

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ
БА НОМИ АБДУРАҶМОНИ ҶОМИИ
АКАДЕМИЯИ ТАҶСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

ISSN 2308-3662

ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ

(Маҷаллаи илмию методӣ)

НАУКА И ИННОВАЦИЯ

(Научно-методический журнал)

№3 2015 (13)

**ПАЖҶҰҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМИИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕНИ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ МЕТОДӢ СОЛИ 2012 ТАЪСИС ЁФТААСТ
НАУЧНО - МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2012 ГОДУ

**Шӯрои таҳририя:
Редакционная коллегия:**

Исрофилиё Ш.Р. – сармуҳаррир, доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турунов С.Ш. – муовини сармуҳаррир, номзоди илмҳои педагогӣ

**Ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

Саидов Н.С. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Раҳимӣ Ф. – академики АИ ҶТ, доктори илмҳои физика - математика, профессор
Мирбобоев Р. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Каримова И.Х. – академики АТТ, профессор
Лутфуллоев М. – академики АТТ, профессор
Бобиев Ғ.М. – президенти АТТ, доктори илмҳои биологӣ, профессор
Камолова С.Ҷ. – номзоди илмҳои филологӣ
Абдулазизов В. – номзоди илмҳои филологӣ
Амонов Н. – номзоди илмҳои равонишиносӣ
Байзоев А.М. – номзоди илмҳои филологӣ
Котибова Ш. – номзоди илмҳои педагогӣ
Сатторова Ҳ. – номзоди илмҳои педагогӣ

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал издається на таджикском, русском и английском языках.

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 2015
Институт развития образования имени Абдурахмана Джами, 2015**

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ**

**ИННОВАТСИЯИ ПЕДАГОГӢ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИЯ**

ИКРОМОВ Ғ.Ҳ., КАМОЛОВА С.Ҷ

*Равобити Тоҷикистону Руссия дар даврони истиқлолият,
рушд ва музаффариятҳо.....* 5-8

ЗИЁЕВ Қ.

Героико-патриотическое воспитание в современной школе..... 8-12

АКОБИРОВ Ш.

Инновационные технологии: новые взгляды на мир в преподавании географии..... 12-15

СУЛТОНОВ М., ҲАМИДОВ У

Асосҳои таҳсилоти фарогир 15-22

ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш.,

*Использование нестандартных форм домашнего задания как приём
инновационных технологий на уроках русского языка.....* 23-27

ТОШЕВ Қ

*Асосҳои илми истифодаи технологияи нави таълим дар раванди
таълими дарсҳои химия дар шароити кунунӣ.....* 27-31

ЗУЛФИҚОРБЕКОВА Ш.

*Ба роҳ мондани корҳои мустақилона дар дарсҳои биология бо
истифода аз технологияи муосир .....* 31-35

ҲАКИМОВА Б.

*Исторический опыт организации и проведения воспитательных
работ с военнослужащими.....* 35-41

ЛУТФУЛЛОЕВА П.М

Научные и педагогические взгляды Абуали ибн Сина..... 41-44

**ПСИХОЛОГИЯ
РАВОНШИНОСӢ**

БОБОЁРОВ Х.Х.

Зухуроти асабонияти кӯдак ва кори психолог дар ислоҳи он..... 45-48

**МАТЕМАТИКА
МАТЕМАТИКА**

ҚУРБОНОВ СУЛАЙМОН

*Аёнӣят ҳамчун воситаи асосии баланд бардоштани маҳорату
малакаи хонандагон дар дарсҳои математика.....* 49-52

ХОЛИҚОВА М. Х.

*Асосҳои назариявии стандарти таҳсилоти миёнаи
умумии технологияи –риёзӣ дар шароити таҳсилот .....* 52-56

МИСРАЛИЕВ Ф. Д.

*Роҳҳои ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣ ва тафаккури техникаии
хонандагон бо истифодаи саволномаҳои тестӣ дар таълими фанҳои
табиӣро риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....* 57-60

ТАҒАЙНАЗАРОВ С., КАМБАРОВ У., МУКИМОВ Т., САИДОВА Р

Нақши таълими проблемавӣ дар омӯзиши математика 60-62

А. ШАРИФЗОДА <i>Талаботи стандарти давлатӣ ва таълими математика.....</i>	63-66
---	-------

**ЗАБОНШИНОСӢ
ЛИНГВИСТИКА**

ОДИЛОВА З. О. <i>Мушкилоти тарҷумаи назм аз франсаӣ ба тоҷикӣ.....</i>	67-72
--	-------

АБДУСАТТОРОВА М. А. <i>Развитие речевой способности к иноязычному общению у детей на раннем этапе обучения.....</i>	72-75
---	-------

ШОЕВ Р., БАРГИГУЛИ ШОГУНБЕК <i>Баъзе мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳо оид ба қорҳои хаттӣ аз фанни забон ва адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи меъёри баҳогузорию садҳола.....</i>	75-80
---	-------

ШОЕВ Р., САИДИБРОҲИМОВА С. <i>Таҳлили этимологии номҳои Каюмарс ва Кова аз достонҳои «Шоҳнома».....</i>	80-83
---	-------

**САНЪАТ ВА МУСИҚИ
ИСКУССТВО И МУЗЫКА**

ХАЙРУЛЛОЕВ Б., АБДУРАҲМОНОВА Ш <i>Асосҳои мусиқӣ – педагогии инкишофи маҳорати навопардозии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....</i>	84-87
--	-------

АСАДУЛЛОЕВ Р. <i>Нақши варзиш дар тамаккулёбии тарзи ҳаёти солим.....</i>	88-91
---	-------

**ЭКОЛОГИЯ
ЭКОЛОГИЯ**

РАҲМОНОВ Ҳ.О., САТТОРОВ А.Э., ГУЛАЕВ И. Х. <i>Истифодаи технологияи иттилоотии муосир дар таълими фанҳои табиатишиносӣ.....</i>	92-94
---	-------

**ОЛИМОНИ МО
НАШИ УЧЁНЫЕ**

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ <i>Назаре ба «Қасидаи бузургон» - и Туграл.....</i>	95-99
---	-------

САНГОВ Р. <i>“Тибби рӯҳонӣ” .....</i>	99-103
---	--------

АБДУРАШИДОВ Н. <i>Заслуга легендарного психолога, педагога Давида Иосифовича Фельдштейна в психологии и педагогике .....</i>	103-106
--	---------

БОБОМУРОДОВ Ш., НАСРУЛЛОЕВ М. <i>Инсонӣ фазилатпеша.....</i>	107-109
--	---------

**МЕТОДИКА
МЕТОДИКА**

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ <i>Дар бораи мақолаи «Нишондодҳои методи мухтасар оид ба омӯзиши забони русӣ дар синфҳои ибтидоии мактабҳои гайрирусӣ».....</i>	110-129
---	---------

**РАВОБИТИ ТОЧИКИСТОНУ РУССИЯ ДАР ДАВРОНИ
ИСТИҚЛОЛИЯТ, РУШД ВА МУЗАФФАРИЯТҲО**

**ИКРОМОВ Ғ. Х.,
номзади илми таърих,
КАМОЛОВА С.Ҷ.,
номзади илми филология**

Робитаҳои Тоҷикистон ва Руссияро таърихан анъанаи чандинасраи ҳамкориҳои ногустанӣ ва дӯстиву садоқати халқҳо, ҳамбастагии кавии фарҳангҳо ба ҳам пайваस्ताаст. Дар ин росто Руссия аввалин шуда истиқлол ва соҳибхитиёрии Тоҷикистонро эътироф намуд. Барои муқаррар намудани шакли нави ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Руссия дар шароити рушди мустақилона, Протокол дар бораи барқарор кардани муносибати дипломатӣ дар байни ду давлат асос гардид, ки он 8 апрели соли 1992 дар шаҳри Душанбе ба имзо расид. 4 майи соли 1992 дар Душанбе Сафорати Федератсияи Руссия ифтитоҳ гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияти худ дар шаҳри Москва намояндагии дипломатӣ дошт, ки 8 июни соли 1993 ба намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Руссия таъин ёфт. Даре нагузашта 18 декабри ҳамон сол дар заминаи он Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Руссия кушода шуд. Баъд аз ин 25 майи соли 1993 ҷонибҳо Аҳднома оид ба дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигарӣ ба имзо расид.¹ Дар ин замина зиёда аз 150 созишномаҳои байнидавлатӣ, байниҳукумати ва байниидоравӣ имзо шуд, ки ҳамкориро дар соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, башардӯстӣ ва самтҳои дигар танзим намуданд.

Хусусан соли 1997 дар Москва Рӯзҳои фарҳанги шаҳри Душанбе ва дар Тоҷикистон Рӯзҳои адабиёти Руссия, соли 1999 бошад, дар Санкт –Петербург Конференсияи байналмилалӣ илмӣ бахшида ба 1100- солагии таъсисёбии давлати Сомониён баргузор гардиданд.

Махсусан робитаҳои ду давлат дар соҳаи сиёсат дар сатҳи сурат мегиранд. Дар моҳи апрели соли 1999 боздиди расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз Маскав ба анҷом расид, ки далели рушди собитқадамона ва таҳкимбахшии муносибатҳои шарикӣ байни ду кишвар гардид. Дар ҷараёни он Аҳднома дар бораи ҳамкориҳои ҳампаймонӣ байни Тоҷикистону Руссия, ки ба асри XXI нигаронида шуда буд. Шартнома дар бораи мақом ва шартҳои будубоши пойгоҳи ҳарбии Руссия дар қаламравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

Дар моҳи июли соли 2000 Президенти Федератсияи Русия В.В. Путин дар самити «Шанхайи панҷгона» дар шаҳри Душанбе иштирок дошт. Дар мулоқот ҷонибҳо якҷанд масъалаҳои сарҳадӣ ва ҳарбии Тоҷикистонро матраҳ намуданд. Пас аз як сол моҳи апрели соли 2001 сарвари давлатамон бо сафари корӣ ба Маскав ташриф овард. Дар сафари корӣ якҷанд Протоколҳо оид ба муҳоҷират ва тайёр намудани кадрҳои болаёқат ба имзо расид.²

Худи ҳамон сол моҳи октябри соли 2001 В. В. Путин бо сафари корӣ ба Душанбе ташриф овард. Ин мулоқот аслан байни се давлат Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон сурат гирифт. Тарафҳо масъалаҳои муҳими ба эътидо овардани вазъияти Афғонистонро баррасӣ намуданд. Мушкилоти Афғонистон дар давраи ҷанги Афғонистон бо толибон амалан ба наздикшавии бештари Тоҷикистону Руссия мусоидат намуд. Тоҷикистон ва Руссия оид ба аксарияти масъалаҳои концептуалии сиёсати байналмилалӣ, минтақавӣ ва ҳамкориҳои ҳамгироӣ мавқеи умумиро нишон доданд. Ҳамзамон ба масъалаҳои ҳамкориҳои самарабахш дар

¹ Назаров Т. Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик, Душанбе. – 2006. – С. 115.

² Ҳамон ҷо: - С.116.

доираи чунин ташкилотҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ чун СММ, САҲА, ИДМ, СХШ, ИИАВру Осие, СААД аҳамияти махсус доданд.

Ба ғайр аз ин дар воҳӯрихо ва мулоқотҳои бисёрмаротибаи В. В. Путин бо Эмомалӣ Раҳмон дар рафти чаласаҳои Шӯрои сарварони давлатҳои аъзои ИДМ ва Шӯрои байнидавлатии ҳамкории иқтисодии Авруосиё, иҷлосияи Шӯрои бехатарии коллективии давлатҳои аъзои СААД (Созмони аҳдномаи амниятӣ дастаҷамъӣ) ва дар конфронси Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) ҷойи худро дошт. Дар рафти ин воҳӯрихо, воқеан масъалаҳое, ба монанди баланд бардоштани сифат ҳамкории тарафайн, бехатарии минтақа ва боз васеътар мустақкам гардондани раванди интеграциякунонии давлатҳо барасӣ шуданд, ки хеле муҳим ба ҳисоб мерафтанд.³

Рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Руссия аз нахустин сафари расмӣ Президенти Руссия В. В. Путин ба Тоҷикистон 16-17 октябри соли 2004 қавӣ гардид, ки он ҳамчун шаҳодати аз ғаёлияти бисёрсолаи муштарак оид ба ҳама самтҳои ҳамкорӣ натиҷагирӣ карда шуд. Ҳалли мушкилоти ҷойдошта дарёфт шуд, ки дар он манфиатҳои ҳарду ҷониб ба ҳисоб гарифта шудаанд. Хусусан дар бораи амалӣ гардонидани лоиҳаҳои бузурги дучонибаи иқтисодӣ дар соҳаи гидроэнергетика ва металлургияи ранга дар Тоҷикистон чанд созишнома ба имзо расид.

Соли 2004 дар Тоҷикистон Рӯзҳои фарҳанги Руссия муваффақона баргузор шуданд. Дар ин ҷорабинӣ дастаҳои машҳури эҷодӣ ва овозхонони номии Руссия ширкат варзиданд. Ин далели он аст, ки ду давлат ва халқҳои онҳо барои пайдории муносибатҳои бародарона, дӯстӣ ва тақомули маънавият азму кӯшиш доранд.

Қобили тазаккур аст, ки ҳамкориҳои байнипарлумонӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Роҷеъ ба рушди ин самт 14-15 декабри соли 2005 ташрифи расмӣ Раиси Думаи давлатии Руссия Б. Гризлов ба шаҳри Душанбе баргузор гардид, ки ин сафар дар таҳкими минбаъдаи ҳамкории байнипарлумонии ду кишвар боз як марҳалаи назаррасе гардид.

Сипас 11- 13 августи соли 2006 маҷлиси навбатии Комиссияи байнипалатавии парламентӣ оид ба ҳамкорӣ байни Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Думаи давлатии Маҷлиси Федералии Федератсияи Руссия баргузор шуд.

Соли 2007- ро рушди минбаъдаи ҳамкории байнидавлатӣ хос буд. Сарони ду давлат гуфтушуниди расмӣ дучонибаро дар доираи шӯрои сарони кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил дар Душанбе моҳи октябр доир намуданд. Дар рафти ин воҳӯрихо ба рушди ҳамкории шарикӣ дучониба, тезонидани раванди қувваи эътибор пайдо кардани шартномаҳои қаблан қабул шуда, тақони иловагӣ бахшида шуд. Масъалаҳои ҳамкории тичоратӣ- иқтисодӣ, афзоиши тақодули мол, суръат бахшидан ба ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика ва истихроҷи газу нафт ва канданиҳои ғоиданок, рушди ҳамкории ҳарбию техникӣ ва фарҳангӣ мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор гирифтанд.

Инчунин моҳи августи соли 2007 боздиди расмӣ Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Убайдаллоев ба шаҳри Москва сурат гирифт, ки дар рафти он оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо Руссия дар соҳаи энергетика, ки мақоми афзалиятнок дорад, мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Бо мақсади тадқиқи созишномаҳо дар соҳаи энергетика 20 январӣ соли 2008 маросими расмӣ ба истифода додани аввалин агрегати НБО – и Сангтӯда- 1 баргузор шуд. Қувваи барқи аввалин агрегати НБО дар ҳаҷми 2- 2,5 млн. кВт соат дар як шабонарӯз эҳтиёҷоти аҳолии Тоҷикистони ҷанубиро мебарорад.⁴

Қобили зикр аст, ки 11 июли соли 2008 Агрегати дуюми НБО- и Сангтӯда - 2 ба қор дароварда шуд, ки иқтидори он то 335 МВт афзуда, истеҳсоли ҳар шабонарӯзии қувваи барқро то 5 млн кВт соат расонид. Дар ин раванд 5 ноябри соли 2008 Агрегати сеюми иншооти мазкур ба истифода дода шуд.

Мусаллам аст, ки ба рушди минбаъдаи ҳамкории дучониба сафари расмӣ Президенти Федератсияи Руссия Д. Медведев ба Тоҷикистон, ки 29 августи соли 2008

³ Саттаров И. У., Бутуров С. А. Россия – Таджикистан: горизонты сотрудничества, Москва – 2006. – С.22.

⁴ Усмонов.И, Роҳи сулҳ (Ҳуҷҷатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). Душанбе – 1997. – С.3.

⁵ Банки маълумотҳои электрони ИНФО-ТАСС. Маводҳои ИТАР-ТАСС.

⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15 апрели соли 2009

баъди иштирок дар саммити Созмони ҳамкории Шанхай чараён гирифт, суръати нав бахшид. Дар чараёни музокирот ба масъалаҳои ҳамкории тичоратию иқтисодӣ муомилоти рӯзафруни мо, ҳамкориҳо дар соҳаи гидроэнергетика ва ғайра диққати махсус дода шуд. Дар рафти гуфтушунид Президенти Федератсияи Руссия Д. Медведев нияти дар Тоҷикистон кушодани филиалҳои баъзе мактабҳои олии Руссияро тасдиқ намуд. Дар ин замина Донишгоҳи славяни Руссия – Тоҷикистон, Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, Филиали Донишкадаи миллии таҳқиқотии Донишкадаи пӯлод ва хӯлаи Москва дар шаҳри Душанбе, Филиали Донишкадаи энергетикии Москва дар шаҳри Душанбе кушода шуданд. Кушодашавии чунин марказҳои илмӣ дар оянда барои рушди маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Дар самти ҳамкориҳои судманд моҳи июни соли 2008 дар шаҳри Душанбе аввалин Маркази русии Фонди «Ҷаҳони рус» дар заминаи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода бо иштироки роҳбари Фонди «Ҷаҳони рус» В. Никонов ифтитоҳ гардид.

Дар доираи Форуми сеюми зиёӣни эҷодкор ва илмии кишварҳои ИДМ дар Душанбе моҳи сентябри соли 2008 Маркази дуҷуми русии Фонди «Ҷаҳони рус» дар Донишгоҳи (Славянии) Россия- Тоҷикистон кушода шуд. Ин муассиса истифодабарандагони Марказро бо маводи электронии ВАО Россия ба таври ройгон таъмин намуда, муассисаҳои таълимиро бо китобҳои дилхоҳ, коллексияи нашрияҳои мултимедӣ ва барномаҳои таълимии забони русӣ пурра гардонид.

Ибтидои соли 2009 бар асари рушди минбаъдаи ҳамкорӣ хотирмон буд.⁵ Дар доираи ҳамошиҳои ғайринавбатии сарони давлатҳои иштирокчии СААД ва ИИАвруОсиё, ки 4 феввали соли 2009 дар Москва баргузор шуданд, сарони ду давлат мулоқот доир карданд. Дар чараёни суҳбат ҷонибҳо асосан ба масъалаҳои рушди ҳамкории иқтисодӣ, тезонидани суръати сохтмони объектҳои инфрасохтори Тоҷикистон тавачҷух зоҳир карданд.

Ҷолиби диққат аст, ки 24 феввали соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Руссия сафари корӣ анҷом дод. Дар гуфтушунидҳо масъалаҳои муҳими муносибатҳои Тоҷикистону Руссия дурнамои рушди ҳамкории манфиатбахши минтақавӣ баррасӣ шуданд.

Агар аз ҷиҳати геополитикӣ ва «бозиҳои нави бузург» дар Осиёи Марказӣ байни давлатҳои абарқудрат баҳо диҳем, қайд кардан лозим аст, ки Руссия даъвогари ягонаи монополия, ё ин ки иштирокчии асосӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Самти Федератсияи Руссия бо назардошти манфиатҳои худ ва манфиатҳои шарикони стратегии худ фаъолият мебарад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин муносибатҳо ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Руссия таърихан дар ин минтақа ҳузур дорад ва нисбат ба дигар давлатҳои абарқудрат хубтар ба андешаҳои маҳаллӣ унс гирифтааст ва нисбат ба давлатҳои ИМА, Чин, Ҳиндустон, Эрон ва Иттиҳоди Аврупо ба мо наздиктар мебошад. Аз ҳамин сабаб, ба давлатҳои дигари абарқудрат кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, то каме ҳам бошад, қудрати Руссияро дар минтақа коҳиш диҳанд.

Бо назардошти ин, маълум мегардад, ки Руссия ва Тоҷикистон ҳаракат доранд, то муносибатҳо ва манфиатҳои стратегии байнидавлатӣ густариш ёбанд. Махсусан бо воситаи созмонҳои минтақавии ИДМ, Ҳамкории иқтисодии Авруосиё, СААД ва СҶШ равобит қавитар гарад. Фаъолияти ташкилотҳо дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки дар минтақа муносибати хуби бисёрҷониба ва дучониба ба роҳандозӣ мешавад. Ҳамчунин аллақай дар сиёсати дурнамо пешбини ташаккули Иттифоқи гумрукӣ эҳсас мешавад.

Хулоса, Руссия дар шароити ҷаҳонишавӣ ва муносибатҳои нави иқтисодӣ яке аз шарикони стратегӣ дар меҳвари сиёсати ҷаҳонӣ барои Тоҷикистон маҳсуб мегардад. Зеро ҳамкориҳои судманд раванди интегратсияи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро қавӣ хоҳад намуд.

---

⁵ Санобар Шерматова. «Кто, с кем и за что воюет в Таджикистане». «Московские новости», №6, 11-18 февраля 1996г. – С. 67.

КИТОБНОМА

1. Назаров Т. Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик, Душанбе. – 2006. – С. 115.
2. Саттаров И. У., Бутуров С. А. Россия – Таджикистан: горизонты сотрудничества, Москва – 2006. – С.22.
3. Усмонов.И, Роҳи сулҳ (Хуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). Душанбе – 1997. – С.3.
4. Бонки маълумотҳои электрони ИНФО-ТАСС. Маводҳои ИТАР-ТАСС.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 15 апрели соли 2009
6. Санобар Шерматова. «Кто, с кем и за что воюет в Таджикистане». «Московские новости», №6, 11-18 февраля 1996г. – С. 67.
7. А. Ларенок, В. Потапов «С кем мы там воюем». «Труд», 21.12.1996. – С. 93.

СВЯЗЬ ТАДЖИКИСТАНА И РОССИИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ, РАЗВИТИЕ И ДОСТИЖЕНИЯ

**ИКРОМОВ Г. Х.,
КАМОЛОВА С. Ч.,**

В статье отмечается, что Таджикистан и Россия – стратегические партнеры и в сферах образования, и энергетики, и промышленности. Россия в условиях глобализации и новых экономических связей является одним из стратегическим партнером в кругу мировой политики для Таджикистана, так как двусторонние эффективные отношения между этими странами укрепляются экономическим, политическими интеграционными процессами.

Ключевые слова: *связь, независимость, посольство, протокол, Шанхайский саммит, миграция, коллективная безопасность, филиал, мультимедия.*

THE CONNECTION OF TAJIKISTAN AND RUSSIA IN A PERIOD OF INDEPENDENCE, DEVELOPMENT AND ACHIEVEMENT

**IKROMOV F. X.
KAMOLOVA S. G.**

In article says, that the Tajikistan and Russia – strategy partners in the spere of education, energetic and industry. Russia in condition of globalization and new economic connection considered is one of strategic partner in the cicle of world politic for Tajikistan, because double side effective attitudes between these countries consolidated with economic, politic, process.

Key words: *connection, independence, embassy, protocol, Shanhai's summit, migration, collective safety, filial, multimedia.*

ГЕРОИКО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

**КУРБОНАЛИ ЗИЁЕВ,
заведующий отделом
технологии труда, искусства, физического
воспитания и основ безопасности учащихся ИРО АОТ**

«Возрождение независимой Республики Таджикистана, безусловно, величайшее и важнейшее событие в нашей истории XXI века. На земле государства Саманидов возродилось независимое государство таджиков, достойный преемник династии Саманидов».

Эмомали Раҳмон

Высказывание Президента независимого Таджикистана Эмомали Раҳмон свидетельствует о том, где лежат корни патриотизма таджикского народа. Подлинным

основателем Саманидского государства (IX-X века), является Исмоил Самани. В годы своего правления Исмоил Самани проявил выдающиеся способности по созданию упорядоченной системы государственного управления, организации и боеспособности войск, развитию науки, культуры, торговли и т. д.

Государственная самостоятельность требует от своих граждан двойное усилие гражданственности и патриотизма. Здесь на помощь всегда приходит патриотические традиции, национальные герои, национальная гордость, национальное самосознание. Национальное самосознание неразрывно связано с патриотизмом, содействующим мобилизации сил общества, на решение возникших перед ним задач, облегчающим преодоление трудностей и испытаний. Согласно Канту, самосознание и осознания внешнего мира согласуются между собой: «Сознание моего собственного бытия есть одновременно непосредственное осознания бытия других вещей, находящихся вне меня». Не осознав себя представителем одного из этносов, носителем одной из национальных культур, человек неизбежно будет считать свою культуру, свои обычаи и традиции единственно разумными и верными. Все отличное будет казаться ему чуждым и враждебным. [5,49].

В период перестройки и после распада СССР обрушились принципы воспитания подрастающего поколения. В сознании людей всеми способами вырабатывалось убеждение в том, что все чужое, иностранное достойно подражания и изучения удваивается. Результатом такого воспитания стало пренебрежение ко всему отечественному, отсутствие сознания собственного достоинства как человека и недостаточно развитое чувство героического патриотизма. Эти мысли прослеживаются в сознаниях учащихся современных школ Таджикистана и России. Возникают чувства: «Патриотизм – это любовь и уважение к своим предкам, национальным героям и к своим землякам», «Я всем сердцем люблю свою Родину за её традиции, обычаи, и гостеприимство людей», «Для меня патриотизм не имеет большого значения, может это оттого, что у нас такое правительство?», «Я до сих пор не могу понять - люблю свою Родину или нет. У наших родителей чувство любви к Родине угасает. Если правительство будет работать в интересах людей, то мы будем любить свою Родину и гордиться ей»...

Ситуация, сложившаяся после распада союза за последние двадцать лет, необычна. Старое общество, с его воспитанием, политикой, экономикой, идеологией, культурой разрушено, а новое формируется в условиях отсутствия новой идеологии. В обстановке идеологического вакуума включается система переработки информации, заложенная в массовом сознании. Началась переоценка национальных ценностей. Говорят, что настоящий гражданин любит свою Родину. Но что такое Родина? Родные люди, родной дом, родные горы и поля, родной край? Но вокруг так много проблем: нищета, безработица, высокие цены, война, терроризм... Это тоже любить? Это тоже Родина? Это сложные вопросы. Нельзя любить непродуманные решения правительства. Но истинный гражданин, не любя их, переживает боль и трудностей своей Родины. По мнению Сухомлинского: «Родина - твой дом, твоя колыбель. В родном доме не все бывает гладко и не все хорошо». Настоящий гражданин должен понять, что без его действия ничего не изменится. Учащиеся пишут: «В моих делах чувство патриотизма не проявляется. Однако, когда по телевизору передают, что война, террор, беспорядки, убийство: мне становится обидно»; «я берегу природу, не бросаю мусор, покупаю отечественную продукцию»; «чувство патриотизма проявляется у меня на субботниках, хашарах, работе на пришкольном участке», «любить свою Родину - это значит помогать в решении проблем, связанных с экологическими загрязнениями», «я думаю, что любовь к Родине проявляется в том, как ты относишься к национальным героям, к армии, к службе за свою Родину и её охране: Любовь моя искренняя, и я ее люблю за то, что она воспитывает характер, отвечает за нас» и т. д.

В настоящее время мы являемся свидетелями и участниками процесса постепенного перехода к поискам ответа на вопросы: чему учить? как учить? Должна ли школа заниматься воспитанием или это обязанность только семьи? Есть разные точки зрения на данную проблему. Например, есть авторы, которые считают, что учитель истории не должен заниматься воспитанием патриотизма, любви к «малой» в том числе. Некоторые вообще исключают героико-патриотическое воспитание. Думается, что

чувство национального самосознания (а его подъем неизбежен как ответ на крупные социально - политические потрясения последнего времени) и чувство любви к Отечеству должны быть воспитаны в человеке семьей и школой. Выпускники школ пишут: «Я думаю, что воспитанием должны заниматься как родители, так и школа, и общество. С самого раннего возраста изучать искусство патриотизма должно закладываться родителями, в дальнейшем воспитываться в школе. И, естественно, общество играет в истории, немаловажную роль. Ведь оттого, в каком окружении находится человек, зависит многое. Вспомним, как наши страны готовятся к празднованию 70-летия Победы в Великой Отечественной войне, как относятся в эти дни к ветеранам: их старались окружить вниманием и уважением. Жаль, что этим вниманием и заботой ветеранов окружают не каждый день. По моему мнению, сейчас не хватает молодым людям чувства патриотизма и этот недостаток нужно восполнить»

И так, задача поставлена, верно. Современная школа призвана осуществить гармоничное развитие личности. При этом ведущая роль отводится именно воспитанию. В законе Республики Таджикистан «Об образовании» и законе «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» указано целенаправленный процесс воспитания и обучения в интересах человека, общества и государства.

Воспитание любви к Родине, к её защите должно стать основной задачей школы. Тот, кто не любит своей страны, ничего любить не может. Но, решая эту задачу, не стоит повторять тех ошибок, которые были допущены ранее в деле патриотического воспитания:

- необходимо резко различать национальное и националистическое воспитание;
- воспитание патриотизма должно строиться на конкретной исторической почве, на примере национальных героев необходимо активно использовать краеведческий материал;
- необходима целенаправленная работа в области героика патриотического воспитания, так как низкая политическая культура, незнание основных положений Конституции РТ, не могут способствовать формированию отечественной личности, подлинного патриота страны [3,179].

На роли гражданского образования в системе патриотического воспитания бы хотелось бы остановиться подробнее. Как уже отмечалось, после краха старой партийно-государственной идеологии наблюдалась некоторая растерянность у педагогов, особенно гуманитарного цикла и предмета начальной военной подготовки. Со временем стало ясно, что все-таки необходима система позиций, принципов, целей, которая должна объединять общество. Такой объединяющей системой может стать гражданственность - нравственная позиция, выражающаяся в чувстве долга и ответственности человека перед Родиной в готовности отстоять и защищать от всяких посягательств и угроз.

Содержание всех школьных предметов нацелено на формирование гражданина, патриота. Но особенно велика в этом роль гуманитарных предметов, прежде всего литературы, обществознания, истории, а так же НВП. Как писал М.И. Калинин, - «Я не вижу предмета, который не давал бы возможности развивать любовь к Родине, воспитывать лучшие гражданские чувства в молодежи» [2, 68].

Государственная целевая программа «Патриотическое воспитание молодежи Таджикистана на 2011-2015 годы» утверждает патриотизм как важную социальную ценность, как основу духовно-нравственного единства общества, укрепления его государственности. Программа ставит своей целью развитие у молодёжи Таджикистана активного и заинтересованного отношения к отечественной истории, культуре, государственности в единстве национально-самобытных и общих цивилизованных начал. Для решения поставленных задач немаловажно роль предмета начальной военной подготовки в общеобразовательных учреждениях. На занятиях по начальной военной подготовке в распоряжении военного руководителя общеобразовательных учреждений есть урок, проведение занятий по тактической подготовке, строевой подготовке, основы военного дела, внеурочные часы, внеклассная работа и проведение сборов.

Урок был, есть и в обозримом будущем останется главной формой организации обучения и воспитания учащихся. Однако это не значит, что урок - нечто застывшее и

нерушимое. Только творческий подход к уроку с учетом новых достижений в области педагогики, психологии и передового опыта обеспечит высокий уровень преподавания и большие возможности для его совершенствования и модернизации. Каждый урок имеет определенные цели, задачи, единые требования. Кроме того, при построении урока считаю целесообразным использование принципа "кольцевой композиции": к целям и задачам, поставленным в начале урока, необходимо вернуться в конце урока, делая выводы, обобщения и подводя итоги изученного учебного материала.

Чтобы, повысить интерес учащихся старших классов, к занятиям по начальной военной подготовке и активизировать их познавательную деятельность, надо использовать на практике различные формы организации урока: урок-лекция, урок-беседа, урок-сопоставление-дискуссия, урок-анализ, урок ученика, урок – заочная экскурсия, библиотечный и музейный уроки, уроки развития боевых навыков и т. д.

Уроки любого типа позволяют вести разговор о патриотизме и гражданственности. Учитель может прививать высокие нравственные принципы как гуманизм, демократизм, честность, порядочность, презрение к эгоизму, жестокости, обману, подхалимству.

Интенсивное изучение военной и физической подготовки в старших классах общеобразовательных учреждений является залогом активной жизнедеятельности и поднятие волевых качеств личности учащихся старших классов, которое решает проблему формирования мировоззрения, самосознания, приучает к самостоятельности и развивает общественную активность.

В целях повышения героико-патриотического воспитания и национального самосознания учащихся старших классов, на занятиях и во время оборудования кабинета допризывной подготовки можно использовать двустишием из произведения таджикских классиков, особенно из бессмертной поэмы «Шахнаме» Фирдоуси

*Ты мудр душой, могуч, бросаешь в бой.
Наш царь великий мал перед тобой...
Умру – в стыде приду перед судию!
Я двух миров своих не продаю!*

*Деянья наши, - вымолвил Рустам,-
Бессмертным станут памятником нам.
Будь благосклонен и послушай слово,
Бывалого богатыря седого [1,240]!*

Для решения поставленных задач перед военным руководителем ставятся следующие задачи, направленные на патриотическое воспитание учащихся старших классов:

- формировать у старшеклассников любовь и преданность Родине;
- развивать у них любовь и уважение к народу, национальной культуре и традициям;
- воспитывать любовь и бережное отношение к родной природе, к своей Родине;
- воспитывать на примере персонажей литературных героев;
- формировать у учащихся готовность трудиться на благо Родины и защищать ее;
- развивать у старшеклассников настойчивость в преодолении трудностей как шаг к воспитанию у них патриотизма, и национального самосознания [4,13].

Таким образом, при соответствующей организации учебного и воспитательного процесса, определили национальных приоритетов возможно воспитание у молодого поколения чувства патриотизма, гражданственности, формирование национального самосознания, уважения к историческому и культурному наследию древнего таджикского народа и народов всего мира.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Фирдоуси. // Шахнаме. Москва. Знание. 1957, - 324 с.
2. Военно-патриотическое воспитание в школе, Москва // Наука. 1982, -157 с.
3. Пособие по НВП. Москва // Просвещение. 1986. - 214 с.
4. Зиёев К. О. // Методика преподавания НВП, Душанбе, 2014, -138 с.
5. Ребята растут патриотами: Москва // Просвещение. 1971, -205 с.

ТАРБИЯИ ШУҶОАТУ ВАТАНПАРАСТӢ ДАР МАКТАБИ МУОСИР

ҚУРБОНАЛИ ЗИЁЕВ

Муаллиф оид ба роҳу воситаҳои илми тарбияи шуҷоату ватанпарастӣ дар мактаби муосир ва манфиати он дар замони гузаштаю ҳозира маълумот дода, тарбияи шуҷоату мардонагиро дар синфҳои болоии муассисаҳои таълимӣ, аз назари хонандагон зарур арзёбӣ менамояд.

Калидвожаҳо: ватандӯстӣ, тайёри, шуҷоат, тарбия, қаҳрамонӣ, мактаби муосир, муҳофизат.

HERO - PATRIOTIC EDUCATION IN A MODERN SCHOOL

KURBONALI ZIOEV

The situation unusual established after disintegration of the alliance for the last twenty years. The old society, with its economy, the policy, ideology, culture is destroyed, but new formed in condition of the absence to new ideology. In situation ideological vacuum is included system of the conversion in information mortgaged in mass consciousness.

Keywords: patriotism, military preparation, person, physical preparation, champion, competitions, education.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА МИР В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Ш. АКОБИРОВ,

*к.э.н., доцент кафедры методики преподавания
естественно-математических наук,
Республиканский институт повышения
квалификации и переподготовки
работников сферы образования*

XXI век, это век совершенных достижений человеческой мысли, время развитых технологий, к которым человечество долго прокладывало путь. И теперь мы должны от всего этого отказаться? Ни в коем случае!

Компьютерные технологии - это будущее образовательного процесса нового тысячелетия, это тот новый источник, который даст возможность следующим поколениям не только получать качественное образование, но и уютно чувствовать себя в информационном обществе, ведь современная эпоха интеллектуальных технологий, разнообразных инноваций выдвигает новые ценности, новые требования к уровню знаний, диктует свои условия жизни социума в планетарном масштабе.

Современная общеобразовательная школа многообразна и сложна, она непрерывно изменяется. Но первостепенной является задача достижения нового, современного качества образования. Новое качество образования - это его соответствие современным жизненным потребностям развития страны.

Педагоги образовательного учреждения должны формировать новую систему универсальных знаний, умений и навыков, а также опыт самостоятельной деятельности и личной ответственности, обучающихся и воспитанников, то есть современные ключевые компетенции, что и определяет современное содержание образования. Для решения задач повышения качества образования необходимы переосмысления технологий и концепций современной управленческой деятельности и модернизация традиционных подходов к управлению образовательными процессами.

Современный учитель должен идти в ногу с современными технологиями, а не просто ждать, что они придут к нему сами. Информационно- коммуникативные технологии, (ИКТ), обновляя содержание образования, дают возможность вести

эффективный поиск разнообразной информации, используя не только печатные источники, но и электронный ресурс, в частности, Интернет.

Проводя уроки географии в 6-9 классах с использованием информационных технологий, работой на компьютере, у учеников повышается интерес к решению различных географических задач и к самому уроку география. И учебный процесс, и даже усвоение учебного материала подвержены влиянию профессиональных и личных качеств преподавателя. Кому-то мы симпатичны, а какому-то ученику может просто не нравится наша манера изложения материала, или он считает, что учитель к нему не объективен при контроле. Попытки разрешить эти проблемы только с помощью традиционных методов уже не дают желаемого результата, не способствуют развитию творческой личности. Необходимы новые средства и методы обучения.

Еще до появления технологии мультимедиа эксперты по маркетингу, по результатам многочисленных экспериментов, обнаружили зависимость между методом усвоения материала и способностью воспроизвести приобретенные знания через какое-то время. Если материал был подан в звуковом виде, то человек мог запомнить около 25% информации, если информация была подана визуально - около 30-35%. При комбинировании влияния (зрительного и слухового) запоминание повышалось до 50%, а если человек вовлекался в активные действия в процессе изучения, то усвояемость материала повышалась до 75 %. Я руководствуюсь этими данными и уверенно могу сказать, что ожидаемые результаты исполняются, что применение мультимедиа значительно повышает эффективность обучения. Компьютерная среда дает возможность управлять учебной деятельностью ученика, его активностью.

Использование компьютерных технологий на уроках географии - это существенное обновление содержания географического образования, и поэтому учитель должен быть компетентным в отрасли компьютерных технологий:

- знать основы информатики;
- владеть современными операционными системами и текстовым редактором;
- учиться использовать действующие учебные компьютерные программы.

Применение компьютера позволяет уменьшить количество используемой для подготовки литературы и сократить время поиска нужной информации. Чем чаще используешь компьютер в учебном процессе, тем глубже осознаешь практически безграничный диапазон его применения. Использование компьютера на уроках географии необходимо вводить не вместе, а наряду с другими современными технологиями. При создании компьютерных презентаций к урокам географии очень удобно использовать программу «MSO Power Point». Она как нельзя лучше способствует созданию «Образа территории» в сознании учащихся, что является одной из целей изучения географии Таджикистана, географии мира. Компьютерные презентации (КП) - современное мультимедийное средство обучения, помогающее делать школьную географию интересным и увлекательным предметом.

Привлечение детей к созданию презентаций - это реализация творческих способностей, возможностей учеников. Общение ученика с компьютером помогает ему чувствовать себя не абстрактной куклой, готовой воспроизвести только действия по определенному образцу, а реализовать свои творческие способности, заинтересованность, желания получить знания и поделиться с другими учениками собственным опытом. Также ученик приобретает опыт публичного выступления, что очень важно для современного молодого человека.

География - предмет, где ИКТ, особенно презентации, можно использовать практически на каждом уроке и по разным направлениям, таких как: демонстрация материала, практическая работа, проверка знаний, самостоятельная работа учащихся.

Демонстрация материала – важный фактор урока географии. Все хорошо знают, что без карты нет географии. Главный язык географии - карта, но с этим бывают проблемы (нет вообще или устаревшие), или мы привыкли видеть учителя географии с большой кипой разнообразных карт. Это не всегда удобно. А с помощью компьютерных программ, где заложены новые карты, таблицы, схемы, слайды, можно без труда быстро все продемонстрировать. А представьте маленький блестящий мультимедийный диск, в котором помещается огромное количество самых разнообразных карт. Реальное технологическое чудо XXI века.

Это позволяет направить внимание школьников на важнейшие объекты и явления. Программа дает возможность учителю демонстрировать на экране самые разные географические изображения: плоские, объемные, возможен переход от одних объектов к другим, увеличение объектов. Стало возможным показывать аэрокосмические и фотоснимки, схемы, графики, диаграммы.

Например, при изучении темы "Ориентирование на местности", целесообразным и ярким является использование изображения виртуальной аэрофотосъемки и превращения ее в план местности. Чрезвычайно интересной для уроков географии является серия "География. Наш дом Земля" (7 класс), где на дисках дается полная, содержательная информация о странах мира. Эта информация содержит не только географические данные о стране, но и знакомит учащихся с ее культурными реалиями, что дает ученику возможность ярче представить эту страну, осуществив виртуальное путешествие по ней. Такой материал удобен на уроках экономической и социальной географии мира. При изучении курса "География материков и океанов" можно использовать познавательно - информационное наполнение на дисках "Чудеса природы" и "Великие творения людей".

Возможности программы Power Point очень широкие, кроме изображения сюда можно вносить и звук (сделать сопровождение изображения своим голосом, вставить музыкальные фрагменты классической или современной музыки, внести запись звуков природы - шум воды, щебет птиц, шелест листьев и тому подобное).

Для проверки знаний учащихся по изученной теме можно использовать электронные тесты. Так учитель освобождается от монотонной работы - проверки тестов, а имеет возможность использовать это время для творческой работы.

В компьютерных программах по географии можно заложить практические работы по темам. Они могут носить тренировочный и контролирующий характер. Детям очень нравится выполнять их, а знаний для выполнения требуется много. Все работы составлены по требованиям учебной программы. Дети в дальнейшем могут подойти к единому государственному экзамену и по устным предметам, где им будут предлагать тестовую работу. Нам необходимо их научить работать с тестом.

При объяснении нового материала можно использовать цветные рисунки и фотографии, видеофрагменты, справочные таблицы, анимацию. При закреплении знаний для быстрого повторения наиболее значимых вопросов применять рисунки, схемы, анимации через мультимедиа-проектор. Особенно удобно и для учителя и для ученика использование компьютера для контроля знаний. Учащимся предлагаю задания: ответить на вопросы теста, расшифровать схему, проанализировать таблицу и т.д. и сразу можно проверить правильность выполнения заданий, учащиеся видят свои ошибки. Получается очень интересно, удобно и быстро.

Но надо признать, что успешное внедрение компьютерных технологий в преподавание географии возможно лишь при оснащении необходимыми программами и компьютерами. Поэтому возникает необходимость в создании собственных «учебников», в форме презентаций.

Компьютерные презентации удобны тем, что их можно использовать как на отдельном этапе урока (выводить на экран определения, типовые планы, планы характеристик, описаний, планы практических работ, статистические материалы), так и в течение всего урока (при изучении новой темы, когда учебного материала нет в учебнике).

Внедряя новые информационные технологии, ставим перед собой следующие задачи: научить ребенка самостоятельно находить нужную информацию, обрабатывать ее и грамотно использовать, также важно применять компьютерные технологии на всех этапах урока: при изложении нового материала, закреплении и контроле знаний, проверке домашних заданий.

Таким образом, использование информационных технологий помогает учителю повышать мотивацию обучения детей к предмету и приводит к целому ряду положительных следствий:

- возбуждает живой интерес к предмету познания;
- расширяет общий кругозор детей;
- возрастает уровень использования наглядности на уроке;

- повышается интерес к изучению географии и повышению успеваемости по предмету;
- идет овладение учащимися умения добывать информацию из разнообразных источников, обрабатывать ее с помощью компьютерных технологий;
- формируется умение кратко и четко формулировать свою точку зрения.

Компьютер – это источник не только информации, оно и средство успешной работы, это будто живой организм, который порождает энергию для творческих планов, преодоления трудностей, которые обязательно возникают, когда ты занимаешься творчеством и в то же время информационно - пространственный аккумулятор питательных сил, которые создадут успешного ученика, а затем востребована человека – высококачественного специалиста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Миркин Б.М., Наумова Л.Г. Ролевые игры по географии. М.: 2000г.
2. Пономарева О.Н. Чернова Н.М. Методическое пособие по географии М.: 2008г.

ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ: НИГОӢИ НАВ БА ТАЪЛИМИ ФАННИ ГЕОГРАФИЯ

Ш. АКОБИРОВ

Технологияи инноватсионӣ дар замони муосир мухити таълимии гуногуну ганиро ба омӯзгору талабагон таъмин менамояд. Талаботи саҳеҳу фарроҳ, мавҷудияти технологияи ибтикоротӣ дар шароити кунунӣ, компютерҳои касбии ҳозиразамон назар ба технологияҳои кӯҳнаи таълимӣ васеъ истифода ва иҷро мегардад. Муаллифи мақола дар хусуси роҳҳо, воситаҳо ва усули истифодабарии технологияи инноватсионии таълим тавсияҳо пешниҳод намудааст

***Калидвожаҳо:** технологияи компютерӣ, ҷаҳонбинии бачагон, маҳорат, малака, муаррифии компютерӣ, таҷҳизот, дарк кардан, омӯзиши география.*

INNOVATIONAL TECHNOLOGY: NEW VIEW TO THE TEACHING OF GEOGRAPHY

SH. AKOBIROV

Innovational technology in modern time to create the different educational condition to teacher and student. The wide demand of communicative technology in modern time the new professional computers high used at the lessons. The author offered the different view of methods of use the communicative technology in education.

***Key words:** computer technology, ability, equipment, understanding, teaching geography.*

АСОСҲОИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

М. СУЛТОНОВ, У. ҲАМИДОВ

*Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони
Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Баробари пешрафту тараққиёти имрӯза тадричан қорӣ намудан ва пурра гузаштан ба низоми таҳсилоти фарогир, як иқдоми беҳтарин ва саривақтист. Дар давлатҳои рушдкардаи ҷаҳони имрӯза, аллакай тайи солҳост, ки дар мактабҳо аз рӯй чунин система фаъолият мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, барои гузаштан ба ин системи нав муддати 9 сол мешавад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии минтақаҳои кишвар бо иқдому дастгирии падару модарон ва ҳамқорӣ бо созмонҳои гуногуни хориҷӣ қор рафта истодааст.

Солҳои охир ба ташвиқу татбиқи низоми таҳсилоти фарогир дар саросари кишвар аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ, бахус Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон саъю кӯшиши зиёде ба харҷ дода мешавад. Дар ин замина қабули Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 саривақтӣ буда, барои риоя ва рушди арзишҳои милли, умумибашарӣ-башардӯстӣ ва баробарӣ нақши муҳим дорад. Татбиқи бобарори мазмуни ин Консепсия ба бачагони талаботи махсусдошта (БТМ) имкон медиҳад, ки бо таълиму тарбияи босифат фаро гирифта шуда, худро узви баробарҳуқуқи ҷомеа эҳсос кунанд. Татбиқи он, натавонад аз падару модарон, балки аз кулли роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон, аҳли ҷомеа ва давлат масъулияти зиёд ва таваҷҷӯҳи хоссаро тақозо мекунад.

Барои ҷалби БТМ ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ пиёда сохтани як қатор чорабиниҳои махсус бобати таъмини тайёрии мактабҳо, муаллимон ва аҳли толибилмон ба қабули ин гуна бачаҳо зарур аст. Табиист, ки аз ҳама кори муҳим дар ин ҷода таъмини сатҳи лозими омодагии муаллимонест, ки дар мактабу синфҳои инклюзивӣ кор хоҳанд кард.

Бояд зикр кард, ки то солҳои наздик ба забони тоҷикӣ ягон маводи таълимӣ барои бозомӯзии муаллимони ин соҳа таҳия нашуда буд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат мунташир шудани дастурҳои таълимӣ “*Таҳсилоти фарогир*” (муаллиф: Байзоев А. ва диг.), “*Асосҳои таҳсилоти фарогир*” (муаллиф: Маҷидова Б. ва диг.) аз ҷониби мутахассисони соҳа: кормандони Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва фаълони созмонҳои ҷамъиятиро кори муфиду саривақтӣ мешуморем.

Ин дастурҳо масоили гуногуни назариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалии таҳсилоти фарогирро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар мегиранд. Мураттибон саъй кардаанд, ки зимни таҳияи онҳо хусусиятҳои ҷомеаи Тоҷикистон, аз ҷумла хонаводаҳои тоҷикро дар робита ба ин масъала ба назар гирифта, роҳу усули имконпазири татбиқи низоми таҳсилоти фарогирро пешниҳод намоянд. Дар онҳо дар баробари масъалаҳои умумии аҳамияти ҷалби БТМ ба таҳсилоти умумӣ ва ба ин васила мусоидат ба раванди иҷтимоишавии онҳо, заминаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ҳифзи ҳуқуқи бачагони маъҷуб, инчунин масъалаҳои омода кардани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва фазои онҳо, муаллимон, чараёни таълим, падару модарон, аҳли ҷомеа ва худи мактаббачагон ба қабули ин гуна кӯдакон возеҳу равшан шарҳ дода шудаанд.

Дар айни замон баъзе маводи методӣ дар шакли наворҳои видеоӣ дар дискҳо доир ба баррасии ин масъала ба китобҳои фарогирандаи ҳамин қазия илова шудаанд, ки аҳамияти онҳоро дучанд мегардонанд.

Маводи фаровони гирдовардашуда ба масъулони донишкадаҳои марказӣ ва минтақавӣ такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф имкон медиҳад, ки барномаҳои таълими курси махсуси таҳсилоти фарогирро таҳия ва татбиқ намоянд.

Дар баробари бартариҳои онҳо, ба андешаи мо, дастурҳои мавриди назар баъзе камбудӣҳо низ доранд, ки ислоҳи бетаъхири онҳо пеш аз ба таълим расонидан ҷиҳати баланд шудани сифаташон мусоидат хоҳад кард. Ҷунонҷӣ, дар аввали дастурҳо шарҳи муҳимтарин мафҳуми истилоҳот оварда шудааст, ки ин кор, албатта шоистаи дастгириест. Аммо бояд ёдовар шуд, ки ҳоло аз ҷониби мутахассисони Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи рушди маориф Фарҳанги таҳсилоти фарогир

омода шуда истодааст. Хеле хуб мебуд, агар мураттибон истилоҳоти ин соҳаро, ки дар дастурҳо истифода шудаанд, як бор бо шарҳу тавзеҳ ва тарҷумаи онҳо дар луғатномаҳо муқоиса намоянд. Ин кор, ба андешаи мо, аз ду ҷиҳат муҳим аст: аз як тараф, он имкон медиҳад, ки баъзе саҳву хатоҳо дар истифодаи шаклҳои тоҷикии истилоҳот бартараф гарданд ва аз ҷониби дигар, ба мураттибони луғатномаҳо низ дар таҷдиди назар ба баъзе истилоҳот мусоидат хоҳад кард, зеро дастур бо иштироқи бевоситаи мутахассисон, аз ҷумла равонпизишкон таҳия шудааст.

Ғайр аз ин, дар баъзе мавридҳо, аз ҷумла, зимни баёни роҳҳои омода кардани муаллимон ва мактабу синфҳо барои ҷалби БТМ ба таҳсилоти умумӣ баъзе фикру мулоҳизаҳо тақрор шудаанд.

Месазад гуфт, ки ин андешаҳо танҳо барои беҳтар гардонидани сифати дастурҳо буда, ҳаргиз аҳамияти амалии онҳоро коҳиш намедиҳанд. Дар маҷмӯъ мураттибон, бешак кори хайру муфидеро ба анҷом расонидаанд, ки баъд аз интишорашон истифодаи ин дастурҳо дар доираи фаъолияти донишкадаҳои марказӣ ва минтақавии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф ҷиҳати татбиқи тадриҷии низоми таҳсилоти фарогир дар миқёси ҷумҳурӣ саҳми арзанда хоҳад дошт.

Яқин аст, ки барои сифатан хуб амалӣ намудани низоми таҳсилоти фарогир дар ҳудуди мамлакат бояд бо ибтикори Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иддае аз муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади гузаронидани корҳои пажӯҳишӣ синфхонаҳои алоҳида ва ё мактабҳои таҷрибавии махсусгардонидашуда бар асоси фармони махсус ҷудо карда шаванд ва барои бурдани фаъолияти таҳқиқотӣ дар ин мактабҳо пеш аз ҳама мутахассисони соҳибихтисосу варзида, ки бо кӯдакони имконияташон маҳдуд солиёни зиёд сарукар гирифтаанд, ҷалб карда шаванд. Зимнан, гуфта мешавад барои гузаштан ба низоми таҳсилоти фарогир зарур аст, ки сараввал мутахассисонро барои кор дар ин самт ҷиддан омода кард. Ҳамчунин таҳия кардани маводи таълимӣ ва дастурҳои методӣ ҷиҳати мусаллаҳ гардонидани масъулин амрест ногузир. Иловатан, барои омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, ки аллакай тайи солҳост низоми таҳсилотии мазкурро рӯи кор доранд, теъдоди муайяни кадрҳои худии донандаи забонҳои хориҷиро мебояд ба ин давлатҳо равон кард, то ки онҳо пас аз бозгашт бо кӯлвори дониши андӯхтаи хеш ба дигар ҳампешагон тариқи роҳандозии семинарҳои омӯзишӣ сабақ омӯзанд.

Ёдовар мешавем, ки дар ҳоли ҳозир ҷумҳурии мо барои ба якборагӣ гузаштан ба низоми таҳсилоти фарогир омодадагии комилро надорад. Созмонҳои махсус, ки дар ҳамкорӣ бо волидайн 9 сол мешавад бо ин низом кор мебаранд, то имрӯз ягон дастур ва ё маводи амалии ёрирасон бо забони тоҷикӣ рӯйи ҷоп наовардаанд, ки дигар мутахассисон тавониста бошанд зимни кор дар ин ҷода аз он истифода намоянд. Феълан дар мамлакат аз тарафи Хазиная Кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (ЮНИСЕФ) дар ҳамкорӣ бо Вазорати маориф ва илми ҚТ барномаи махсус барои таъмини оғаҳии мутахассисин аз нозуқиҳои кор дар ин самт ва ба ин васила татбиқи омодагии касбии онҳо пиёда гардонидани шуда истодааст, аммо боиси таассуф аст, ки ашхоси соҳибтаҷриба бинобар баъзе ғаразҳои масъулин аз доираи он дар канор монда, ҷойи онҳоро нафарони тасодуфӣ, ки дар ин самт умуман кор накардаанд ва ё аз доштани таҷрибаи кофӣ бенасибанд, ишғол намудаанд.

Дар асри муосир, ки асри илм ва технологияи ҷадид, қарни рушди илмҳои ҷомеашиносиву равоншиносӣ ба шумор меравад, инсоният аз ҳама бештар кӯшиш ба харҷ медиҳад, то ки фикру ақоид ҳудро нисбат ба зиндагӣ тағйир дода, харчи зиёдтар ба он созгор намояд. Мусаллам аст, ки яке аз соҳаҳои муҳими ҳаёт ин, риштаи таълиму тарбия аст ва масъалаи аз ҳама асосии ҳалталаби ин соҳа чун солҳои қаблӣ, ошқору муайян сохтани роҳҳои судманди баланд бардоштани самарабахшии ҷараёни таълим мебошад. Вобаста ба ин, албатта зарур аст, ки худии методика ва усули таълим ба сатҳи

қобилияту иқтидори зеҳнии ҳар як кӯдак, ё гурӯҳи кӯдакон, ки аз рӯйи категорияҳои муайян монандӣ доранд, мутобиқ гардонидани шаванд.

Аз ин ҷост, ки яке аз ҳадафҳои низоми таҳсилоти фарогир низ, маҳз риоя ва иҷрои ҳамин талаботи зикршуда аст. Ин чӣ маъно дорад ва таҳти ин мазмун чиро бояд фаҳмид? Бояд гуфт, ки ҳуди ибораи таҳсилоти фарогир барои тавсифи раванди таълими шогирдонии ниёзманд на дар муассисаҳои ҷудогонаи махсус, балки дар муассисаҳои муқаррарии таҳсилоти миёнаи умумӣ ба қор бурда мешавад. Воқеан, тибқи манобеи илмӣ таҷрибаи ҷаҳонии ҷорӣ намудани ин намуди таълим, ҳанӯз солҳои 70-уми садаи XX оғоз гардида, аз солҳои 90-ум дар ИМА ва Аврупо сиёсати ҷорӣ намудани таълим бо гузаронидани ислоҳоти мактаб ва азнавсозии синфхонаҳо татбиқ гардид, то аз ин ба баъд раванди таҳсил ба талаботи кулли шогирдон посухгӯ бошад ба ин васила зимни талаботи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ҳифзи ҳуқуқи аҳли башар риоя гардад.

Муқаррарот оид ба таълими фарогир (инклюзивӣ) ба Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи маъҷубон 13 декабри соли 2006 дохил карда шуд ва он то имрӯз аз сӯйи беш аз 100 кишвари дунё расман шинохтаву эътироф гардидааст [2, с.4].

Калимаи **инклюзив** аз забони лотинӣ – *include* ба маънои «фаро гирифта» гирифта шуда, дар забони фаронсагӣ маънои «дар бар гирифта»-ро дорад. Таълими фарогир (инклюзивӣ) аз ин ҷо маншаъ гирифта, принсипҳои худро дорад:

- ин гуна навъи таълим имкон медиҳад, ки ба таълим нисбат ба кӯдакон роҳ дода нашавад, (агар он ба принсипҳои дуруст асос ёфта бошад), шогирдонии ниёзманд дастгирӣ ёбанд ва ба онҳо ҳуқуқ медиҳад, ки аз ҷои баробар ҳуқуқи ҷамъият бошанд;

- муаллимон ва падару модарон таълими инфиродии кӯдакро яқоя ба роҳ мемонанд;

- методология тарзе таҳия мешавад, ки ба таълими кӯдакони қобилиятшон гуногун мадад расонида тавонад;

- кӯдакон дар ҳамаи ҷорабинҳои синфӣ ва мактабӣ иштирок мекунанд.

Барномаҳои инкишофи кӯдакону наврасон низ, аз рӯйи усули инклюзия таҳия мегарданд ва кӯдакон ба кӯдакостон дар синну соли гуногун омода мешаванд ва ҳамаи кӯдакони имконияти маҳдуддошта (бо талаботи хоса) бояд ҳуқуқи дар кӯдакостон тарбия ёфтандро дошта бошанд. Ҳамчунин дар доираи ин барнома кӯдакон метавонанд дар мактаб ё кӯдакостони наздики хонашон ба таҳсил фаро гирифта шаванд.

Таълими инклюзивӣ (фарогир) ба роҳ надодани ҳар гуна ҳуқуқпоёмолкунӣ нисбат ба кӯдакон, зоҳир намудани муносибати яқхела дар баробари ин барои таъмини рушди ҳамаҷарафаи кӯдакони ба таълими махсус ниёздошта шароити зарурӣ фароҳам меорад [1, с.14]. Дар ин гуна мактабҳо ба кӯдакон дар бораи ҳуқуқи инсон маълумот медиҳанд, шогирдон бо яқдигар муошират карда, ҳамдигарро аз наздик мефаҳманд.

Ин навъи низоми таълим, на танҳо дар таълимгоҳҳои миёнаи умумӣ пешбинӣ шудааст, балки мактабҳои касбии олиро низ бо мазмуни худ фаро мегирад [1, с.14]. Он, на танҳо зарурати такмили бой гардонидани захираи моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ, балки ташкили курсҳои омӯзишии махсусро барои омӯзгорон ва ҳамаи шогирдон дар назар дорад.

Ҷорӣ намудани усули таълими фарогири кӯдакони ба таълими махсус ниёздошта, мисоли кӯдакони маъҷуб, кӯдакони дараҷаи инкишофи фикриашон гуногун ва қобилиятнок, кӯдакони дигар гурӯҳҳои фарҳангӣ ва этникӣ дар дохили ягон ҷамъияти муайян, ки ақаллият ҳастанд, аҳамияти зиёд дорост. Маъмулан ин гуна кӯдакон то андозае дар дунёи аз коллективи асосӣ дур қарор доранд. Ҷалб намудани онҳо ба ҷамъият, таъмин намудани комилҳуқуқии онҳо дар ҷомеа вазифаи таълими фарогир (инклюзивӣ) мебошад. Ин навъи таълим ҳамаи бачагонро ба ҳаёти табиӣи коллективона ҷалб намуда, маҳдудиятҳои байни муоширати онҳоро аз байн мебарад. Инчунин туфайли он камбудии ташаккули шахсият дар оянда аз миён меравад ва ё лоақал то ҳадди имконпазир кам карда мешаванд. Маълум аст, ки ҳар қадар ин усул

бомуваффақият қорӣ карда шаванд, ба ҳамон андоза аз он чамъият ва давлат бурд хоҳанд кард, ки ин хеле муфид хонда мешавад.

Барои он марказу муассисаҳои таълимие, ки принсипу таҷрибаҳоро бо истифодаи фаъоли усули таълими фарогир қорӣ менамоянд, модули нави гуногунвазифа аз гурӯҳи модулҳои илмӣ-техникӣ пешбинӣ шудаанд. Асоси ин модулно риояи талаботи беҳатарӣ, гуногуншаклии асбобу воситаҳо, осону дастрас будани мазмуни машғулиятҳо барои кӯдакони синну соли мухталиф ташкил медиҳанд.

Чунин модулҳо аслан имкон медиҳанд, ки дар раванди таълим маҷмӯи зиёди ҳолатҳои бозӣ ба нақша гирифта шуда, такмили минбаъдаи онҳо таъмин карда шавад.

Истифодаи навигариҳои технологӣ аз гурӯҳи модулҳои илмӣ-техникӣ дар қараёни таълим ба муаллим имкон медиҳад, ки бо шавқу ҳаваси зиёд кӯдакони инкишофёбандаро ба раванди таълим қалб гардонад ва ба дарс бештар шакли бозӣ бахшад. Чунин сурат гирифтани раванди таълим ба кӯдакон, натавонӣ имконияти ҳосил кардани донишу маҳорат ва сайқалёбии қобилияти муоширатро медиҳад, балки барояшон фазои ҳаловатро ҳам фароҳам меорад. Илова бар ин, бо бақорбарии васоити техникӣ ва барномаҳои компютерӣ рафти тайёрии муаллим ба дарс осонтар шуда, раванди назорати натиҷаҳои таълим хуб қараён мегирад ва муносибати инфиродӣ бо донишомӯзон низ, самаранок амалӣ хоҳад гашт. Барномаи компютерӣ, инчунин имкон медиҳад, ки маводи электронии лозим барои истифода дар рафти таълим таҳия карда шавад.

Ба доираи модулҳое, ки ба маҷмӯи масъалаҳои инноватсионӣ дохил шуда, онҳоро қорандони бахши таҳсилоти фарогир барои татбиқи принсипҳои таълими фарогир ба шумо пешкаш мекунанд, инҳо шомил мебошанд: *маркази итерактивии инкишоф, маркази валеология, маркази инкишофи психофизиологӣ ва маркази коррексиянамоӣ.*

Ҳар яке аз ин марказҳо барои ҳалли доираи масъалаҳои худ муваззаф буда, ҳамагӣ дар маҷмӯъ бо фаъолияти пурмахсули хеш имкон медиҳанд, ки таълими кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ба дараҷаи сифатан нав ривож ёфта бошад.

Мебояд ёдрас шуд, ки ин намуди таълим дар ҳудуди кишвари мо таҷрибаи нисбатан нав буда, кунун дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ батозагӣ роҳ ёфта истодааст.

Таҳсилоти фарогир худ ибораест, ки барои тавсифи раванди таълими кӯдакони ниёзманд дар макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ё муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба қор меравад. Асоси таълими фарогир ин, идеологияест, ки он ҳар гуна ҳолати таъбирно нисбати кӯдакони талаботи махсусдошта пешгирӣ менамояд. Мувофиқи ин идеология дар таълимгоҳҳо ба ҳамаи кӯдакон бояд муносибати ягонаю баробар қорӣ карда шавад, инчунин барои донишомӯзони ба таълими махсус ниёздошта шароити лозим фароҳам оварда шавад. Талаботи муносибати махсуси инфиродӣ, на танҳо ба афроди маъюбу қобилиятшон суст, балки ба кӯдакони дорои истеъдоди фавқуллода (вундеркинд)-ро низ дар назар дорад.

Тибқи маълумоти омурии баъзе аз созмонҳои хориҷӣ ва ҳам мушоҳидаҳои қоршиносон солҳои охир шумораи кӯдакони дорои истеъдоди фавқуллода торафт зиёд шуда истодааст. Аз ин рӯ, пешорӯ суоле қарор мегирад, ки ин гуна кӯдакон ба қоранд навӣ мактабҳо бояд раванд?

Масъалаи ташкили мактабҳо бар пояи талаботи низоми таҳсилоти фарогир амалқунанда дар Руссия қайҳо боз вучуд дошта, аҳамияти зиёдро қасб қардааст. Аслан қоридоии ақидаи қорисозии низоми таълими фарогирро натиҷаи пешрафти ғояи инсондӯстӣ гуфтан мумкин аст, ки он ба арқузори нисбат ба шахсияти инсон асос ёфтааст.

Таълими фарогир, пеш аз ҳама, барои ҳақ доштан ба зиндагии арзанда ва даст ёфтан ба арзишҳои қорони имрӯза талош мекунанд. Ҳамаи ин ҳуқуқи имқонот бояд ба қолли одамон, новобаста аз сатҳи инкишофи қисмониву равонӣ ва тавони молиявиашон дода шаванд. Чунонқӣ маълум аст, инсон ба қузъ аз табиати биологӣ доштаниш, инчунин мавқуди иқтимоист, бинобар ин ҳолати маънавии қорема ва

солимии он бевосита ба он вобаста аст, ки ҳар як узви ҷамъият то кадом андоза худро дар байни одамон осудаю бароҳат эҳсос мекунад. Дар ин замина чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки низоми таҳсилоти фарогир танҳо дар он ҷамъияте муваффақона ҷорӣ карда хоҳад шуд, ки агар он аз нигоҳи маънавӣ солим бошад. Вале ба ҳар ҳол таълим ва ҷомеа бо ҳам алоқамандӣ доранд, чунки роҳандозии низоми таҳсилоти фарогир солимии маънавии ҷомеаро метавонад то андозае беҳбудӣ бахшад.

Имрӯзҳо дар давлатҳои рушдкарда ва ҳам рушдкунанда масъалаи ҷорӣ намудани низоми таълими фарогир хеле ҷиддӣ ба миён гузошта шудааст. Ин қазияи мубрам барои ҷомеаи башарӣ зарурати ислоҳоти сохтори низоми таълиму тарбияи амалкунандаро мувофиқи қоидаҳои таълими фарогир ба миён овардааст. Ҷорӣ намудани ин навъи таълим дар шароити системаи мавҷудаи таҳсилот то кадом андоза воқеият дорад? Ба ин гуна саволҳо ҷавоби аниқ додан душвор аст. Бинобар ин, дар масъалаи ҷорӣ намудани ин гуна лоиҳаҳои глобалӣ, ки системаи маорифро пурра тағйир медиҳанд, бояд эҳтиёткорона рафтор кард. Татбиқи ин ислоҳот бояд дар радифи таҳаввулотии соҳаи маориф сураат гирифта, тавонад дар ояндаи наздик ҷомеаи аз нигоҳи маънавӣ солимро бо принципҳои дурусти ахлоқӣ бунёд намояд.

Аз ҷониби дигар таълими фарогир бевосита бо дарку фаҳмиши ҳаёти маъҷубон дар ҷомеа иртибот дорад. Як қисми афрод, ҳатто пайҳас намекунанд, ки дар ҷомеа баробари онҳо маъҷубон ё нафарони инкишофшон суст низ зиндагӣ мекунанд. Таълими фарогир ба баробархуқуқии ҳамаи табақаҳои ҷомеа, аз ҷумла кӯдаконе, ки меҳонад соҳиби маълумот гарданд, мусоидат менамояд. Дар системаи ҳозираи таълим ҳарчанд ба кӯдакон инсондӯстӣ ва мушфику ғамхор буданро дар ҳақи маъҷубону ашхоси ниёзманд тарбия намоянд ҳам, вале он на ҳамеша натиҷаҳои дилхоҳ ба бор меорад, балки аксаран бесамар мемонанд. Зеро пӯшида нест, ки кӯдакон дар ҳаёти ҳар рӯза ва берун аз муҳити таълиму тарбия бештар шоҳиди сахнаҳои бепарвоӣ, бераҳмию сангдилии рӯирист ва ҳатто муносибати дағалона бо маъҷубон ва афроди ниёзманд мегарданд. Аз ин ҷост, ки ин қазия бояд ҳаматарафа мавриди таҳлилу баррасии амиқ қарор ёбад.

Мувофиқи методикаи таълимии худ низоми таҳсилоти фарогир ҳама гуна таълими кӯдакони пешгирӣ мекунад ва ба ҳамаи онҳо, ҳатто ба кӯдакони гирифтори бемориҳои муайяни равонӣ имкон медиҳад, ки бидуни мамоният дар мактабҳо таҳсил карда, ба дастовардҳо ноил шаванд.

Рисолати асосии низоми таълими фарогир – ин, фароҳам овардани муҳити озоду ороӣ аз маҳдудиятҳо барои таъмини омодагии касбии нафароне мебошад, ки дорои имконоти маҳдуданд. Пас зарур аст, ки синфхонаҳо бо васоити лозимии техникӣ мучаҳҳаз гардонидани шуда, курсҳои махсуси омӯзишӣ иттилоърасонӣ, на танҳо барои муҳасилин, балки барои муаллимони соҳа ташкил карда шаванд.

Табиист, ки чун ҳар падидаи нав, аз ҷумла, раванди тадриҷан ҷоринамоии низоми таҳсилоти фарогир низ, дар мароҳили нахусти татбиқебиаш ба баъзе мушкилот дучор меояд, ки баҳри сари вақт бартараф намудани онҳо бояд қарорҳои дахлдор дар сатҳи мақомоти болоӣ қабул карда шаванд. Масалан, яке аз мушкилоти асосии ин ҷараён нокифоя будани миқдори муаллимоне, ки бояд бо кӯдакони имконияташон маҳдуд, ё баръакс, бо кӯдакони болаёқат ба таври инфиродӣ кор кунанд.

Илова бар ин, роҳандозии муваффақонаи низоми таълими фарогир истифодаи васеъ ва моҳиронаи дастовардҳои навини технологияи муосири компютери, ки ба амалисозии таълими фосилавӣ имкон медиҳад, аз ҳар омӯзгор тақозо менамояд. Ин чунин маъно дорад, ки кӯдак метавонад дар хона нишаста, ба шабакаи ҷаҳонии

интернет пайваст шаванд ва дар раванди таълим иштирок намоянд.. Аммо ин ҳама танҳо дар он сурате имконпазир мегардад, ки агар дар ин самт маблағҳои зиёд харҷ карда шаванд, зеро чунин тадбирандешӣ имкон медиҳад, ки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо компютеру дигар воситаҳои техникӣ ва барномаҳои дахлдори компютерӣ таҷҳизонида шаванд.

Гузашта аз ин, масъалаи чорӣ намудани технологияи интерактивии таълим низ, яке аз тадбироти ҳалталаби очилӣ дар ин самт маҳсуб ёфта, бо амалишавиаш имкон медиҳад, ки раванди таълим харҷӣ бештар ба принсипи мақсаднокии худ наздиктар шавад. Масалан, бо ёрии истифодаи дастгоҳҳои технологияи рақамӣ модели лаҳзаҳои гуногуни дарсро бо назардошти хусусиятҳои инкишофи ин ё он кӯдак тартиб додан ва дар мавриди зарурӣ ба барномаи таълимӣ тағйирот ворид кардан мумкин аст. Аммо мактабҳо то ҳанӯз бо ин воситаҳо пурра мучаҳҳаз нестанд ва ин ҳолат, бешак роҳи расидан ба ин комёбихоро то андозае мураккаб боқӣ мегузорад.

Норасоии дигари мавҷуда ин, хеле кам будани таҷҳизоти воситаҳои техникӣ дар муассисаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим, аз ҷумла дар таълимгоҳҳои шакли идориашон гуногун, ки тавонанд ҷойивазкунии (ҳаракати) озодонаи кӯдакони имкониятҳои ҷисмониашон маҳдудро дар сатҳи зарурӣ кафолат бахшанд, ба ҳисоб меравад. Дар навбати аввал бояд дар ҳамаи мактабҳо ва дигар муассисаҳои таълимӣ пандусҳо (роҳ барои аробаҳои шахсони имконияти маҳдуддошта) сохта шаванд.

Ҳамчунин, яке аз проблемаҳои чиддӣ бинобар ҳамоно омода набудан ба дарки моҳияти аслии низоми таҳсилоти фарогир, муносибати манфии беасосу нодуруст доштани аҳли ҷомеа нисбат ба кӯшиши татбиқи он дар миқёси олам, бахусус дар қаламрави ҚТ мебошад. Аз ин рӯ зарур аст, ки дар ин самт бо ҷалби харҷӣ бештари воситаҳои ахбори омма, муаллимон ва аҳли ҷомеа дар байни аҳоли қорҳои тарғиби анҷом дода шаванд.

Хушбахтона, тибқи мушоҳидаҳо ва сухбатҳои ихтисосӣ тайи солҳои охир вазъият дар ин самт тадричан беҳтар шуда, сифати нисбатан хуби хизматрасонӣ ва ҳамзамон ҳолатҳои зиёдтар фаро гирифтани кӯдакони маъюб ба таълим ба ҷашм мерасанд. Ғайр аз ин, бо кӯшиши Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо қорхонаҳои лоиҳақашию меъморӣ тарҳи бунёду азнавсозии як силсила муассисаҳои таълимӣ дар минтақаҳо бо назардошти ҷалби БТМ ба таълим шурӯъ гардидааст. Инчунин ба ҳокимияти қонунбарори Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия дода шудааст, ки масъалаи такмили қонунҳоро дар робита ба риояи ҳатмии ҳуқуқи кӯдакони имконияташон маҳдуд бо баҳисобгирии талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқуии дар ин самт қабулгардидаи байналмилалӣ баррасӣ намояд.

Қабули стандартҳои нави таълим бояд имкон диҳад, ки кӯдакон бе мушкилӣ соҳиби маълумот гарданд.. Нишондиҳандаҳои таълими фарогир – ин, интиҳоби маводи амалӣ барои фароҳамоварии чунин шароите мебошад, ки имкон медиҳад ҳамаи иштирокдорони чараёни таълим ба ҳаёти мактаб ҷалб шаванд. Ба ибораи дигар, ин амалест, ки барои фароҳам овардан ва инкишоф додани муҳити таълими фарогир равона шудааст.

Маводи дастури мазкур барои мустақилона ба вучуд овардани муҳити таълими фарогир ёрии қалон мерасонанд. Ин мақола дар асоси он донишу таҷрибае, ки иштирокдорони раванди таълим ҳосил кардаанд, омода карда шудааст.

Мақсади мо ба маълумоти муаллимону аҳли ҷомеа расонидани андешаҳо ва пешниҳоди методҳои ҷалби пурраи маъюбон ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва беҳтар кардани сатҳи сифати зиндагии онҳо мебошад:

- дигар кардани фаҳмиш ва муносибати манфии аҳли чома нисбат ба кӯдакони маъюб;
- зиёд кардани самаранокии кори созмонҳои ҷамъиятии маъюбон;
- расонидани ёрӣ ба маъюбон ва оилаҳои онҳо дар масъалаи донишандӯзӣ ва сайқалдиҳии малакаҳои, ки барои таъмини иштироки баробари онҳо бо дигарон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва дастрасӣ пайдо кардан ба гирифтани таълими фарогир ва кор зарур мебошанд;
- таълими мутахассисон, хизматчиёни давлатӣ, волидон, хонандагон, корфармоён ва дигар аъзоёни чома вобаста ба дарки аҳволи маъюбон бо мақсади мусоидат ба рафъи монеаҳои ҷисмониву равонӣ, ки нафарони дорои имкониятҳои маҳдуд бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд.

КИТОБНОМА:

1. Таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ). /Зери таҳ: Байзоев А. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 224 с.
2. Асосҳои таҳсилоти фарогир. / Зери таҳ.: Софий Н., Каримова И. – Душанбе, 2013. – 250 с.
3. Концепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015. – 16 с.
4. Инклюзивное образование: политика, содержание и сравнительные перспективы. /Под ред. Ф.Армстронга, Д.Армстронга, Л.Бартона. - Лондон, 2000. - 78 с.

ОСНОВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

М. СУЛТОНОВ, У. ХАМИДОВ

Статья, охватывая нынешнее состояние процесса осуществления системы инклюзивного обучения в территории страны, наряду с успехами в этом направлении сообщает и о существующих недостатках. С целью того, чтобы способствовать в преодолении препятствующих недостатков и успешного решения задачи о всеобщем внедрении системы инклюзивного образования, авторы высказали свои некоторые научно полезные взгляды. В том числе некоторые полезные с точки зрения авторов способы в этом направлении для специалистов и ответственных лиц дадут возможность тому, чтобы с их правильным осознанием процесс осуществления этой новой системы обучения реализовалось гораздо легче.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, система, дети с особыми потребностями, обучение, воспитание, преподаватель, ученик, СОУ.*

INCLUSIVE EDUCATION

M. SULTONOV, U. KHAMIDOV

In its beginning, covering the current status of the implementation of the system of inclusive education in the country, along with the progress in this direction and informs about the existing shortcomings. In order to contribute to the overcoming of obstacles and drawbacks of successful solution of the problem of the universal implementation of inclusive education, the authors presented their research, some useful views. Including some useful from the point of view of the authors of ways in this area for experts and decision-makers the opportunity to give to the best of their knowledge of the implementation of this new system of training it was realized much easier.

In addition, an article in some way for readers in their frame gives an explanation of the phrase to an inclusive education.

Keywords: *inclusive education system, children with special needs, training, teacher, student, SDA.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕСТАНДАРТНЫХ ФОРМ ДОМАШНЕГО ЗАДАНИЯ КАК ПРИЁМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

*ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш.,
старший научный
сотрудник ИРО им. А. Джамии АОТ*

Каждая эпоха запоминается своими новшествами, инновациями во всех отраслях жизни, в том числе и в сфере образования. И сегодня новая организация общества, новое отношение к жизни предъявляют и новые требования к школе, новых подходов, методов. Сегодня основная цель обучения - это не только накопление учеником определённой суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка школьника как самостоятельного субъекта образовательной деятельности, так как это является требованием времени. Сегодня важно, чтобы ученик свои академические знания смог применять на практике, то есть, чтобы шёл от знания к умению. В основе современного образования лежит активность и учителя, и, что не менее важно, ученика. Именно этой цели - воспитанию творческой, активной личности, умеющей учиться, делать выводы, совершенствоваться самостоятельно, и подчиняются основные задачи современного образования.

Учителю русского языка следует сделать такой инновационный подход к обучению, так организовать учебный процесс, чтобы ребёнок ходил на урок как на праздник, и чтобы урок приносил пользу ему.

Основными целями и задачами инновационного обучения являются:

- развитие интеллектуальных, коммуникативных, лингвистических и творческих способностей учащихся;
- формирование личностных качеств учащихся;
- выработка умений, влияющих на учебно-познавательную деятельность и переход на уровень продуктивного творчества;
- развитие различных типов мышления;
- формирование качественных знаний, умений и навыков;
- оптимизация учебно-воспитательного процесса;
- создание обстановки сотрудничества ученика и учителя;
- выработка долговременной положительной мотивации к обучению;
- включение учащихся в креативную (ориентированную на творчество) деятельность;
- тщательный отбор материала и способов его подачи.

При использовании инновационных технологий в обучении русскому языку и литературе успешно применяются следующие приемы:

- ассоциативный ряд;
- опорный конспект;
- ИНСЕРТ (интерактивная система записи для эффективного чтения и размышления);
- мозговая атака;
- групповая дискуссия;
- чтение с остановками и Вопросы Блума;
- кластеры;
- синквейн;
- эссе;
- перепутанные логические цепочки;
- медиапроектные;
- дидактическая игра;
- исследование текста;
- работа с тестами;
- нетрадиционные формы домашнего задания.

Рассмотрим один из приёмов инновационных технологий - нетрадиционные формы домашнего задания. Как всем известно, одной из приоритетных задач современной школы является создание необходимых и полноценных условий для

личностного развития индивида, каждого ребёнка, формирование активной позиции каждого учащегося в учебном процессе. Поэтому использование нестандартных форм домашнего задания в среднем общеобразовательном учреждении с таджикским языком обучения на уроках русского языка является основой развития познавательной компетентности школьника. Нетрадиционные формы домашнего задания, также имеют большое значение для раскрытия творческого потенциала ученика, которые призваны, с одной стороны, закреплять знания, умения и навыки, полученные на уроке, а с другой стороны, позволяют ребёнку проявить самостоятельность, самому найти решение нестандартного вопроса, задания.

Домашнее задание является важной ступенью в учебном процессе по русскому языку для ученика-таджика. Оно даёт ребёнку возможность, во-первых, развивать речь и формировать умение самостоятельного поиска. В процессе подобной деятельности школьники формируют определённое отношение к учению. Здесь огромную роль играет научная и познавательная содержательность учебного материала, его связь с жизнью и практикой. Самое важное в домашних заданиях – организация познавательной, поисковой деятельности учащихся, которая непосредственно даёт возможность ребёнку переживать радость самостоятельных открытий. Существуют такие типы домашнего задания:

- творческая работа учащихся;
- лингвистическое исследование текста;
- подготовка иллюстраций к литературным произведениям, подготовка альбомов;
- рисование обложек к литературным произведениям;
- художественное чтение;
- подготовка доклада, реферата на определённую тему;
- инсценировка художественного произведения;
- создание самостоятельных литературных произведений различных жанров;
- продолжение неоконченных текстов, произведений;
- наблюдение за природой;
- подготовка словарных диктантов;
- составление словарика, вопросника по теме;
- составление конспекта, опорных таблиц;
- письмо по памяти или самодиктант.

Такие домашние задания помогают избегать однообразия, рутины в обучении. Ребёнок может почувствовать себя и в роли автора, и в роли иллюстратора, и в роли учителя. Необычные задания активизируют мышление, заставляют ребёнка обобщать, систематизировать материал по теме, учат самостоятельности.

Творческие домашние задания раскрывают индивидуальность и «спрятанные» способности ребёнка, придают ему самобытность и уникальность. Очень важно предоставлять оригинальные задания, проблемные ситуации, которые бы подталкивали ученика самостоятельно искать ответ на вопрос. Домашние задания – та сценическая площадка, где не только излагаются знания, но и раскрываются, формируются личностные особенности учащихся. Домашняя работа значительно в большей степени, чем урок, может быть индивидуализирована творчески.

Учитель русского языка может в своей работе применять следующие виды нетрадиционных форм домашнего задания в виде сообщения, реферата, составления кроссвордов, ребусов, сказок, подборки загадок, пословиц, стихотворений, синквейн, художественных отрывков, связанных с русским языком, мини-проектов.

Учащимся можно рекомендовать использование Интернет-ресурсов, но умело, то есть брать самое важное, по теме, передать информацию своими предложениями, а не дословно использовать статьи, рефераты авторов.

Надо точно знать, какую цель мы преследуем, давая задание на дом, достоинства и недостатки данной формы. Это важно не только для решения вопроса, стоит или нет давать такое задание, не только для определения его содержания и формы, но и для мотивирования заданной работы учащимся. Из опыта работы предлагаю описание некоторых форм домашнего задания.

№	Нетрадиционная форма домашнего задания (описание)	Цель использования	Достоинства, недостатки
1.	СООБЩЕНИЕ	<ul style="list-style-type: none"> · расширение и углубление знаний учащихся; · учить работать с дополнительной и справочной литературой; · развитие интереса к предмету; · развитие монологической речи. 	<p>«+»</p> <ul style="list-style-type: none"> · развивает умение работы с различными источниками информации; · расширяет и углубляет знания учащихся по конкретному вопросу; · развивает речь учащихся; · воспитывает самостоятельность. <p>«-»</p> <ul style="list-style-type: none"> · не умеют отбирать материал; · не могут делать выводы самостоятельно.
2.	Составление КРОССВОРДОВ, РЕБУСОВ	<ul style="list-style-type: none"> · развитие познавательного интереса; · развитие общеучебных умений: формулирование вопросов; · отработка грамотности письма; · развитие абстрактного и логического мышления 	<p>«+»</p> <ul style="list-style-type: none"> · воспитывает самостоятельность; · развивает интерес к предмету. <p>«-»</p> <ul style="list-style-type: none"> · не умеют грамотно формулировать вопросы; · ошибки в словах.
3.	ПОДБОРКА ЗАГАДОК ПОСЛОВИЦ, ПОГОВОРОК, СТИХОТВОРЕНИЙ, ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОТРЫВКОВ, связанных с физическими явлениями	<ul style="list-style-type: none"> · формирование у учащихся физического мышления, ясного и четкого понимания физических законов, понятий и представлений; · повышение общего уровня эрудиции учащихся · развитие эмоционального восприятия учащихся, стимулирование их творческой активности. 	<p>«+»</p> <ul style="list-style-type: none"> · межпредметная связь с литературой; · развивает любознательность · применение знаний в нестандартных ситуациях · воспитывает наблюдательность. <p>«-»</p> <ul style="list-style-type: none"> · не все учащиеся видят связь литературы и физического явления; · не все учащиеся могут объяснить данное явление с физической точки зрения.
4.	МИНИ-ПРОЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> · повышение интереса к изучению физики; · создание мотивации учения; · развитие у учащихся исследовательских умений (выявление проблем, сбор информации из литературы и т. д.), умение выдвигать гипотезы, обобщать, развитие аналитического мышления; · обеспечение механизма развития критического мышления ребенка, умение искать пути решения поставленной задачи. 	<p>«+»</p> <ul style="list-style-type: none"> · развивает умение работать с дополнительной литературой, выделять главное; · развивает умения решать поставленные задачи; · создает реальную возможность индивидуального творчества учащегося · интегрирование с информатикой <p>«-»</p> <ul style="list-style-type: none"> · однотипность проектов; · не умение сжимать

		материал (т. е. выбирать главное)
--	--	-----------------------------------

Изложенные выше нетрадиционные формы домашнего задания позволяют формировать следующие учебно-познавательные компетенции:

- ставить цель и организовывать её достижение, уметь пояснить свою цель;
- организовывать планирование, анализ, рефлексию, самооценку своей учебно-познавательной деятельности;
- задавать вопросы к наблюдаемым фактам, отыскивать причины явлений, обозначать свое понимание или непонимание по отношению к изучаемой проблеме;
- ставить познавательные задачи и выдвигать гипотезы; выбирать условия проведения наблюдения или опыта; выбирать необходимые приборы и оборудование, владеть измерительными навыками, работать с инструкциями; описывать результаты, формулировать выводы;
- выступать устно и письменно о результатах своего исследования с использованием компьютерных средств и технологий;
- иметь опыт восприятия картины мира.

С младших классов учащихся следует научить к самостоятельности, к выполнению нетрадиционных форм выполнения домашнего задания. И уже в средних, старших классах, по другим дисциплинам учащиеся не затрудняются в поисках дополнительных информации, в творческой деятельности. Для того чтобы учащийся правильно выполнил домашнее задание ему необходимо предложить памятку-алгоритм, где идет разъяснение цели, ожидаемого результата, алгоритма выполнения и критерии оценивания. Учитель заранее подготавливает памятку, требования и объясняет детям. Ученик должен точно знать, какого результата он должен достичь.

Учитель русского языка должен знать, что основным результатом деятельности учащихся в результате выполнении домашнего задания является получение им прочных знаний, умений, навыков, позволяющих им применять в жизненных ситуациях.

Таким образом, применение нетрадиционных форм домашнего задания можно считать одним из основных путей формирования ключевых компетентностей современного выпускника среднего общеобразовательного учреждения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байкова Л.А., Гребенкина Л.К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии. – М.: «Педагогическое общество России», 2000.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1995.
3. Гельплинг. Е. М. Нетрадиционные формы и методы обучения на уроках русского языка и литературы.
4. Давыдов В.В. Деятельностная теория мышления М.: Научный мир. 2005.- 240с.
5. Карпова Т.И. Опыт и проблемы инновационных преобразований. Среднее профессиональное образование 1998. - №10.
6. Шарифзода Ш., Каримова И., Сулаймонӣ С., Булбулов Ч. Педагогикаи ибтикорӣ / Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 544 с.

ИСТИФОДАИ ТАРЗҲОИ ҒАЙРИМУҚАРРАРИИ ВАЗИФАИ ХОНАҒӢ ҲАМЧУН ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

ҶОНМАҲМАДОВА Г.Ш.

Дар мақола намуд ва тарзҳои ғайримуқаррарии супориши вазифаи хонагӣ аз ҷанни забони русӣ ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ пешниҳод шудааст. Вазифаи хонагӣ қобилияти эҷодии хонандаро тавсеа бахшида дар ин самт мустақилияти ӯро инкишоф медиҳад.

Калидвожаҳо: тарзҳои ғайримуқаррарӣ, вазифаи хонагӣ, технологияи инноватсионӣ, раванди омӯзиши, ташаккули салоҳиятҳо, хонанда, усулҳо, таҳқиқот, натиҷаи интизоршаванда, тартиб додан, муваффақият, фаъолнокии эҷодӣ.

THE USING OF THE NO STANDARD FORM OF HOMETASKS HOW THE METHOD OF INNOVATIONAL TECHNOLOGY AT THE LESSON OF RUSSIAN LANGUAGE

JONMAHMADOVA G.

In the article offeres types and views of scholastic – cognitive unstandard forms of hometasks at the lesson of russian language in the middle common schools. The hometask is fixed the creative activity of the student and develop his independence.

Key words: *unstandard methods, hometask, innovational technology, process of teaching, develop of the competence, student, methods, research, waiting results, achievement, creative activisation.*

АСОСҲОИ ИЛМИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ НАВИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ДАРСҲОИ ХИМИЯ ДАР ШАРОИТИ КУНУНИ

ТОШОВ ҚОБИЛ
*омӯзгори фанни химияи
литсей-интернати
физикӣ-математикии
"Ориёно"-и шаҳри Қўрғонтеппа*

Ба туфайли таракқиёти рӯзафзуни соҳаи гидроэнергетика ва дар асоси он инкишоф ёфтани саноати химияи мамлакатамон дар назди ҳамаи мо, омӯзгорон, вазифаи басо муҳим - тарбияи шогирдони босаводу бомаърифати ба талаботи стандартии имрӯзаи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ ва тайёр намудани мутахассисони баландхатисос дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи кишварамон меистад.

Таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо нишон доданд, ки барои васеъ гардидани донишҳои химиявии хонандагон истифодаи технологияи нави таълим аз қабилӣ компютер, видеопроектор ва ба воситаи он ба хонандагон омӯзонидани дарсҳои химия бо рӯйнамоиҳои мултимедиявӣ, бозиҳои гуногун, викторинаҳо, тестҳо, таҷрибаҳои шавқовари таълимӣ дар раванди таълими дарсҳои химия хеле муҳим аст. Дар таълими химия доир ба ҳар як мавзӯи рӯйнамоиҳои мултимедиявӣ ташкил карда, ба хонандагон пешкаш намудани он ба манфиати ҳар як таълимгиранда аст, зеро ки хонандагон мавзӯи ва маълумотҳоро тез аз худ мекунанд (презентатсияҳои мултимедиявии дарс бо видеопроектор пешкаш карда мешавад).

Бозиҳои гуногуни таълимӣ шавқу ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни таълимӣ бедор карда, қобилияти донишандӯзии хонандагонро дар раванди таълими химия зиёд мегардонад. Масалан, дар дарси химия бозии "Лабиринти химиявӣ" ва бозии "Кӣ аълохон шудан меҳаҳад?" ва "Кӣ баҳои аъло меҳаҳад?"-ро бештар ифтифода бурдан мумкин аст. (бозии таълимӣ бо видеопроектор пешкаш карда мешавад). Масалан бозии таълими "Лабиринти химиявӣ" чунин слайдҳоро дар бар мегирад:

Бозии фаъоли таълим

Лабиринти химиявӣ

Тошов Қ.Х.
toshev.1978@mail.ru

Лабиринти химиявӣ

- Дар слайди 3 бозии «Лабиринти химиявӣ» нишон дода шудааст. Дар бозӣ ду нафар ё ду гурӯҳ иштирок мекунад.
- Вазифа: ба лабиринт ворид шуда, кӯшиш кардан лозим аст, ки қарточкаи сурх нагирӣ. Аз лабиринт бо ду роҳ гузаштан мумкин аст, барои интихоби роҳ бозингар тугмаи «I» ё «II»-ро пахш мекунад.
- Баъд аз он саволро хонда, ҷавоби зарурии «Ҳа» ё «Не»-ро интихоб кардан лозим аст. Дар мавриди дуруст ҷавоб додан, ранги сабз пайдо шуда, блоки нави савол кушода мешавад.
- Вақте ки ҳардуи бозингар то поёни бози мерасанд, метавонанд саволҳои иловагиро кушоянд («боигарии лабиринт»).

Дар ҷараёни таълими химия дар дар қатори маводи гуногуни таълимӣ истифодаи викторина аҳамияти махсус дорад. Викторина дараҷаи фаҳмишу дониши хонандагонро зиёд намуда, қобилияти фикрронии онҳоро афзун мегардонад. Дар ҳар як мавзӯи таълимӣ ё баъд аз анҷоми ҳар як боб истифодаи викторина мувофиқи мақсад аст. Масалан, баъд аз омӯзонидани боби синфҳои муҳимтарини моддаҳои ғайриорганикӣ ва моддаҳои органикӣ викторинаи "Кӣ ҳолҳои бештарро чамъ карда метавонад?"-ро истифода бурдан мумкин аст. Ба мақсади ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва тафаккури техникий хонандагон дар шароити таъсиси Маркази миллии тестӣ викторинаҳо дар намуди тести пӯшида ташкил карда шудааст. Масалан, викторинаҳо дар ҳар як мавзӯъ ва ё бобҳои таълимӣ чунин слайдҳоро дар бар мегиранд (викторинаи химиявӣ бо видеопроектор пешкаш карда мешавад):

ЛИТСЕЙИ ФИЗИКӢ-МАТЕМАТИКӢ
«ОРИЁНО»-и ШАҲРИ ҚӢРҒОНТЕППА

ВИКТОРИНА
«ХИМИЯИ ҒАЙРИОРГАНИКӢ»

СУРОҒАИ МО: шаҳри Қӯрғонтеппа,
кӯчаи Кайхоннавардон-42, телефони боварӣ: 3-19-81,
e-mail: litseyoriyono@mail.ru

САВОЛРО ИНТИХОБ КУНЕД:

С		Ў		Ъ
А		2		А
В		3		В
О		4		О
Л		5		Б
У		6		Б

БОЗИ-ВИКТОРИНА

**СИНФОИ МУХИМТАРИНИ
МОДАХОИ ҒАЙРИОРГАНИКӢ**

**Ки холҳои бештарро чамъ карда
метавонад?**

**ТОШОВ ҚОБИЛ ХИКМАТУЛЛОЕВИЧ
ЛИТСЕЙ-ИНТЕРНАТИ ФИЗИКИ-МАТЕМАТИКИИ
«ОРИЁНО»-и ШАХРИ ҚУРҒОНТЕПА**

Оксидҳо	10	20	30	40	50
Асосҳо	10	20	30	40	50
Кислотаҳо	10	20	30	40	50
Намакҳо	10	20	30	40	50
Оксид-1	10	20	30	40	50
Асос-2	10	20	30	40	50
Намак-3	10	20	30	40	50

<i>АЛКАНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>СИКЛОАЛКАНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>АЛКЕНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>АЛКАДИЕНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>АЛКИНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>АРЕНҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>СПИРТҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60
<i>ФЕНОЛҲО</i>	5	10	20	30	40	50	60

Истифодаи саволномаҳои тестӣ аз фанни химия дар ташаккули қобилиятҳои зехнии хонандагон таъсири мусбат расонида, шавқу ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни таълимӣ зиёд гардонида, имконоти донишандӯзии онҳоро васеъ мегардонад. Барои ин дар дарсҳои химия истифодаи тестҳои гуногуни химиявӣ аз қабилҳои тестҳои пӯшида (интиҳоби якҷавоба), интиҳоби бисёрҷавоба, мувофиқат, кушода, ҷавоби ботартиби вариантҳо, маълумот оид ба дуруст ё нодуруст будани варианти ҷавобҳо, навиштани адади мушаххас, бо калимаҳо навиштани ҷавоб, аз рӯи сурат ҷавоб гардонидан мувофиқи мақсад буда, дар васеъ омӯختани фан аҳамияти калон дорад. Дар саволномаҳои Маркази миллии тестӣ се намуди он: тести пӯшида, кушода ва мувофиқат истифода мегардад (тестҳои химиявӣ аз компютер бо видеопроектор ва ба тариқи интернет пешкаш карда мешавад).

Таҷрибагузаронӣ яке аз усули асосии омӯзиши фанни химия мебошад. Хусусан, гузаронидани таҷрибаҳои шавқовар дар инкишофи донишҳои назариявии хонандагон бениҳоят нақши калон бозида, майлу рағбати онҳоро нисбат ба омӯзиши фанни химия зиёд мегардонад (таҷрибаҳои химиявӣ аз компютер бо видеопроектор пешкаш карда мешавад).

Пеш аз оғози ҳар як мавзӯ гузаронидани саволу ҷавоб дар муддати 2 ё 3 дақиқа ба манфиати ҳар як хонанда мебошад. Саволу ҷавоб вақти муайян дошта ба ҳозирҷавоб будан таълимгиранда ёрии калон мерасонад (бо ёрии видеопроектор пешкаш карда мешавад).

Дар ҷараёни таълими химия дар дар қатори маводи гуногуни таълим истифодаи викторина аҳамияти махсус дорад. Викторина дараҷаи фаҳмишу дониши хонандагонро зиёд намуда, қобилияти фикронии онҳоро афзун мегардонад. Дар ҳар як мавзӯи таълим ё баъд аз анҷоми ҳар як боб истифодаи викторина мувофиқи мақсад аст.

КИТОБНОМА :

1. Р. Мусина, Д. Сафин, Қурбонов Ш. ва дигарон. «Омӯзиши ҳамфаъол». Душанбе – 2006.
2. Нуъмонов М. Гуфтор дар ситоиши математика ва омӯзиши он – Душанбе 2005, - 109с.
3. Ҳалимова А., Қурбонов С. Такмили маҳорати педагогӣ барои омӯзгорони фанни математика. – Душанбе, 2010с. Тоҷикистон – Душанбе, 2006с.
4. Искандаров Х. Коргузорӣ ва хучатнигорӣ – Душанбе, 2005с.

ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УРОКОВ ХИМИИ В НЫНЕШНЕЕ ВРЕМЯ

ТОШОВ КОБИЛ

В процессе преподавания предмета химии наряду с другими методами учителям необходимо проводить разные викторины. Викторина способствует улучшению знания учеников, а также помогает легче усваивать материал и способность мыслить. По мнению автора, учителям необходимо после каждого раздела проводить с учениками викторины.

Ключевые слова: викторина, материал, новая технология, учитель, процесс обучения, урок.

BASE OF USING NEW TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF TEACH THE LESSON OF CHEMISTRY IN NOWADAYS

TOSHOV QOBIL

In the process of teaching the subject of chemistry it is necessary to the teachers to spend different quiz. The quiz can to improve knowledge of the students, and also to help better understand material and able to think. That is why it is necessary to the teachers after each theme to spend quiz with pupils.

Key words: quiz, material, new technology, teacher, process of teaching, lesson.

БА РОҶ МОНДАНИ КОРҶОИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ДАРСҶОИ БИОЛОГИЯ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР

ЗУЛФИҚОРБЕКОВА Ш.

Раванди омӯзиши ин ё он фан масъулият ва саъю талоши ҳам муаллим ва ҳам хонандаро талаб мекунад. Зеро бо вучуди кӯшишҳои омӯзгор, агар шогирдаш нисбат ба омӯзиши фан бетаввачӯх бошад, раванди донишандӯзӣ натиҷаи дилхоҳ нахоҳад дод. Барои ҳамин ҳам аввал хонандагонро ба иҷро намудани кори мустақилона водор ва хавасманд намудан лозим аст.

Зеро омӯзгори ҳақиқӣ на он омӯзгорест, ки меомӯзонад, балки ҳамонест, ки шогирдонаш меомӯзанд.

Ҳангоми иҷрои кори мустақилона омӯзгор ба хонанда дар бораи ин ё он мавзӯъ на бояд ахбороти пурра диҳад, чунки пас аз дастрасии маълумоту иттилооти пурра ва зарурӣ шогирдон барои дарёфти маълумот дигар хавсала намекунанд ва танбал мешаванд.

Яке аз ҷойҳои асосиро дар рафти таълими нави ҳозиразамон ин гузаронидани ҳар гуна машғулиятҳои мустақилона дар рафти дарс ишғол менамояд, чунки донишандӯзии хонанда маҳз дар вақти иҷрои корҳои мустақилона амалӣ мегардад.

Аз ин рӯ, дуруст ба кор мондани корҳои мустақилона дар дарсҳо ба фаъолнокии хонандагон мусоидат менамояд.

Фаъолияти самараноки кори мустақилонаи хонанда бояд ҳатман дар зери назорати омӯзгор қарор дошта бошад. Иҷрои корҳои мустақилона дониши андӯхтаи хонандаро мустаҳкам, амиқ, саҳеҳ карда, ҳисси кунҷковӣ, мушоҳидакорӣ ва таҳқиқро раванқ медиҳад, инчунин дар онҳо эҳсоси ватандӯстӣ, меҳнатқаринӣ, эҷодкорӣ ва муҳаббати беандоза доштан ба ватани маҳбуби худ бедор намояд. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона хонандагон меҳнат қардан, таҳқиқ намудан, эҷодкор будан ва хулосабарориро ёд мегиранд.

Дар раванди таълими фанни биология бошад, хонанда бевосита ба гуногунии олами растаниҳо ва ҳайвоноти диёрӣ ҳеш аз наздик ошно гардида, роҳу равишҳои тайёр намудани гербарияҳо аз растаниҳои маҳали зисти худ ва ҷамъ овардани коллексияҳо аз худ менамояд.

Маҳз дар натиҷаидуруст ба роҳ мондани корҳои мустақилона самаранокии фаъолияти хонандагон баланд шуда, имконияти ба ҳамаи онҳо додани баҳо фароҳам мегардад.

Дар рафти гузаронидани корҳои мустақилона хонандагон ба воситаҳои аёнии табиӣ ва тасвирӣ аз наздик шинос гардида, тарзи пур намудани варақачаҳо ва истифодаи маводи дар рафти саёҳат чамъ овардашударо дуруст аз худ мекунанд.

Дар рафтиташкили корҳои мустақилона пеш аз ҳама синну соли хонандагонро ба эътибор гирифтани зарур аст.

Истифодаи корҳои мустақилона пеш аз ҳама, аз истеъдоди худӣ омӯзгор вобаста мебошад, омӯзгор аз роҳу усул навини таълим огоҳ бошад, пас ташкили корҳои мустақилона дар раванди таълим ба ӯ мушкилие нахоҳад овард.

Аз таҷрибаҳо бармеояд, ки қисми зиёди омӯзгорон ташкили дарсҳои мустақилонаро дар дарсҳои чамъбасти ба роҳ мекунанд, ки ин натиҷаҳои хуб медиҳад.

Ба омӯзгорон зарур аст, ки корҳои мустақилонаро на танҳо дар рафти дарс, инчунин дар корҳои берун аз синфи ва берун аз дарс низ ташкил намуда, самаранок гузаштани онҳоро назорат намуда аз талаботи зерин истифода баранд:

1. Иҷрои ҳамагуна корҳои мустақилона бояд ҳадафи муайян дошта бошад ва хонанда роҳи ба мақсад ноил гаштани худро донад.

2. Пеш аз супориши кори мустақилона лаёқати хонанда ба эътибор гирифта шавад.

3. Омӯзгор иҷрои шаклҳои гуногуни корҳои мустақилонаро ба хонандагон пешниҳод рафти иҷрои онро назорат менамояд.

Яке аз шаклҳои кори мустақилона ин кор бо китоби дарсӣ ва гузаронидани дарс – саёҳат мебошад, ки зикрашро дар зер мегирем.

Дар синфи 8 хангоми омӯзиши синфи обхокиҳо омӯзгор аввал хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо менамояд, баъд ба онҳо супориш медиҳад.

Супоришҳо ба гурӯҳи 1. *Ин гурӯҳ бо матни китоб, ки ба қатори обхокиҳои бе пой тааллуқ дорад, қор мекунанд:*

1. Обхокиҳои бепой дар қучо зиндагӣ мекунанд?
2. Сохти бадани онҳо чӣ гуна аст?

3. Аз рӯйи кадом аломатҳои онҳоро ба синфи обхокиҳо дохил намудаанд?

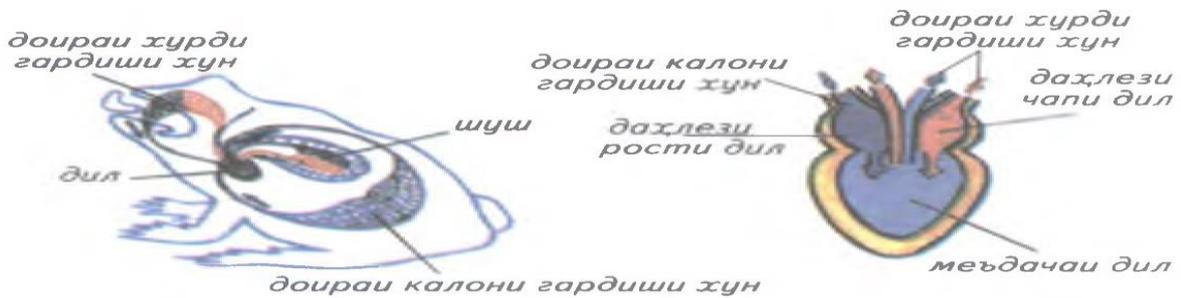
Супориш ба гурӯҳи 2. *Ин гурӯҳ бо матни китоби дарсӣ, ки ба қатори думдорон тааллуқ дорад, қор мекунанд:*

1. Обхокиҳои думдорро дар қучодучор шудан мумкин аст?
2. Онҳо чӣ тавр ҳаракат мекунанд?
3. Дар бораи сохти берунии тритон маълумот диҳед.

Супориш ба гурӯҳи 3. ин гурӯҳ бо матни китоб, ки ба қатори бедумҷо дахл дорад, кор мекунад:

1. Аз рӯйи расми 38 муайян кунед, ки дар доираи гардиши хуни хурд ва калон хун кадом роҳчоро тай менамояд?

Расми 38. Сохти гардиши хун ва дили қурбоққа.

2. Намояндагони қатори бедумон барои дар хушкӣ фаъолият намудан чӣ гуна мутобиқатҳоро пайдо намудаанд?

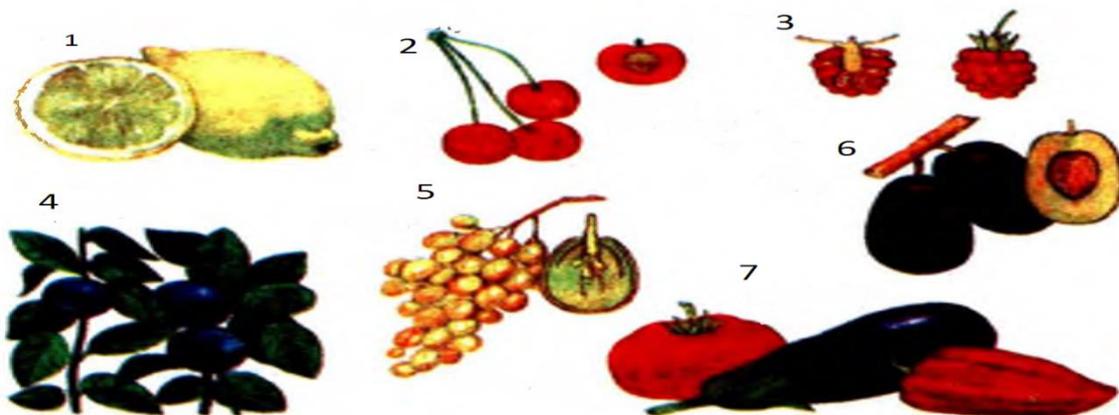
3. Дар ҷумҳурии мо кадом намояндагони ин қатор во меҳӯранд?

Баъд аз дида баромадани матни китоб хонандагон доир ба ин мавзӯ баҳсу мунозира менамоянд.

Ҳангоми гузаштани мавзӯи: «Паҳншавии мева ва тухм» омӯзгор метавонад, ки ба хонандагон чунин супоришҳои мустақилонаро вазифа диҳад:

1. Расмҳоро аз назар гузаронед ва ба саволҳои расми меваи кадом растаниҳо дар он ҷо тасвир ёфтааст, посух диҳед.

2. Тухм ва меваҳои растаниҳои дар расм тасвирёфта бо кадом роҳҳо паҳн мешаванд?

Омӯзгор баъди ҷавобҳои додаи бачаҳо супоришро каме мураккабтар намуда, хонандагонро вазифадор менамояд, ки расмҳоро ба дафтарашон кашанд ва аз рӯи расми кашидаи худ хулосабарорӣ намоянд. Саёҳат яке аз шаклҳои асоситарини таълими фанни биология ба ҳисоб меравад, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки ин фан ба табиат назар ба дигар фанҳо пайванди бештаре дорад.

Саёҳат яке аз шаклҳои таълим ва тарбия буда, он бо аҳли синф ё гурӯҳи хонандагон берун аз муассисаи таълимӣ бо мақсади омӯختани объектҳои табиӣ ва сунъӣ зимни мавзӯҳои, ки ба барномаи таълимӣ ворид гаштааст, гузаронида мешавад.

Ҳангоми гузаштани мавзӯи «Ҳазонрезӣ дар ҳаёти растаниҳо»

Омӯзгор хонандагонро ба саёҳат омода сохта, диққати онҳоро ба рангҳои тағйирёфтаи баргҳои растаниҳо ҷалб менамояд. Баъд онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, ба онҳо супоришҳои зеринро медиҳад:

1. Мушоҳида намоед, ки дар ин мавзӯе кадом намуди растаниҳо мерӯянд ва сохти онҳо чӣ гуна аст?

2. Мушоҳида намоед, ки ранги дарахтон ва буттаҳо дар тирамоҳ чӣ гуна тағйир ёфтаанд?

3. Муайян намоед, ки барги кадом растаниҳо барвақт меафтанд, кадомашон дертар?

4. *Барои тайёр намудани гербария барги рехтаи растаниҳоро чамъоварӣ намоед.*
Баъд аз саёҳат ҳар як хонанда доир ба супоришҳои гирифтааш ҳисобот .

КИТОБНОМА:

1. С. Султонов, М. Нугмонов Ботаника синфи 6 соли Д.: Полиграф групп, 2005
2. Мамонтов С.Г., Захаров В.Б. Общая биология: Для средних специальных заведений. 2-е изд. М.: 1995.
3. Медников Б.М. Биология: формы и уровни жизни. М.: Просвещение, 1994.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

ЗУЛФИКОРБЕКОВА Ш.

Автор в статье рассматривает вопрос проведения и организации самостоятельных работ и их воздействие на знания, и навыки учащихся на уроках биологии.

Ключевые слова: самостоятельная работа, экскурсия, наблюдение, организация, окружающая среда, растение, природа, животный мир.

THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK AT THE LESSON OF BIOLOGY WITH THE USE OF MODERN TECHNOLOGY

ZULFIKORBECOVA SH.

Author in the article considers the question of spending and organization the independent work and their involving on knowledge and skill of the students at the lesson biology.

KEY WORDS: independent work, excursion, organization, environmental nature, animal's world.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ РАБОТ С ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ.

ХАКИМОВА Б.,

Научный сотрудник ИРО им. А. Джамии АОТ

Сегодня без коренной реформы в сфере воспитательной работы, невозможно в дальнейшем преобразование и обновление экономической, политической, социальной и культурной жизни Республики Таджикистан. В связи с формированием Национальной армии Республики Таджикистан нужно подготовить кадровых офицеров для Вооруженных Сил Республики Таджикистан, так как вновь образовавшаяся армия не имела базы для подготовки кадровых офицеров. Со стороны Российской Федерации была огромная поддержка в этой сфере. В год со стороны Министерства обороны Республики Таджикистан отправлялись более ста курсантов для обучения военных дел. Армия Таджикистана была создана из числа бывших офицеров Советской Армии. В годы гражданской войны, несмотря на экономический кризис, был создан Высший Военный Колледж Министерства обороны Республики Таджикистан. Согласно положению Военного Колледжа в военное время создавались краткосрочные курсы по подготовке офицерского состава. Развивалось и военное образование в Республике. На плечи кадровых офицеров Военного Колледжа был возложен огромный труд перед Родиной - подготовка кадровых офицеров. В кратчайший срок были подготовлены учебные программы, учебные планы, планы проведения занятий по военным предметам. Одним словом, военное образование продвинулось на уровне государственного образования.

В широком смысле слово «Образование» на современном переходном этапе общественного продвижения, подчеркивается в Законе Республики Таджикистан «Об образовании» (1993г.): Образование обладает стратегическим значением и приоритетно развиваемой сферой деятельности, лежащей в основе развития личности, общества, государства. [10]

Согласно этому закону и государственным стандартам был создан педагогико-профессорский состав Высшего Военного Колледжа Республики Таджикистан из того числа офицеров, которые обучались во время СССР.

В течение 20 лет, в образовании Министерства обороны Республики Таджикистан многие ученые работали над темой «воспитания» молодого поколения. Выдающиеся ученые педагоги Таджикистана в своих исследованиях, глубоко раскрывали идеологию о воспитании.

Исторический опыт убеждает в несостоятельности сложившихся за десятилетия авторитарных воспитательных систем. Дальнейшее развитие воспитания необходимо вести на основе осознания необходимости и сущности происходящих в обществе перемен, формирования подлинно гуманистического мировоззрения, соблюдения правовых и социальных гарантий самоопределения личности в обществе.

В Концепции политической воспитательной работы Вооруженных Сил Республики Таджикистан в отдельном направлении и необходимости сосредоточения усилий общества и государства в решении таких задач, как защита национальных, духовных ценностей, пропаганда национального культурного наследия, одним из направлений которого является воспитательная работа, организация и проведение общественно- государственной подготовки в войсках. Общественно- государственная подготовка является одним из основных предметов обучения личного состава Вооруженных Сил Республики Таджикистан, важнейшей формой государственного, патриотического, воинского, нравственного, правового и эстетического воспитания. Она входит в систему боевой подготовки, и направлена на изучение вопросов отечественной истории и традиций армии, и национальной традиции.[11]

Обучение молодых людей в духе уважения и благодарности к истории, культуре, языку и национальным традициям; в Концепции политической и воспитательной работы ВС РТ указывается выделить большое внимание историческим и традиционным видам воспитания молодежи. Для проведения политической и воспитательной работы в первую очередь, надо изучать историю, культуру жизненно - важных национальных интересов.

Основными каналами культурно- политической подготовки являются: обеспечение восприятия своей военной истории и цивилизации таджикского народа и государства, внутренней и внешней политики, жизненно важных национальных интересов и необходимости их защиты; Исследование государственной политики в области обороны и безопасности страны.

Для военнослужащих в этом плане важную роль может сыграть изучение сокровищ таджикско-персидской культуры. Изучая историю и литературу необходимо в каждом военнослужащем формировать готовность к военной службе, беспрекословно выполнять приказы, воспитывать чувство гордости службой в Вооруженных Силах, воспитание верности военной присяге, развитие стремления к преодолению трудностей военной службы, добросовестному освоению воинской специальности.

Большая сила мудрости таджика, красноречивость, изучая свою историю и истории предков, мы остановимся в священной книге «Авеста». «Священные гимны религии зороастризма собранные под названием «Авеста», донесли до нашего современника сложный мир мыслей и чувств человека тех времен, его нравственные и этико-педагогические каноны.» [1с.3] Это величайшее произведение дает нам осознать о том, что человеческий разум является высшим в мире.

Книга «Авеста»- учит людей доброте, добрым мыслям, добрым словам, добрым поступкам. В священной книге мусульман - Коране можно найти важную часть «Авесты».

В свое время писатели и поэты писали об угнетённом народе и о восстаниях своего народа, они писали о героизме и гуманности своего народа и правителя. «Песня о Васе», «Песня батраков», Рубаи «на чужбине», «Против гнёта и бесправия» в

каждом произведении отражена любовь к Родине, защита своих близких, а так же героическом поступке народа, терпении, мудрости:

*Кто злобствует весь век – живет себе во вред,
И если злота цель - так, значит, цели нет.
Ах, тот, кто бедняка в несчастье притесняет,
На голову свою накличет много бед.*

В священной книге «Авесте»

Пели о благородстве, о храбрости, народа.

Абу Абдуллах Рудаки (ок. 858 – 941) таджикский и персидский поэт пел в своих кыт'а (фрагментах) любовь к Родине и народу своего правителя.

*Ветерок от реки веет Мулиён
Весь любовью моей милой окрылён.*

Эту песню Рудаки исполнял держа в руках чанг;

«Буи джуи Мулиён ояд хаме, ёди ёри мехрубон ояд хаме.... », эмир выскочил из – за стола и без одежды и сапог помчался на своем жеребце в Бухару;

*Сегодня уступил Багдад
для Бухары свой трон,
Куда эмир ни бросит взгляд,
Там - блеск его знамён.*

Так Рудаки призывал свой народ к доброте, любви к своей Родине.

Известный писатель, историк и учёный Абуали Ахмад Ибн Мискавейх перевёл древнейшее наставление человечества Пахлави на арабский язык. Произведения «Вечная мудрость» ибн Мискавейха дошедшая до нас, говорит о познании мира и мудрости. В произведении «Вечной мудрости» рассказывается о храбрости, щедрости, терпении и мудрости человечества;

Храбрость – готовность взяться за любое дело.

Щедрость - это отказ от богатства и дарение дорогих вещей бедным нуждающимся.

Терпение (смирение) - это отказ от мести там, где это возможно, усмирение своей злобы и восхваление справедливости.

Мудрость – в умении в нужное время просидеть в засаде и в удобный момент захватить добычу. [1.с 90]

Изучив величайшую мудрость персидского народа, каждый задумает о храбрости, щедрости, мудрости человечества.

Очень красиво сказано о воинах, о защитниках, одержавших победу над врагом, «воин! на поле брани используй хитрость так же, как и враг твой, чтобы одержать победу, и думай о конце войны, иначе ты будешь побеждён» [1 ст. 91]

Одним из величайших художественных творений в истории мировой цивилизации, является произведение Абдулкасыма Фирдавси «Шахнаме». В своём бессмертном «Шахнаме», Фирдавси всесторонне описывает благородство, рыцарские поступки, верность Родине, своему народу. В произведении отражена духовная и физическая красота рыцаря «джавонмарда» – храбрость, самоотверженность, любовь к народу, к Родине, статность, привлекательная внешность, сила, мужественность .

Гениальный поэт, в лице любимого героя, например Рустама, Сухроба, Сиявуша, Рудобы, Тахмины, Джарира и Фарангис изображает яркие и достойные образы.

Образ благородного юноши Сиявуша в поэме является символом чистоты, скромности, света. Мудрец из Туса в лице своих героев видит лучшие и избранные черты человеческого характера, служащие добру, миру и покою, свободе народа и Отчизны.

Фирдавси пропагандирует через рыцарство идею справедливости, правдивости, патриотизма, миролюбия, силу знаний беспощадно осуждая зависть, кровожадность, национальные распри, несправедливость.

Еще одним из величайших произведений является Унсурмаали Кайковуса «Кабуснаме» («Книга советов»). Основу джавонмардства – рыцарства, Кайковус трактует таким образом: Как говорят, основу джавонмардства составляют три вещи: первое - что говоришь, то и делай, второе - не поступай против правды, третье - будь

терпелив, либо всякое свойство, имеющее отношение к рыцарству покоится на этих трёх видах». У рыцаря имеется ряд добродетелей: он смел, мужествен, терпелив во всяком деле, держит обещания, целомудрен, чистосердечен, говорит правду, ведёт добрые речи и т.д. Унсурмаали Кайковус добродетель разделяет на две части: физическая добродетель - мудрость, правдивость и знание, духовная добродетель - мудрость.

Изучая историю мудрости предков, мы остановимся на Омаре Хайяме, который говорит о том, что перед подготовкой джавонмардов к войне, их подготавливают морально – психологически к встрече со смертью. Смерть для Хайяма – это переход в небытие. Смерти нечего бояться, так как она есть лишь переход в ни, что и следовательно, после смерти с человеком ничего «страшного» уже случится не может. Не следует бояться и момента смерти, так как человек со смертью никогда не встречается; пока есть ещё «я» нет ещё смерти. Когда приходит смерть, не существует уже меня [7 г.с.44.] Воспитательный процесс длится всю жизнь « Я продолжаю еще учиться; мое воспитание еще не закончено, когда же оно закончится? Когда я не буду более способен к нему; после моей смерти. Вся моя жизнь есть, собственно говоря, лишь одно длинное воспитание».

Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном в период независимости было написано много книг и очерков: «Таджики в зеркале истории», «От Арийцев до Саманидов», «Вчерашние и сегодняшние таджики», «Арийцы и признание арийской цивилизации», «Судьба независимой страны таджиков», в его многочисленных выступлениях говорилось о великой цивилизации таджиков.

Взглянув в исторические произведения таджикского народа, мы понимаем, насколько важно воспитание молодого поколения, что каждый мудрец по- своему трактовал свои идеи о воспитании.

Воспитание дисциплины, как и формирование растущей личности, вообще должно быть основано на развитии ее сознательного отношения к нормам и правилам поведения, на гуманных методах, приучения к соблюдению этих правил и на придании воспитательному процессу гуманистической направленности. [9ст.127]

Во всех научных работах наших таджикских ученых по педагогике, принципы гуманизма, уважения к человечеству отражены простыми жизненными примерами из истории предков.

Из сохранившихся до настоящего времени произведений (фрагментов или полностью) пехлевийской литературы наиболее известны «Авеста» (основной текст), «Денкард», «Бундахишн», (Претворение), «Меноги хирад» (Решение прообраза Разума), «Ядгар Зарирай» (Воспоминание о Зарире), «Драхт Ассурик» (Ассурийское дерево), « Арта- Фирафнамак» (Книга о праведном Вирафе), « Пандномаи Нуширван» (насталие Анушервана), «Шагранч» (Шахматы)». [9 стр.175]

Основные направления эффективной организации и подготовки воспитательного процесса в учебных заведениях, в частности в педагогическом процессе, исследователь Р. И. Искандаров считает целесообразным, коренным образом пересмотреть учебные планы и программы, поставив в центр внимания подготовку учителя-воспитателя, т.е. специалиста владеющего знаниями и умениями не только в области обучения, но и воспитания. [6. ст 23-25.]

В воспитании защитников Отечества решающая роль принадлежит личности командира- педагога, и его деятельности. Вполне закономерно следует из этого, чтобы воспитать достойного офицера, могущего стать движущей прогрессивной силой Министерства Обороны, необходимо совершенствовать систему профессиональной подготовки будущих офицеров в высших военных учебных заведениях. Министерство Обороны Республики Таджикистан нуждается, в профессиональных кадрах, который бы воплощали в себе высоконравственный пример практического действия, утверждающего общечеловеческие гуманистические принципы и идеалы добра, справедливости, а также способного обеспечить духовные, нравственные нормы, единство и воспитание физически и морально здоровых воинов.

Подготовка будущих офицеров в сфере воспитания это забота и обязанность не только тех лиц и органов, которые занимаются расстановкой, управлением и повышением профессиональной квалификации военных кадров, но особо важная и

ответственная роль отводится в этом деле в военных вузах республики, готовящим командиров – педагогов для силовых структур.

Многочисленные исследования по проблеме воспитания, наблюдения и анализ передового опыта в военных вузах, убедительно свидетельствуют о том, что наибольший успех в профессиональной подготовке будущих офицеров, в котором обучение тесно сочетается с профессиональным воспитанием и последнему уделяется серьезное внимание со стороны профессорско-преподавательского состава.

Для подготовки молодых офицеров изучения нормативных правовых актов регулирующих воспитательных процесс и требованием современного состояния развития силовых структур и государства в частности законы Республики Таджикистан, приказы Министра Обороны Республики Таджикистан учебные программы, учебные планы по проведению общественно – гуманитарной подготовки, учебники, а также собственные опыты работы.

Одним из важнейших учебных программ по воспитанию будущих офицеров является изучение «Военной педагогики», «Методики воспитательной работы», «Организации политической и воспитательной работы».

Военная педагогика раскрывает структуру и содержание курса с учетом достижений общей и военной педагогики. Основной целью изучения курса выступает получение курсантами военного Института Министерства обороны Республики Таджикистан специальных педагогических знаний, необходимых для эффективного управления воинскими (трудовыми) коллективами, организации в них воспитательной работы и обучения военнослужащих.

Во время исследования было выявлено, что в Военном институте Министерства Обороны Республики Таджикистан согласно Указанию Министра Обороны Республики Таджикистан и Приказу начальника Военного института за №76 от 3 марта 2008 году при общевоинском факультете была создана специальность «Заместитель командира по работе с личным составом». В 2014 учебном году специальность «Офицер по подготовке политической и воспитательной работе» была переименована.

С 2008 года до настоящего времени было выпущено более 150 человек. Несмотря на нехватку кадров по политической и воспитательной работе в Министерстве обороны Республики Таджикистан, из выпускников этой специальности назначают на должности в других силовых структурах государства как Внутренних войск МВД РТ, Министерства Юстиции Республики Таджикистан, Управления Пограничных Войск Комитет Государственной Национальной Безопасности Республики Таджикистан, Национальной Гвардии Республики Таджикистан, Комитет Чрезвычайной Положении при Президенте Республики Таджикистан.

Чтобы правильно обучать, воспитывать и развивать человека в обществе, надо изучать те предметы, которые связаны с жизнедеятельностью человека.

Такой предмет, как политология формирует у человека политическое мировоззрение и повышает политическую культуру личности, политическую власть общества. Предмет Право – то есть правовое воспитание имеет целью формирование и развитие правового сознания человека и правовой культуры общества в целом. Основой воспитания личного состава является предмет педагогика и психология.

Воспитание военнослужащих – это целенаправленная и планомерная деятельность государства и общества, ведомственных, общественных и иных организаций, а также органов военного управления и должностных лиц Вооруженных Сил по формированию и развитию личности военнослужащих в соответствии с требованиями функционирования современной военной организации государства, обеспечения готовности военнослужащих к выполнению задач по предназначению в интересах обеспечения обороны и безопасности личности, общества и государства. [2. ст. 256]

Воинское воспитание, не является каким – то обособленным процессом, оно неразрывно связано со всеми другими процессами и направлениями политической работы в подразделении. В первую очередь это касается его взаимосвязей с педагогическим направлением, которое в данном случае является ведущим предметом, оно формирует мировоззрение, патриотическое, нравственное, интернациональное сознание военнослужащих.

Важное место в процессе воспитания занимает процесс целенаправленного формирования личности. Это специально организованное, управляемое и контролируемое взаимодействие воспитателей и воспитанников конечной своей целью имеющее формирование личности, нужной и полезной в обществе [8 ст 256].

С третьего курса по положению Военного Института Министерства Обороны курсантов распределяют по специальностям. Начиная с третьего курса, они обучают те предметы, которые в ходе своей деятельности будут использованы. В общем, они с начальных курсов начинают изучать такие предметы, как педагогику и психологию, культурологию, социологию, военную этику, а после их распределения по специальностям они изучают предмет «Методика воспитательной работы» и «Организация и проведение политической и воспитательной работы». Изучая эти предметы, важно остановиться в процессе воспитания - «воспитательный процесс длится всю жизнь».

Я продолжаю еще учиться; мое воспитание еще не закончено, когда же оно закончится? Когда я не буду более способен к нему; после моей смерти. Вся моя жизнь есть, собственно говоря, лишь одно длинное воспитание». [2 ст 10.]

Изучая Общевоинские Уставы Вооруженных Сил Республики Таджикистан, будущие офицеры-воспитатели в теории и на практике становятся более подготовленными к военной службе. Они будут готовы исполнять те требования, которые написаны в Уставе - это и есть процесс воспитания.

Процесс воспитания более сложен, чем процесс обучения. Он обладает своей спецификой, обуславливающей относительную самостоятельность по сравнению с обучением по задачам и содержанию, методам и организации, критериям оценки результативности. [2.ст. 34]

Воинское воспитание, не является обособленным процессом, оно неразрывно связано со всеми другими направлениями мировоззренческой работы в армии. Это оно формирует патриотическое и интернациональное сознание военнослужащих, вырабатывает у них глубокое понимание о войне и армии, о защите Отечества, решение государства по укреплению Вооруженных Сил Республики Таджикистан, повышение их боевой готовности. В них формируется высокая сознательность, идейно убежденного воина, непримиримого к любым проявлениям враждебного мировоззрения способного с оружием в руках защищать свою Родину, ее государственные интересы.

На всех этапах развития Вооруженных Сил воинское воспитание отражало особенности их строительства, новые задачи, которые перед ними возникали. Во время (1993-1997 гг.) гражданской войны в Таджикистане воинское воспитание в единстве с политическим воспитанием было подчинено высоким целям, приостановить братоубийственную войну в республике. В кратчайшее время был создан военный колледж по подготовке военных специалистов. Особый упор при этом делался на формирование у всех военнослужащих таких морально – боевых качеств, которые в наибольшей степени отвечали требованиям вооруженной борьбы; дисциплины военного времени, стойкости, мужества, отваги и т.п. Все это помогало им успешно выполнять поставленную боевую задачу Правительства Таджикистана. В те времена из-за нехватки кадровых офицеров, несмотря на короткий срок учебы, курсантов отправляли в район боевых действий, они закалялись в практике, исполняя поставленную боевую задачу перед Родиной.

Школа жизни – лучшая школа воспитания [2 ст.23]. Принцип связи воспитания с жизнью становится одним из основополагающих процессов для будущих офицеров Вооруженных Сил Республики Таджикистан.

Процесс обучения и процесс воспитания имеют свою логику и структуру, поэтому методика учебной и методика воспитательной работы взаимосвязаны друг с другом. Процесс обучения является воспитывающим, а воспитание – обучающим.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антология педагогической мысли таджикского народа. с. 3,10.
2. Гельвеций К.А. Человек, его умственные способности и его воспитание.- М, 1938 – С. 10.

3. Давыдов В. П. Педагогика высшей школы федеральной Пограничной службы Российской Федерации.- Москва -2000.- 233 с.
4. Давыдов В. П. Педагогика высшей школы федеральной Пограничной службы Российской Федерации.- Москва -2000 г.
5. Ефремов О.Ю. Авторский коллектив. Военной педагогике - с. 29.
6. Искандаров. Р.И. Основные направления эффективной организации учебно-воспитательного процесса в вузе. - Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы воспитания студентов» - Душанбе, 1995.-с.23-25.
7. Морочник С.Б. Таджикгосиздат Сталинабад 1952 г.с.44. Философские взгляды Омара Хайяма
8. Шарифзода, Ф.Каримова И. Педагогика.- Душанбе «Ирфон». 2008. 127. С.
9. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» (1993г.):

РОҶҲОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ КОРҲОИ ТАРБИЯВӢ БО ХИЗМАТЧИӢНИ ҲАРБӢ

ҲАКИМОВА БАРНО

Муаллиф дар мақола муҳимияти омӯзиши асарҳои таърихӣ ниёгонамонро дар таълиму тарбияи ҷавонон нишон дода, инчунин афзалияти онро дар инкишофи тарбияи ватандӯстӣ, ҷавонмардӣ, хизмати Ватан – модар, худшиносию тафаккури миллӣ ва ғайра мебинад.

Калидвожаҳо: асарҳои таърихӣ, ҷавонон, омӯзиш, таълиму тарбия, хизмати Ватан – модар, классикони форсу тоҷик, ҷавонмардӣ, хизматчиҳои ҳарбӣ.

THE HISTORICAL SKILL OF ORGANIZATION AND SPENDING OF EDUCATIONAL WORK WITH MILITARIES

NAKIMOVA BARNO

The author of the article writes about the important of studying the historical work of Tajik – Persian classics in education of the young people, also recommend it for develop of patriotism, courage and gallantry, defense the native land and so on.

Key words: historical work, young people, education, defense the native land, the Persian – Tajik classics, courage, militaries.

НАУЧНЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБУАЛИ ИБН СИНА

ЛУТФУЛЛОЕВА ПАРВИНА
старший научный сотрудник
ИРО им. А. Джами АОТ

Если посмотреть в исторические данные, для того чтобы по глубже изучать педагогику, и другие знания человечества, то можно убедиться в том, что ни одна часть света так не была увлечена ею как Восток. Недаром говорят, Восток дело тонкое. Так как научные труды гениев Востока с древних времён до наших дней полным полно об этой отрасли, то есть о педагогике, психологии, философии в целом.

Что же касается влияния, оказанного разными течениями на развитие педагогической мысли, воспитания и образования, мы выяснили, что этим вопросам в отечественной педагогике уделено много внимания. При этом хочется сразу сказать, что разные мусульманские течения оставили свой след в истории развития педагогической мысли, и Ислама в частности.

Свидетельством этого влияния являются труды известных мусульманских деятелей образования, педагогов, мыслителей, и ученых.

Основателями педагогики Востока являются такие великие педагоги, или по-современному выражению - профессора педагогики, как Фараби (умер в 950 году), Ибн-Сина, Газали XI - XII век, Рагиб Исфегани и др.

Изучая труды этих выдающихся учёных, можно сказать, что они являются основоположниками педагогики Востока, а точнее мусульманской педагогики, самыми выдающимися и влиятельными теоретиками и педагогами-практиками Востока.

Но мы остановимся на великом целителе своего времени, блестящем педагоге, замечательном учёном Абуали ибн Сина, или как его величают Авиценна. Как мы знаем, 18 августа в день рождения этого великого гения Востока в его память врачи отмечают день медицины.

Рассмотрев научные труды Ибн-Сины, мы выявили много ценного об образовании и воспитании в богатом педагогическом наследии Ибн-Сины. Как и другие передовые мыслители раннего средневековья, Ибн-Сина, придавая серьезное значение умственному воспитанию подрастающего поколения, подразумевал под этим овладение научными знаниями. Важнейшая заслуга великого мыслителя состоит в том, что он тщательно разработал существенные проблемы умственного развития человека.

Ибн-Сина подлинный гуманист, он верил в человеческие возможности разносторонне развивать свой ум и познавать истину. Он убедительно показал, что результаты развития науки и культуры создают возможность открыто идти к истине. В этом деле сам Ибн-Сина для других был примером, показал себя пытливым наблюдателем и разносторонним для своего времени исследователем, стремившимся черпать знания не только из книг, но и непосредственно из самой жизни.

Заслуга Ибн-Сины состоит в том, что он, обобщив опыт предшествующего развития наук, построил единую систему, куда включил все отрасли знаний того времени.

У Ибн-Сины наблюдается творческий подход к вопросам педагогики. Он проявляет широкое и глубокое понимание природы ребенка. Многие мысли ученого о воспитании и обучении детей поражают своей глубиной, гуманностью и правильной трактовкой сложной проблемы воспитания.

От средневековой системы "Семи свободных искусств" Ибн-Сина включает в свою систему учебные дисциплины - адаб, астрономию, медицину, логику, философию, природоведение, язык, грамматику и фикх (мусульманское законоведение).

Содержание воспитания и обучения, предложенное Ибн-Синою, включало в себя:

- 1) Умственное воспитание.
- 2) Физическое оздоровление, которому служит также наука врачевания.
3. Эстетическое воспитание.
4. Нравственное воспитание.
5. Обучение ремеслу.

Ибн-Сина придает большое значение обучению и воспитанию детей в школе. Он в своей книге "Тадбири манзил" посвящает этому вопросу специальный раздел. В разделе "Обучение и воспитание детей в школе" в первую очередь останавливается на вопросе об охвате детей школой. По его утверждению в школу должны принимать детей всех людей. Все дети вместе должны учиться и воспитываться. Ибн-Сина был против индивидуального обучения в домашних условиях. По его мнению, от коллективного обучения детей в школе имеется определенная польза, которая заключается в следующем:

1. Если ученики будут учиться вместе, то у них не будет скуки, появляется определенное стремление к изучению наук. Если они учатся вместе, то у них развивается желание соревноваться между собой, и таким образом это способствует улучшению учебы и у ребенка пробуждается стремление не отставать от других.

2) В беседах между собой, ученики рассказывают друг другу интересные рассказы, которые они почерпнули из книги или слышали от старших.

3) Когда дети собираются вместе, то они начинают дружить и уважать друг друга. Они не только соревнуются, но и помогают друг другу в усвоении учебных материалов.

Рассмотрев научные труды Ибн Сины, мы выявили много ценного об образовании и воспитании в богатом педагогическом наследии Ибн-Сины.

Ибн-Сина верил в человеческие возможности разносторонне развивать свой ум и познавать истину. У Ибн-Сины наблюдается творческий подход к вопросам

педагогики. Он проявляет широкое и глубокое понимание природы ребенка. Многие мысли ученого о воспитании и обучении детей поражают своей глубиной, гуманностью и правильной трактовкой сложной проблемы воспитания.

Ибн-Сина обращает внимание на программу обучения детей до 14 лет в школе. Он утверждает, что дети должны изучать Коран, язык и его грамматику, стихосложение, содержательные нравоучения, спорт, то, что необходимо ремеслу.

По мнению Ибн-Сины, дети до 14 лет всё время не должны сидеть за учением. Часть своего времени они должны уделить физическому упражнению. А иногда дети должны располагать свободным временем, чтобы они могли заниматься тем, что им нравится. Он имел в виду различные игры. В программу спорта, рассчитанную на этот период жизни детей, он включает: бег, скачки, прыжки, игры в мяч, игры с бечевками, борьбу, фехтование.

Ибн-Сина придавал большое значение учебному процессу и считал необходимым построить процесс обучения на следующих принципах:

- Не следует сразу привязывать ребенка к книге.
- Обучение должно протекать постепенно от легкого к трудному.
- Проводимые упражнения с ребенком должны быть нормальными и посильными.
- Обучение должно быть коллективным, ибо в коллективе ребенок меньше устает, у него развивается чувство состязания, и благодаря этому прибавляются силы, бодрость и терпение.
- Обучение должно строиться с учетом склонностей и способностей ребенка.
- Обучение должно сочетаться с физическими упражнениями.

Ибн-Сина в своих произведениях, затрагивающих проблемы воспитания и обучения, уделял большое внимание роли учителя.

Как известно, в феодальном обществе на учительскую должность назначались такие люди, которые не имели необходимой теоретической и практической подготовки для воспитания и обучения детей. Основным признаком набора учительских кадров являлись религиозные учреждения, и преданность существующему феодальному строю.

Ибн-Сина придавал большое значение подбору учителей. И он предлагает "когда ребенок достигает шестилетнего возраста нужно передать его воспитателю и учителю". Хотя он признавал, что "учитель должен быть религиозным", но он не ограничивался только этим, а требовал, чтобы учитель был "честным, мудрым, справедливым, опрятным, вежливым". Он ставит ряд требований перед учителями, обучающими и воспитывающими молодое поколение. Он подчеркивает, что тесная зависимость между телом и душой, влияние души на тело и тела на душу заставляет воспитателей с особой осторожностью подходить к детям. Эти требования можно сформулировать следующим образом:

- 1) Педагогам приходится соблюдать умеренность в обращении с детьми.
- 2) Педагог должен обращать особое внимание на то, как ученики претворяют в жизнь его учения.
- 3) В процессе обучения педагог должен применять разнообразные методы и формы.
- 4) Педагог должен уметь оперировать как памятью, так и другими интеллектуальными способностями ученика, а также и его силой подражания. Здесь мы ясно видим, что Ибн-Сина отмечает, что в процессе воспитания необходимо учитывать индивидуальные способности каждого ребенка.
- 5) Педагог должен заинтересовать детей наукой путем сочетания воспитания с наказанием и подталкивать ученика к постоянному повтору проделанного.
- 6) Чтобы мысль учителя была доходчивой, понятной для детей Ибн-Сина ставил перед учителем ряд требований, во-первых, прежде чем выражать свои мысли, учитель должен правильно понять сущность вопроса, а потом говорить коротко, ясно, на литературном языке. Учитель должен избегать лишних слов.

Мысли Ибн-Сины о воспитании и образовании говорят о его большой зрелости в этом вопросе. В этих мыслях особенно замечателен упор Ибн-Сины на сочетание теоретического и практического обучения. Смысл перемен на современном этапе развития общества заключается в переходе на другую систему.

Прежние понятия о добре и зле, о справедливости и гуманности изменяются. Поэтому новые принципы должны отвечать интересам изменяющегося общества и должны быть созданы на основе понимания общечеловеческих ценностей. Исходя из этого, возникает необходимость поиска путей становления качественно нового состояния общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баязитов А. Ислам и прогресс. - С. -П. 1998 г: с. - 31-43.
2. Батыршина А.Р. Нравственное воспитание младших школьников на краеведческом материале. Казань, 1993 г.
3. Васильев Л.С. История религий востока. М., 1988 г.
4. Валеев Р.М. Мусульманский мир: средние века и новое время. Казань, 1996 г.
5. Гафуров А.Х. Аль-Фараби в истории культуры. - Москва, 1975 г. - 18-24.

АҚИДАҲОИ ИЛМӢ ВА ПЕДАГОГИИ АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

LUTFULLOEVA PARVINA

Дар мақола сухан дар бораи табиби ҳозик, олим – педагоги шарқ Абӯалӣ ибни Сино меравад. Инчунин гуфта мешавад, ки ӯ оид ба таълиму тарбия, нақши омӯзгор, хусусиятҳои синнусоли кӯдакон, аҳамияти варзиш, тарбияи зебоипарастӣ ва ҳоказо ба таври мушаххас гуфтааст.

Калидвожаҳо: педагогика, олим, таълим, таърих, тарбия, шарқ.

THE PEDAGOGIC AND SCIENTIST IDEAS OF AVICENNA

LUTFULLOEVA PARVINA

The article refers to the great healer, scientists of the East Ibn Sina. The author emphasizes that the scientist of the East at that time was the true innovators in such sciences as pedagogy, psychology, philosophy and other knowledge.

The article also refers to the views of the scientist of upbringing and education, the role of teacher, the age of the features of sport and so on.

Key words: pedagogic of the East, scientist, psychology, upbringing, education, theory, practice.

**ЗУХУРОТИ АСАБОНИЯТИ КЎДАК
ВА КОРИ ПСИХОЛОГ ДАР ИСЛОҲИ ОН**

БОБОЁРОВ Х.Х.

*ходими калони илмии шӯъбаи
педагогика ва психологияи
Пажӯҳишигоҳи руҳди маориф
ба номи А. Қомиш АТТ*

Дар зери хашму ғазаб (агрессия) рафтори мақсаднок, вайронкунанда, муқобил ба меъёру қоидаҳои мавҷудияти инсон дар ҷамъият, зараррасон ба объектҳои ихотакарда, зарари ҷисмонӣ расонанда ва бавучудоварандаи норухати психологӣ дар ихотакардагон (таассуроти манфӣ, ҳолати шиддатноки равонӣ, тарсу ваҳм, маъюсӣ ва ғайра) фаҳмида мешавад.

Асабониятро ҳамчун сифати шахсии дар раванди инкишофи шахсият дар асоси омӯзиши ҷараёнҳои иҷтимоӣ ба даст омада, дар ақсуламалҳои ҷавобӣ ба навъи гуногуни ангезанда муайян кардан мумкин аст. Нишондиҳандаи асабоният миқдори ақсуламалҳои асабӣ мебошад, ки дар воқеият ва ё дар ҳаёлот мавҷуданд. Шахсон бо асабонияти саҳт фарқкунанда дар вазъиятҳои гуногун тарзе рафтор мекунанд, ки чун мақсади ягона, талаботи қонъшаванда дар худсобиткунӣ ва худвоқеигардонӣ ифода меёбад. Асабоният (агрессия) ҳамчун шакли рафтор дар вобастагӣ аз дониши умумии шахс қарор дорад, ки дар воқеигардонии рафтори хашминона дар муносибат ба бештари одамон ва объектҳои гуногуни иҷтимоӣ равона мешавад.

Асабоният (агрессия) яке аз воситаҳои маъмули ҳалли проблемаҳои дар вазъиятҳои мураккаб бавучудоянда, ифодакунандаи амалҳои асабии барои бартарафнамоеи мушкilot ва шиддатнокӣ истифодашаванда мебошад. Амалҳои агрессивӣ ба сифати воситаи ба дастоварии мақсади муҳим, чун воситаи сустшавии психологӣ, ивази талаботи басташуда баромад мекунанд.

Яке аз проблемаи асосӣ ин аз ҷониби хурдсолон ёдгирии рафтори агрессивӣ мебошад. Ин таъсири мутақобилаи волидон, ҷангу низои байни онҳо, инчунин рафтори агрессивии волидон нисбат ба дигарон аст. Сухан дар бораи он меравад, ки тарзи нишондодашудаи рафтор аз ҷониби волидон ба рафтори кӯдакон таъсири ҳудро мерасонад ва бояд ҷунин омилро ба монанди муносибатҳои эмотсионалии байни онҳо таҳқиқ кард. Алоқаи мусбӣ эмотсионалӣ тақлидкориро суст мегардонад. Ҷунин навъи ёдгирии рафтори агрессивӣ ҳам дар давраи хурдсолӣ ва ҳам дар синну соли наврасӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар агрессияи наврасӣ ҷунин хусусиятҳо равшантар зоҳир мешаванд:

- Неруи баланди аффективии ақсуламалҳои рафтор;
- Характери беихтиёронии мутаассиршавӣ ба ҳолати маъюсӣ;
- Кӯтоҳмуддати ақсуламалҳо бо зуҳуроти саҳт;
- Дараҷаи пасти нумӯ (стимулятсия);
- Дараҷаи баланди тайёри ба агрессия.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар кӯдак бисёр вақт одати монандшавӣ ба падар ҷой дорад. Ӯ кӯшиш мекунад, то агрессорҳоро монанд кунад. Нақши тарзҳои тақлидкорӣ на танҳо ба рафтори волидайн, балки баназар, системаи арзишҳо ва муносибатҳо таҷассум меёбад. Аз тарафи калонсолон ҷазоҳои дода бояд ҳамчун амалҳои агрессия дида баромада шаванд, ки онҳо амсоли рафтори агрессивӣ шуда метавонанд.

Тамоилҳои агрессивона дар намуди хашму ғазаб ва амалҳои асабӣ дар муносибат ба объектҳои муҳит ва ё дигар одамон зоҳир шуда метавонанд: а) гирифтани шакли агрессияи ҷисмонӣ ва ё дараҷаҳои агрессивӣ дар нақшаи шифоҳӣ ва ғайришифоҳӣ; б) гирифтани характери ноустувор, ки ин воситаи босуръати мутаассиршавии кӯдак ба таъсири муҳит мебошад ва ҳатто чун майли патологӣ ба ҷашм мерасад. Ҳангоми кори психолог дар ислоҳи агрессия он функсияро таҳлил кардан лозим аст, ки он дар ҳар як вазъияти мушаххас онро ба вучуд меорад ва

инчунин, таҳлили муносибатҳои он дар байни дигар зухуроти ғаъолии кӯдак ва ҷараёни бавҷудоии он хеле муфид аст.

Ду типи асосии зухуроти агрессивӣ вучуд дорад: якум, агрессияи маромнокӣ ҳамчун арзандагӣ, дуҷум, агрессияи олатӣ чун восита (чизеро фикр карда бароварда, ҳам дар зери назорати шуур ва ҳам бе назорати он метавонад зоҳир кунад, ки бо таассуротҳои эмотсионалӣ, хашм, хусумат пайвастагӣ дорад). Психологони амалиро ба дараҷаи муайян бояд агрессияи маромнокӣ ҳамчун зухуроти якҷайли воқеигардии тамоилҳои махсуси ғайрисохториин шахсият ба худ ҷалб намояд. Дараҷаи ҷунин тамоилҳои ғайрисохториро муайян намуда, то андозае метавон эҳтимолияти имконпазири зухуроти агрессияи маромнокиро пешгӯӣ кард. Яке аз ҷунин тартиботи ташхисӣ саволномаи Басс-Дарк мебошад.

А. Басс як қаттор ҳолатҳои пешинаи худро тадқиқ намуда, мафҳуми агрессия ва хусуматро ҷудо намуд ва дуҷумро ҳамчун аксуламали инкишофдиҳандаи ҳиссиёти манфӣ ва баҳодиҳиҳои манфии одамону ҳодисаҳо муайян кард. А. Басс ва А. Дарки саволномаи худро тартиб дода (дар ин саволнома зухуротҳои агрессия ва хусумат фарқ карда мешаванд), ҷунин намудҳои аксуламалҳоро ҷудо намудааст:

1. Агрессияи ҷисмонӣ – истифодаи қувваи ҷисмонӣ муқобили дигар одам;
2. Агрессияи бавосита – агрессияи ба дигар кас равонашуда ва ё ба ҳеч кас равонанашуда;
3. Хашмгинӣ – тайёри ба зухуроти ҳиссиётҳои манфӣ ҳангоми ангиши камтарин (оташинӣ, дурушти);
4. Негативизм – тарзи муқобили рафтору кирдор аз зиддияти суҷ то муқовимати ғаёл бар зиди русум ва қонунҳои мавҷуда;
5. Ранҷиш – ҳасад ва нафрат ба ихотакардагон барои амалҳои бардурӯғ ва ҳақиқӣ;
6. Шубҳанокӣ – дар дараҷаи нобоварӣ ва эҳтиёткорӣ дар муносибат ба одамон;
7. Агрессияи шифоҳӣ – ифодаи ҳиссиётҳои манфӣ ҳам тавассути шакл (доду фарёд) ва ҳам тавассути мундариҷаи ҷавобҳои шифоҳӣ (ҳақорату дашном, таҳдид);
8. Ҳисси гунаҳкорӣ – боварии имконпазири фардро дар он ифода мекунад, ки ӯ одами бад аст, ки бадӣ мекунад.

Барои ташаккул наёфтани рафтори агрессивӣ усули таъсироти психотерапевтӣ бояд вобаста ба табиати пешбинишудаи рафтори агрессивии кӯдак ба роҳ монда шавад. Дар як ҳолат ба тамоили агрессивӣ аҳамият додан зарур нест ва дар дигар ҳолат бошад, ба контексти бозӣ амали агрессивӣ пайванд бояд кард, ки ба ин контекст маънии нави иҷтимоӣ медиҳад; дар ҳолати сеҷум, агрессияро қабул накардан ва ҷунин амалҳоро манъ кардан зарур аст; чаҳорум, дар вазъиятҳои бозӣ ба васеъкунии амалҳои агрессивӣ майл бояд кард, ки дар он тарс асос меёбад ва бартарафкунии мусбии ҳолатҳои равонӣ ба даст меоянд.

Ба роҳ мондани қори психологии ислоҳӣ ҳангоми шаклҳои гуногуни рафтори агрессивӣ бо дарназардошти дараҷаҳои агрессия мувофиқи мақсад аст.

Дараҷаи якум – таассуроти ҳолатҳои манфии эмотсионалӣ бо эмотсияҳои хашмгинӣ, норозигӣ, оташинӣ. Дар ин давра таълими наврасони оташин аз рӯи шаклҳои гуногуни худтанзимкунӣ, аз машқҳои нафаскашӣ то машқҳои мураккабтари аутогенӣ зарур аст.

Дараҷаи дуҷум бо муносибати эмотсионалӣ-шахсӣ алоқаманд аст. Меъёрҳои ислоҳии таъсиррасонӣ дар ин давра муҳокимаи ба нақшадароварда ва мунтазами проблемаи ифодакунандаи дистресс мебошад; масофамақараркунӣ бо баҳодиҳии аз ҳад зиёди масофа; ташаккули шаклҳои нави ёрии психологӣ дар вазъиятҳои бухронӣ ва ғайра.

Дар давраи хотимаӣ қор аз рӯи ташаккули зарурияти тағйироти навӣ рафтор ва ташаккули сатҳи устувори худогоҳии ҳуқуқию ахлоқӣ хеле бамаврид аст.

И.А. Фурманов ислоҳоти рафтори агрессивиро дар асоси ташхисӣ ба роҳ монда, ҷор навӣ кӯдакнро ҷудо мекунад:

- Кӯдакони ба зухуроти агрессияи ҷисмонӣ майлкунанда;
- Кӯдакони ба зухуроти агрессияи шифоҳӣ майлкунанда;
- Кӯдакони ба зухуроти агрессияи бавосита майлкунанда;

- Кӯдакони ба зухуроти нейротизм майлқунанда;

Ў барномаи ислоҳоти маҷмӯиро пешниҳод менамояд, ки се давраро дар бар мегирад: «Тренинги тағйири рафтор»; «Тренинги натиҷабахшии волидайн»; «Тренинги салоҳияти психологӣ муаллим».

Давраи якум – гузаронидани тренинги психологӣ бо наврасони оташин.

Давраи дуум – фароҳам овардани шароитҳои психологӣ барои бартараф намудани маҳдудиятҳои волидайн ва ба даст овардани таҷрибаи нави алоқаи мутақобила бо кӯдакони худ туфайли машқдихии амалии малақаҳои муоширатӣ.

Давраи сеюм – маълумотноккунии муаллимон оид ба хусусиятҳои инфиродӣ-психологӣ шахсияти наврас бо рафтори агрессивӣ ва таълими воситаҳои таъсиррасони алоқаи мутақобила бо онҳо туфайли ихтилофшиносӣ ва терапияи бозӣ.

И.А. Фурманов барои кори ислоҳотӣ усули якҷояамалнамоиро бо кӯдакон ва наврасони хашмгин тавсия медиҳад ва шакли тағйироти зина ба зинаи рафторро истифода мебарад:

Зинаи аввал. Даркнамоӣ: васеъ намудани ахборот оид ба шахсияти худ ва проблемаи рафтори агрессивӣ;

Зинаи дуум. «Аз нав баҳодихии шахсияти худ»: баҳое ки кӯдак оиди рафтори худ ва дар хусуси худ фикр мекунад;

Зинаи сеюм. «Аз нав баҳодихии муҳит»: баҳое, ки чӣ тавр рафтори агрессивӣ ба муҳит таъсир мерасонад;

Зинаи чорум. «Дастгирии байнигурӯҳӣ»: самимият, боварӣ ва ҳамдардии гурӯҳ хангоми муҳокимаи проблемаи рафтори агрессивӣ;

Зинаи панҷум. «Катарсис» (тозақунӣ): эҳсосот ва зухуроти муносибати шахсӣ ба проблемаи асабоният;

Зинаи шашум. «Мустаҳкамқунӣ»: ҷустуҷӯ, интиҳоб ва қабули қарори амал, ташаккули боварӣ дар қобилияти тағйир додани рафтор;

Зинаи ҳафтум. «Ҷустуҷӯи алтернативҳо»: муҳокимаи ивазқуниҳои имконпазири рафтори агрессивӣ;

Зинаи ҳаштум. «Назорат аз болои омилҳо»: бартарафнамоӣ ва ё муқовимат ба омилҳои бавучудоварандаи рафтори агрессивӣ;

Зинаи нӯҳум. «Устуворқунӣ»: худҳавасмандгардонӣ ва ё ҳавасмандгардонӣ аз тарафи атрофиён барои тағйири рафтор;

Зинаи даҳум. «Иҷтимоигардонӣ»: васеъ намудани имкониятҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ дар алоқамандӣ бо дуршавӣ аз рафтори агрессивӣ.

Дар қор бо кӯдакони хашмгини синнусоли томақтабӣ ва хурди мактабӣ психогимнастика, изотерапия, ислоҳоти бозии рафтор пешниҳод карда мешаванд. Онҳо ба даст намудани шиддатнокии эмотсионалӣ, дар кӯдакон ба ташаккули тасаввуротҳои ахлоқӣ, инкишофи қобилияти фаҳмидан ва зоҳир кардани ҳолати эмотсионалиҳои худ, таълими худоромқунӣ, машқи функсияҳои равоӣ равона шудаанд. Ташхиси рафтори агрессивӣ дар кӯдакону наврасон бо ёрии мушоҳида, методҳои проективӣ ва пурсишӣ амалӣ мегардад.

Дар охир бояд қайд кард, ки барои бартараф намудани рафтори агрессивӣ таъсири воситаҳои ахбори омма, дар навбати аввал кино ва телевизион нақши муҳим мебозад. Дар натиҷаи тамошои кинофилмҳо дар наврасон тасаввуроте ташаккул меёбанд, ки бо ин васила ҳали проблемаҳои бавучудомада хеле осон мегардад. Рафтори агрессивии қаҳрамонони намоиш ба анҷоми хушбахтӣ оварда мерасонад ва ба ин тариқа рафтори агрессивӣ тағйир дода мешавад.

Ғайр аз он, тавассути телевизион зӯровариҳои намоишдодашуда на танҳо натиҷабахш, балки беташвиш низ мебошад. Нақши кино ва телевизион на танҳо дар омӯзиши амалҳои таҷовузқорона хеле қалон аст, балки ҳамчунин, бо ёрии онҳо дар ҷавонон омилҳои мусоидатқунанда ба амалҳои агрессивӣ, таҷовузқорона, чун галатфаҳмӣ, хусумат, шубҳанокӣ ва ҳаёлотҳои агрессивӣ ташаккул ёфта метавонанд.

Ба ғайр аз оила ва воситаҳои ахбори омма ба ташаккули асабоният боз муассисаҳои гуногуни таълимӣ-тарбиявӣ (боғчаи бачагона, мактаб, интернат, коллеҷҳо) таъсир мерасонанд. Ба проблемаҳои алоқаманд бо қонуниятҳои инкишофи психикии инсон проблемаҳои алоқаманд бо алоқаи мутақобила дар гурӯҳҳои гуногуни расмӣ ва ғайрирасмӣ, инчунин, таъсири муаллимону мураббӣён дохил мешаванд.

Агрессия дар фазои иҷтимоӣ ба вучуд намеояд. Баръакс, ҷиҳатҳои бисёр гуногуни алоқаҳои мутақобилаи байнишахсӣ натиҷаи он мешаванд. Ин ҷиҳатҳо шаклу самтҳои пешаки муайян мекунад.

КИТОБНОМА:

1. Бехтерев В. М. Психика и жизнь.—СПб, 1904.
2. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций.— М., 1960.
3. Корнев А. Н. Нейропсихологические методы исследования//Психодиагностические методы в педиатрии и детской психоневрологии.— СПб.—1991.— С. 48—73.
4. Симеонья Э. Г. Мозг человека и психические процессы в онтогенезе.— М., 1985.
5. Смирнов В. М., Мучник Л. С., Шандурин А. Н. Строение и функции глубоких структур головного мозга/ Естественные-научные основы психологии.— М.—1978.— С. 76—109.

ВЫЯВЛЕНИЕ АГРЕССИИ РЕБЕНКА И ЕЕ КОРРЕКЦИИ В РАБОТЕ ПСИХОЛОГА

БОБОЁРОВ Х.Х.

Агрессия одна из самых определенных средств решения проблем, возникшей в сложных ситуациях, относится к раздражительным действиям, используемых для преодоления трудностей и напряженности. Агрессивные действия выступают в качестве средства для приобретения важной цели как средство психологической подрывы, изменения требований и т.д.

Ключевые слова: страх, психологическая коррекция, отрицательные впечатления, боязнь, напряженность, эмоциональный, стимуляция, реакция, агрессивное поведение, вражда, ненависть, патологический, дистресс, аутогенный, разгневанность, негативизм, страдание, сомнительность, агрессия.

IDENTIFICATION OF THE AGGRESSION OF THE CHILD AND ITS CORRECTION IN THE WORK OF THE PSYCHOLOGIST

BOBOEROV X. X

Aggression is one of the most certain means of solving problems arising in complex situations related to irritable actions used to overcome the difficulties and tensions. Aggressive actions serve as a vehicle for the acquisition of an important purpose as a means of psychological explosions, requirements change, and so on.

Keywords: fear, psychological correction, negative experiences, fear, tension, emotional stimulation, reaction, aggressive behavior, hostility, hatred, pathological, distress, autologous, how angry, negativity, suffering, doubtful aggression.

**АЁНИЯТ ҲАМЧУН ВОСИТАИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҲОРАТУ
МАЛАКАИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА**

ҚУРБОНОВ СУЛАЙМОН
*омӯзгори фанни математикаи
литсейи хонандагони болаёқат
ва соҳибистеъдоди ба номи
Т.Собирови шаҳри Ваҳдат*

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистони соҳибистиклол азнавсозии таълиму тарбия дар мактаб аҳамияти махсус пайдо кардааст. Талаботи ҷамъият ба сифати таълим ва дараҷаи кори тарбиявии мактабҳо баланд шудаанд. Вазифаи мактаб ва муаллимро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи мактаби миллии тоҷик», «Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва стандартҳои давлатии таҳсилот муайян кардаанд.

Мақсаду вазифаҳои мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар навбати аввал, инкишофи ҳамаҷониба мутаносиби шахсияти хонандагон ва баланд бардоштани ахлоқи ҳақиқии онҳост. Дар «Консепсияи мактаби миллии тоҷик» қайд шудааст, ки мактаб бояд, «савияи баланди умумии мадания, ҳуқуқӣ ва дониши ҷавонро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ, меҳнатӣ, маърифатомӯзӣ, оилавӣ таъмин созад, то ки онҳо дар дигаргунсозӣ ва пешрафти ҷамъият эҷодкорона иштирок намоянд».

Касби омӯзгорӣ ҷустуҷӯи доимии эҷодиро тақозо дорад, чунки фаъолияти муаллим ба тарбияи шахсият равона карда шудааст. Агар нутқи муаллим ҳангоми баёни мавод яқин, дилгиркунанда ва нобурро бошад, пас ӯ ба маънии асли омӯзгори соҳибкасб нест. Муаллим шахсият аст. Муаллим ба шогирдони худ пеш аз ҳама бо обрӯяш, фардияти рӯшани шахсияш таъсир мерасонад. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳар як касб бе маҳорат вучуд дошта наметавонад. Барои муаллим чунин маҳорат технологияи гуногун ба шумор меравад, ки ҳангоми истифодаи моҳирона ба ҷузъи қобилияти эҷодии ӯ табдил меёбад.

Дар таълими математика ба ҳар як хонанда диққати махсус додан вазифаи ҳар як омӯзгор башумор меравад. Ин яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳим ба шумор меравад, ки бисёр педагогҳои ҷумҳурӣ ва хориҷӣ бо он машғул мебошанд. Истифодаи бурдани корбурдҳои омӯзиши яқин зарурати дигаргунсозии пайомадҳо, навҳои супориш, тарзи амалиёт, намудҳои баҳодихӣ, меъёрҳои баҳодихиро тақозо менамояд. Танҳо дар тадқиқи онҳо хусусиятҳои таълимии фанҳои табиӣ риёзиро бояд ба эътибор гирифт. Яке аз роҳҳои амалӣ гардонидани ин мақсаду вазифаҳо истифодаи бурдани аёниятҳо дар ҷараёни таълим мебошад. Аз омӯзгор бар замми дониши комили фанӣ, донишдони педагогика, инчунин маҳорати ҳунар, нақшофарӣ талаб карда мешавад.

Омӯзгори эҷодкор ба ҷараёни таълим бо системати махсуси воситаҳо таъсир мерасонад. Барои ташкили ҷараёни таълим ва омӯзиши донишҳои нав ба омӯзгор балоғати сухан кӯмак мерасонад. Барои пайдо кардани малакаю маҳорат бошад, суханронии хуб ва фаъолияти эҷодкор лозим аст. Ба сифати маводи ёрирасон: китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълим, маводи дидактикӣ, маълумотномаҳо, макети шаклҳои геометрӣ, плакатҳо, карточкаҳо, тахтаи электронӣ, МЭҲ, барномаҳои гуногуни компютерӣ, телевизор, аудио- видео, дискҳо, интернет ва ғайра хизмат менамоянд. Барои дуруст ва мувофиқи матлаби омӯзгори математика ва хонандагон таҳрезӣ намудани ҷараёни омӯзиш, аёниятҳои таълимӣ лозим аст. Ҷи тавре, ки олимони (И.Я.Лернер, М.И.Махмутов, М. Лутфуллоев дигарон) қайд менамоянд, аёниятҳои таълим агар нақши ҳалкунанда набозанд ҳам, ба натиҷаи нисбатан ҷараёни таълим таъсири мусбат мерасонанд, ба ташаккул ва омӯзиши хонандагон мусоидат мекунад.

Моҳирона ва бамаврид дар системаи ташкили чараёни омӯзиши математика истифода бурдани усул, шаклҳои ташкилии омӯзиш, аёниятҳои таълим амалӣ гардонидани принципҳои дидактикиро осон менамояд.

Дар чараёни таълими анъанавӣ чунин аёниятҳо: китоби дарсӣ, дастурҳои таълим, маълумотномаҳо, гирдаҳои маводи таълими дошта, навиштаҳо дар тахтаи синф, плакатҳо, наворҳо, видеофилмҳо, маводи дидактикӣ ва ғайра истифода мешаванд. Дар замони иттиҳоди шӯравӣ маҷмӯи аёниятҳои таълимии муқараршуда, мавҷуд буд. Ба он маҷмӯ моделҳои намоишӣ ва лабораторӣ, асбоб ва таҷҳизоти муайян, плакатҳо барои ҳар як боби таълим, шаклҳои геометрӣ ва маводи таксимотӣ вобаста ба ҳар як синф дохил мешуданд. Омӯзгорони математика вобаста ба дониш, малака, маҳорат ва шароити муҳити таълим ин аёниятҳоро истифода мебарданд. Омӯзгорони эҷодкор бо ин қаноат накарда, синфхонаҳои математикиро бо асбоб ва аёниятҳои худсоз аз шиша, картон, сим ва ғайра мучаххаз менамуданд. Дар муҳити кунунӣ низ омӯзгорони эҷодкори математика вобаста ба шароит аёниятҳои худсоз омода мекунанд ва дар чараёни таълим истифода мебаранд. Масалан, барои ҳосил кардани малака ва маҳорати азбарнамоӣ ва истифодаи хосиятҳои графикаи функцияҳо аз тахтаи магнитӣ ва графикҳои функцияҳо дар пардаи шаффоф тасвиршуда, истифода бурдан мумкин аст. Дар як пардаи шаффоф системаи координатии Декарт ва дар дигар пардаи шаффоф графикаи функция тасвир ёфтааст. Вобаста ба хосияти функция ҷойи пардаи шаффофи графикаи функцияро ҷояшро иваз мекунем. Агар аз тахтаи электронӣ истифода барем, ин боз ҳам осонтар ва аёнтар нишон додан мумкин аст. Ё мисоли карточкаҳои таълимиро бинем. Солҳои пешин супоришҳои гуногун дар карточкаҳои қоғазин ё картон тайёр карда мешуданд. Бо мурури замон ин карточкаҳо фарсуда шуда, навиштаҳо хира мегаштанду хонданашон душвор мешуд. Акнун чунин фаъолиятро ба таври инфиродӣ дар компютер иҷро карда ҷавоби онро аз компютер дидан мумкин аст. Дар назди омӯзгори математика масъалае меистад, ки ҳангоми ташкили чараёни таълим ба чӣ бештар бояд аҳамият дод, ки дар ҳар як дарс барои тақвияти донишу малакаи хонандагон шароити муҳаё гардад. Истифодаи аёниятҳои ба талабот ҷавобгӯ моро ба ин мақсад мерасонад. Ишораҳои тақягоҳии Шаталовро агар бинем, пас, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки то як андоза муваффақияти шогирдонаш аз ин аёниятҳо вобаста будааст. Хонандагон дар давоми рӯз на дар ҳамаи дарсҳо коршоямӣ яхела дорад. Талаботу речаи якранг дилгиркунанда буда, хонандагон батезӣ монда мешаванд. Талаботи кам ё зиёд ба қувваи хонандагон ба фаъолияти онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Барои донишу малакаи аниқ ҳосил кардан доир ба ҳар як мафҳум хонанда бояд намуди онҳоро бинад, қисматҳо ва хосиятҳоро ба худ тасаввур намояд. Мисол, дар мавзӯи цилиндр чӣ қадар гап занем ҳам, то хонанда онро дар расму нақша набинад, чӣ будани онро ба худ тасаввур карда наметавонад. Чунин мисолҳоро бисёр овардан мумкин аст.

Пас ҳаминро қайд мекунем, ки аёниятҳои таълим ҷузъи ёрирасони чараёни таълим мебошад. Солҳои охир истифодаи аёниятҳои таълим каме дигаргун шудааст. Аз ҷумла: китобҳои электронӣ, Интернет (почтаи электронӣ, мультимедиа, барномаҳои (програмаҳо) аёниятҳои педагогӣ (ПАП) ва ғайра.).

Дар тамоми муассисаҳои таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзгорони математика барои пурсамар гузаштани чараёни таълим аёниятҳои аз даврони шӯравӣ боқимондари то ҳади имкон истифода мебаранд. Инчунин пайваста бо ин истифодабарии аёниятҳои нави иттилоотӣ пурсамар мегардад. Шаклҳои ин аёниятҳоро дида мебароем.

Маводи таълимии аудио ва видео дар кассета, компакт-диски лазерии CD-ROM – ро дар чараёни дарс истифода бурдан мумкин аст. Ин аёниятҳоро ҳангоми байни мавзӯи нав, қорҳои мустақилонаи инфиродӣ, дунафара ва гурӯҳӣ истифода кардан мумкин аст.

Телевизион ва компютер муҳимтарин воситҳои иттилоотие мебошад, ки то имрӯз инсоният ихтироъ намуда аст ва онро пурсамар дар таълими математика истифода бурдан мумкин аст. Телевизор ва баътар сабтҳои видео дар равиши омӯзиш ба хонандагон шароити дар равиши омӯзиши, мушоҳида намудани воқеаҳои гуногун ва ба даст овардани иттилооти муҳим ёрӣ мерасонанд. Компютер воситаи бузурге мебошад, ки

тавассути он ҳаҷми калони мавдро дастрас намуда, дар таълимӣ математика истифода бурдан мумкин аст. Пайдошавии компютерҳои фардӣ имконоти истифодаи Интернет дар ҷараёни таълим, истифодаи моделҳои навро ба вучуд овард, ки сифат ва самарани таълими математикаро дигаргун намуда, самаранокиро зиёд мегардонад.

Китобҳои электронӣ, дорои ҳамаи сифатҳои ҷопи қоғазӣ буда, имконоти дар хотира нигоҳ доштани МЭҲ, диск, ҳаҷми хурд, зуд шумораашро зиёд кардан, ба воситатаи почтаи электронӣ зуд равон кардан, базудӣ тағйироту иловаҳо дохил намуданро дорад. Ин системаи омӯзиши автоматикӣ буда, маводи дидактикӣ, методӣ ва иттилоотро дарбар мегирад. Барномаи компютери мавҷуд аст, ки барои омӯзиши инфиродӣ, баёни мазӯи нав, супоришҳо барои мустаҳкамкунӣ, корҳои мустақилона ва арзёбии дониш истифода мешавад.

Системаи таълимотии компютерӣ — таҷҳизоти барномаҳои таълим, ки дар ҷараёни таълими инноватсионӣ васеъ истифода мешавад ва барои пурсамар гузаронидани фаъолиятҳои зерин мусоидат менамояд:

- муносибати инфиродӣ ва дифференсиалӣ дар ҷараёни таълим;
- арзёбии ташаккулдиҳанда ва ташкили робитаи мутақобила гузаронидан бо хонанда дар ҷараёни таълимӣ ;
- бо худназоратӣ ва худислоҳнамоӣ таъмин намудани фаъолияти таълимӣ;
- сарфа намудани вақт дар ҳисобкунҳои мушкул бо ёрии компютер;
- намоиши визуалии иттилоотии таълимӣ;

Шабакҳои глобалии Интернетӣ дар системаи таълими муосири математика аёнияти универсалии ба шумор меравад. Барои иҷро кардани вазифаҳои аёнияти дидактикии технологияҳои иттилоотии зерин истифода мешаванд:

- *почтаи электронӣ (E-mail)*, тавассути он, бо омӯзгор мубодилаи афкор намудан ва баромади ўро гўш кардан мумкин аст;

Афзоиши бемайлоии ҳаҷми ахбори илмӣ, дифференсатсияи инкишофи баъзе илмҳо, инчунин ҳамгирии илмҳои ҷудоғона ва дигар хусусиятҳои ташаккули фазои иттилоотии иҷтимоӣ-маърифатӣ бори дигар собит менамоянд, ки таълиму тарбияи шахс танҳо вақте ба ҳадафҳои худ мерасад, ки агар он дар худ қудрат ва заминаи дарки мустақилияти омӯзиш, интиҳоби ахбори ҳидояткунандаи касбӣ, усул ва воситаҳои истифодабарии маҷмӯи донишҳои навро пайдо намояд ва ташаккули пайваستاи ин малакаҳоро ҳадафи асосии ҳаёти хеш қабул намояд.

Имрӯз Тоҷикистони мо соҳибистиклол аст ва ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонист. Аз ин рӯ, аҳли маърифатпешаи кишвар, бе ҷуну ҷаро ба ҷуз таъсири иттилоотии дохилӣ, зери таъсири фазои иттилоотии иҷтимоӣ-маърифатӣ, ки бешак маҷмӯи муваффақияту мағлубиятҳои ҷараёни инкишофи нерӯи зеҳнии ҷаҳонӣ мебошад, қарор дорад. Дар ин маврид баландии пояи соҳибкасбӣ ва ташаккулёбанда будани ихтисосманди имрӯза, маҳз дар малака ва маҳорати истифодабарии ин ахбор, ҷудо карда тавонистани он аз сели иттилоотӣ, ки ба ташаккули ҳарлаҳзаинаи тафаккури интиқодиаш ва истифодабарии малакаву маҳорати рӯзафзунаш дар ҷодаи касбӣ бояд таҷассум ёбад, зоҳир мегардад. Барои омӯзгор дар таълими фан дониши бунёдии фаннии математика ва илмҳои педагогика, психология, сотсиология, этика, эстетика ва дигар фанҳои марбута ба фан ва тарбия зарур аст. Дар заминаи донишҳои бунёдӣ фаъолияти педагогӣ, таҷриба ва малакаҳои омӯзгорӣ шакл ёфта ба маҳорати педагогӣ табдил меёбанд. Маҳорати педагогии омӯзгорро мафҳуми доимии тағйирнопазир ҳисобидан саҳв аст. Дар сурати эҷодкорӣ, ҷустуҷӯ, омӯзиш ва татбиқи бозёфтҳои нав омӯзгор ба камол мерасад. Дар сурати қаноатманд ва хотирҷамъ шудан аз натиҷаҳои ба дастомада маҳорати педагогӣ сушт шуда, фаъолияти омӯзгор паст мешавад. Маҳорати педагогии омӯзгор фарҳанги суҳангӯӣ мавқеи асосӣ дорад. Барои омӯзгор дар баробари донишдони фани худ, инчунин донишдони забони таълим низ, ҷун боду ҳаво зарур аст. Махсусан дар таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ донишдони назария ва истифодаи забони таълимии фан нақши махсус мебозад.

Барои татбиқи технологияи замони ҳозираи таълим фаъолияти эҷодкории омӯзгори математика аҳамияти махсус дорад. Бинобар ин, усул, тарз ва методҳои навини таълим ба омӯзгори математика дар курсу семинарҳо тавсия карда мешаванд.

Дар баробари тавзеҳи вазифаҳои фан, ангега, таҷриба ва зохираҳо, ки барои дарки ин вазифаҳо заруранд, ба шунавандагон пешниҳод шудаанд. Барои вазифаҳои фанро дарк кардани хонанда, дар баробари донишу назарияи омӯзгор фаъолияти эҷодии ӯ нақши калон мебозад. Хуллас, агар фаъолияти эҷодии омӯзгори математика рангин набошад, маънидод кардани ишораҳои формулавӣ, ифодаҳо, нобаробариҳо, баробариҳо, системаҳо ва ғайра мушкул мегардад, сифати таълим ва натиҷаи он паст мешавад. Ҳамкориҳои омӯзгор ҳангоми сохтани аёниятҳои математикӣ бо хонанда, падару модар, ҳамкасбон ва ҷомеа муҳим мебошад. Инчунин омӯзгор бояд ҳамкориҳои хонандагонро байни худ, бо падару модарон ва мухите, ки онҳоро фаро мегирад, ташкил карда тавонад. Омӯзгор барои ташкили ҳамкориҳои васеи худ ва хонандагон, бояд пеш аз ҳама дорои маҳорати истифодаи роҳҳои гуногуни муошират ва санъати баланди ташкилотчигӣ бошад. Роҳҳои гуногуни самарабахши муоширатро муайян созад ва ба маврид истифода бурда тавонад.

КИТОБНОМА:

2. Барномаи намунавии таълимии такмили ихтисоси омӯзгорони фанни математика. Душанбе, 2007
3. Қурбонов С., Ҳалимов А., Ҷонмирзоев Э. Таълими тафриқавӣ ва ҳамгиروي математика (модули таълимӣ) «Принт – Хаус». Душанбе, 2007
4. Қурбонов С., Ҳалимов А., Ҷонмирзоев Э. Муносибати системавӣ ва ба нақшагирии таълими математика (модули таълимӣ) «Принт–Хаус». Душанбе, 2007.
5. Р. Мусина, Д. Сафин, Қурбонов Ш. ва дигарон. «Омӯзиши ҳамфаъл». Душанбе – 2006.

НАГЛЯДНОСТЬ КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МАСТЕРСТВА И НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

КУРБАНОВ СУЛЕЙМАН

Цели и задачи средней общеобразовательной школы в первую очередь является всестороннее развитие личности учащихся и повышение их мастерства и навыков согласно требованиям современного образования. Автором статьи, затронут вопрос об использовании наглядности на уроках математики как основное средство повышения способности и мышления учащихся.

Ключевые слова: средство наглядность, учебный материал, базовые знания, электронная почта, информация, глобальная сеть интернета, способность.

DEMONSTRATIVE LESSON HOW THE MAIN METHOD TO INCREASE OF SKILL AND ABILITY OF PUPILS DURING THE LESSON OF MATHEMATIC

QURBONOV SULAIMON

Possibilities of using the new technology also different demonstrative lesson and presentations during the lesson of mathematic gives the good result. The lesson becomes more interesting and the subject better adopt by the students. It is proved, that it is nesenary to the teachers to use the new technology during their lessons.

Keywords: evident means, didactic principles, electronic board, Internet, e – mail, multimedia.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СТАНДАРТИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ТЕХНОЛОГИЯИ – РИЁЗИ ДАР ШАРОИТИ ТАҲСИЛОТ

ХОЛИҚОВА М.Х.,
омӯзгори фанни риёзи
гимназияи №53 ба номи
Муҳаббат Маҳмудова

Стандарти фанни математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Стандарти мазкур дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда, ҳадди ақали сарбории фанни мазкур, сатҳ ва сифати

омодагии талабагонро доир ба фанни мазкур, натиҷаҳои таълимӣ (дар шакли салоҳиятҳои) фанни математика мувофиқи самтҳои таълим дар соҳаҳо муайян менамояд.

Стандарт ин ҳуҷҷатест, ки талабот, идора ва роҳҳо, принципҳои онро муайян мекунад. Стандарт - аз калимаи англисӣ гирифта шуда, маънояш намуна мебошад.

Стандарти таҳсилоти миёнаи умумӣ ба се зина чудо мешавад:

1. Зинаи таҳсилоти ибтидоӣ.
2. Зинаи таҳсилоти асосӣ.
3. Зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Стандарти фанни математика дар соҳаҳои зерин татбиқ карда мешавад:

- Сохторҳои маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, барнома, китоби дарсӣ, маводи санҷишӣ ва дигар маводи таълими фанни математикаро таҳия ва тасдиқ мекунад;

- Мактабҳои олий, донишқадаҳо ва марказҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳангоми тарҳрезии барномаҳои таълими мутахассисон;

- Муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ мутахассисони фанни математика, масъулини таҳия ва коркарди барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ва маводи дигари таълимию методӣ;

- Сохторҳои давлатии назорати сифати таълим ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии соҳаи маориф ҳангоми таҳияи воситаҳои назорат ва санҷиши сифати таълими фанни математика, омода намудани омӯзгорон ва таъмини ёриии методии омӯзгорони фанни математика.

Дар таҳияи Стандарти фанни математика ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқии зерин истифода шуданд:

- Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- амру фармонҳо, гузоришу паёмҳо, ва таъкидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мактабу маориф, вазъи таълиму тарбия ва омода намудани кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ;

- Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Стандарти давлатии маълумоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» соли 2009 ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ ва ҷор намудани Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 апрели соли 2009, №206;

- қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Математика дар системаи маърифати инсон мақоми хос дорад. Математика забони илм ва техника буда, ба ҳаёти ҳамаҷуз бамайлон дохил мешавад ва дар соҳаҳои гуногуни дар назари аввал аз математика дур татбиқ мегардад. Мақоми инкишофи мошинҳои электронии ҳисоббарор ва компютеркунонии ҷамъият пурзӯр гардида, аз ҳар фарди ҷомеа дониши мушаххас ва тафаккури махсуси математикиро талаб мекунад. Бе донишҳои мушаххаси математикӣ фаҳмиши принципҳои сохтор ва истифодаи техникаи муосир, эҳсоси донишҳои илмӣ, фаҳмиш ва шарҳи ахбори иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ душвор мегардад ва фаъолияти амалии ҳаррӯзаи инсон натиҷаи зарурӣ намедихад.

Математикаи мактаби ҷузъи таркибии математикаи умумӣ буда, аз маҷмӯи мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳои ҷудогона иборат мебошад, ки ҳиссае аз ҳазинаи маърифати умумиинсониро ташкил медиҳад.

Математикаи мактабӣ яке аз фанҳои асосии мактаби миёна ба шумор меравад ва ба омӯзиши дигар фанҳо (физика, химия, асосҳои технологияи компютерӣ ва ғайра) мусоидат мекунад. Инкишофи тафаккури мантиқии талабагон ҳангоми таълими математика барои аз худ намудани фанҳои гуманитарӣ мусоидат менамояд. Маҳорат ва малакаҳои зарурӣ, ки характери амалӣ доранд, барои тайёрии меҳнатӣ ва касбии онҳо зарур мебошад.

Дар талабагон инкишоф ёфтани тасаввуроти дуруст дар бораи табиати математика, моҳият ва пайдоиши абстраксияҳои математикӣ, муносибати байни воқеият

ва тасавурот, характери инъикоси ҳодиса ва равандҳо ба воситаи фанни математика ба ташаккули ҷаҳонбинии илмии онҳо мусоидат мекунад.

Омӯзиши математика аз талабагон ҷидду ҷаҳди фикрронӣ ва ирода ва тасаввуроти оқилонаро талаб менамояд. Математика устуворӣ, мақсаднокӣ, фаъолияти эҷодкорӣ, мустақилӣ, меҳнатдӯстӣ, интизом ва таффақури танқидиро ташшакул медиҳад.

Вазифаи муҳимтарини курси математикаи мактабӣ инкишоф додани тафаккури мантиқии талабагон мебошад. Он мувофиқати дохилии математикиро ошкор намуда, фаҳмиши пурра ва нозукии мулоҳизаҳои математикиро ташшакул медиҳад ва ба дарк кардани шаклҳои геометрӣ ёрӣ мерасонад. Ҳамзамон математика табиати эстетикӣ талабагонро ғанӣ мегардонад. Омӯзиши математика тасаввуроти фазоии мактабиёро инкишоф медиҳад ва бой мегардонад. Математика асоси маърифати политехникӣ ҳисоб меёбад.

3. Принципиҳои таҳияи стандарт ва ташкили ҷараёни таълими математика

Стандарти мазкур дар асоси як қатор концепсияҳои таълим ва принциpleri таълим таҳия шудааст: Таълим дар мавридҳои зайл самаранок мегардад:

- Мутобиқати дониш, малакаю маҳорати талабагон ва муносибати онҳо ба Стандарти фанни математика;

- Мувофиқати стандарт ба дарҳости ҷомеа ва эҳтиёҷоти шахс;

- Мувофиқати мазмуни маводи таълим ба пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию техникӣ ҷомеа ва эҳтиёҷоти шахс;

- Мутобиқати стандарти фанни математика ба стандартҳои мамлакатҳои дигар;

- Дар раванди таълим талаба меҳвар аст ва мо стандартҳои мамлакатҳои дигар;

- Ба талабагон имконият дода шавад, ки дар асоси донишу малакаи мавҷуда донишу малакаи навро соҳиб гарданд;

- Талабагон бо шавқу рағбат ба таълим муносибат менамоянд ва ин маънои онро дорад, ки муҳтавои таълим ва малакаҳои азхудшаванда на танҳо ба ояндаи онҳо таъсир мерасонад, балки ҷавобгӯии талаботи замони муосир аст;

-Ҳам омӯзгор ва ҳам талаба дар раванди таълим масъуланд;

Омӯзгорон дар таълим аз восита ва усули гуногуни ҳавасмандгардонӣ истифода баранд;

- Ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва тақмили малакаҳо барои талабагон имконияти зиёди ҳамкорӣ кардан муҳайё мегардад;

- Методҳо бо назардошти самаранокии онҳо барои расидан ба мақсадҳои таълим интихоб мешавад (аз ин рӯ, на ҳамеша методҳои интерактивӣ ба он мувофиқат мекунад!);

- Омӯзгорон мазмуну муҳтавои дарсро вобаста ба қобилияти талабагон мутобиқ месозанд;

- Таълим ба масъалаҳои «Чӣ гуна фикр мекунем?» ва «Дар бораи чӣ фикр мекунем?» равона мегардад;

- Ҳама ба ҷиҳатҳои хуб ва тақмилталаби фаъолияти ҳеш воқеъбиона баҳо медиҳанд;

- Нобаробарӣ низ як ҷиҳати таълим аст;

- Таълим ҳамчун раванди беохир дониста мешавад.

- Пас аз хатми зинаи таҳсилоти асосӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ хонандагон бояд дониш, малака ва маҳорати зеринро соҳиб бошанд.

1. Ададҳо ва амалҳо бо онҳо

- ададҳои натуралӣ хонда, навишта ва ба онҳо амалҳои арифметикиро иҷро карда тавонанд;

- касрҳои оддиро хонда, навишта ва бо онҳо амалҳои арифметикиро иҷро карда тавонанд;

- касрҳои даҳиро хонда, навишта ва ба онҳо амалҳои арифметикиро иҷро карда тавонанд;

- синус, косинус, тангенс ва котангенс кунҷро хонда ва навишта, қиматҳои онҳоро аз ҷадвал ёфта тавонанд ва ғ...

2. Ифодаҳои алгебравӣ

- дар бораи айният маълумот дода тавонанд;
- формулаҳои зарби мухтасарро хонда, нависанд ва дар табдилдиҳии ифодаҳо татбиқ карда тавонанд;
- сеъзогии квадрати ба зарбкунандаҳо ва аз сеъзогии квадрати квадрати пурраро ҷудо карда тавонанд ва ғ...

3. Муодилаҳои ва нобаробариҳо

- муодилаи хаттиро ҳал карда тавонанд;
- муодилаи ду номаълумро таъриф дода, графики онро сохта тавонанд;
- системаи муодилаҳоро ба тарзи графики, гузориш ва ҷамъи алгебравӣ ҳал карда тавонанд;
- мафҳум ва намудҳои муодилаи квадратии пурра ва нопурраро номбар ва фарқ карда тавонанд ва ғ...

4. Функсияҳо

- мафҳуми функсияро шарҳ диҳанд ва муайян карда тавонанд;
- хосиятҳои функсияҳои триганометриро хонда ва навишта тавонанд ва ғ...

5. Масъалаҳои матнӣ

- масъалаҳои матнро дар доираи ададҳои иррационалӣ, нисбат ва таносуб ҳал карда тавонанд;
- бо ёрии муодилаҳо масъалаҳои матнро ҳал карда тавонанд;
- аз масъалаҳои матнӣ муодилаҳо ва системаи муодилаҳо тартиб дода, онҳоро ҳал карда тавонанд ва ғ...

6. Шаклҳои геометрӣ

- мафҳумҳо ва хосиятҳои асосии шаклҳои геометриро номбар ва онҳоро шарҳ дода тавонанд;
- секунҷаҳо ва чоркунҷаҳо тасвир намуда формулаҳои периметру масоҳати онро дар ҳалли масъалаҳо истифода бурда тавонанд;
- воҳидҳои бузургихоро номбар ва дар амал татбиқ карда тавонанд;
- формулаи дарозии давра, масоҳати доираро дар ҳалли масъалаҳо истифода бурда тавонанд;
- шаклҳои одитарини геометриро созанд ва истифода бурда тавонанд ва ғ...

7. Воситаҳои таълим

- ҳамаи объектҳо ва равандҳо ки ҳамчун сарчашмаи ахбори таълимӣ ва воситаи аз худкунии мазмуни маводи таълим барои инкишоф ва тарбияи хонанда хизмат мекунад (китоби дарсӣ, луғатҳо, харитаҳо, нақшаҳо, мусаввараҳо, ашёи табиӣ, маводе, ки ҳамчун манбаи дониш ҳисоб меёбад).

Хулоса:

Забони математика суфта ва хеле гуворост ва дар математика танҳо бо ёрии исбот ҳақиқат ба даст меояд. Роҳи бехтарини омӯзиш ва аз худкунии математика дар шароити таҳсилоти кунунӣ таълими пайдарҳам ва системанокии он мебошад.

Азбаски математика дар ҳамаи соҳаҳои истехсолоти моддӣ тадбиқ меёбад, пас, вай қувваи истехсолкунанда аст.

Математика дар роҳи худ устувор аст, вай ба ягон калавиш роҳ намедихад.

Бе душворӣ дидан мумкин аст, ки воситаи муҳим дар ҷавонон тарбия намудани тафаккури фаъоли умумии омӯзиши табиатшиносӣ, математика, физика ва технологияи муосир мебошад, зеро, аз синни хурдӣ асосан бо роҳи ҳалли масъала ва машқҳо тафаккури мустақилона ҷавононро, ки худро ба омӯзиши математика, физика ва технологияи муосир бахшиданианд, тарбия кардан мумкин аст.

КИТОБНОМА:

1. Нуъмонов М. Гуфтор дар ситоиши математика ва омӯзиши он – Душанбе 2005, - 109с.
2. Нуъмонов М. Пайдарҳамии таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ. – Душанбе АИП, 2005 – 168с.
3. Ҳалимова А., Курбонов С. Такмили маҳорати педагогӣ барои омӯзгорони фанни математика. – Душанбе, 2010с. Тоҷикистон – Душанбе, 2006с.
4. Искандаров Х. Коргузорӣ ва хучатнигорӣ – Душанбе, 2005с.
5. Концепсияи миллии таҳсилоти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе 2002
6. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006с.
7. Нугмонов М. Введение в методику обучения математике. – М.:Прометей, 1998.- 153с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАНДАРТА ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ МАТЕМАТИКИ В УСЛОВИЯХ ОБУЧЕНИЯ

ХОЛИКОВА М.Х.

Математика является языком науки и техники, входящая в повседневную жизнь как важная наука. Автором раскрыта тема роли и задачи Государственного стандарта образования, который определяет в данном случае, требования, пути принципы преподавания математики в средней общеобразовательной школе.

Ключевые слова: средства обучения, математика, активное мышление, современная технология, систематизация, текстовые задачи, важные сферы, формула.

THEORETICAL BASIS OF STANDARD OF COMMON MIDDLE EDUCATION TECHNOLOGY OF MATHEMATIC IN CONDITION OF TRAINING

HOLIKOVA M. H.

Mathematic is considered the language of science and technique, involving in everyday's life as like as important science. The author had revealed the theme of role and tasks of the State standard of education, which defined demands, the ways of principals of teaching the mathematic in middle common – educational schools.

Key words: the method of training, active thinking, modern technologies, systematization, text's tasks, important sphere, formula.

РОҶҶОИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТҶОИ ЗЕҶНӢ ВА ТАҶАККУРИ ТЕХНИКИИ ХОНАНДАГОН БО ИСТИҶОДАИ САВОЛНОМАҶОИ ТЕСТӢ ДАР ТАЪЛИМИ ФАНҶОИ ТАБИӢЮ РИӢӢ ДАР, МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ МИӢНАИ УМУМӢ

МИСРАЛИЕВ Ф.Д.

муаллими калони коллеҷи техникӢ

Дар замони ҳозира, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва истеҳсолот техника ва технологияи мураккабу сермаҳсул мавқеи васеъ пайдо карда истодааст, яке аз масъалаҳои муҳим дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ташаккул додани ҷаҳонбинии техникӣ ва фаҳмишҳои технологияи замонавии мактаббачагон ба ҳисоб меравад. Барои бунёд ва рушди ҷаҳонбинӣ ва тафаккури техникӣ мактаббачагон дар таълимӣ фанҳои табиӣ- риёзӣ пеш аз ҳама дар мавзӯҳои таълимӣ алоқамандии мавзӯҳоро ба техника ва технологияи истеҳсолот муайян кардан зарур аст. Алоқамандии мавзӯҳо бо техника ва технологияи муосир наздик бошад, фаҳмишҳои техникӣ хонандагон бештар ташаккул меёбанд.

Барои инкишофи фикронии техникӣ фаъолияти бисёрҷабҳаи зеҳнии наврасон зарур аст. Омӯзгор бояд пеш аз ҳама дар таълими фан гуногуниҳои зеҳнро ба эътибор гирад, барои ташаккули ҳар як намуди зеҳн дар дарсҳо шароит ва имконият бунёд карда тавонад.

Омӯзгор бояд ба дарсҳо бо тайёрии комил ва бо таҷҳизоти зарурӣ ҳозир шавад. Дар ихтиёри омӯзгор дастуру раҳномаҳои таълимӣ мавҷуд аст. Махсусан, воситаҳои техникӣ муосири таълим мададгори хуби омӯзгоронанд. Дар ҳама гуна ҳолат эҷодкории муаллим аз нигоҳи тоза барои ташкилу баргузории муваффақонаи дарс аз омилҳои муҳимтарин маҳсуб меёбанд. Барои ташаккули зеҳнии хонандагон ва бедор кардани фикронии эҷодии хонандагон истифодаи масъалаҳои кушод дар омӯзиши мавзӯҳои таълимӣ нақши муҳим мебозад.

Масалан, хонандагони зеҳни шифоҳидошта, хонданро дӯст медоранд ва луғоти бой доранд, хотирашон қавӣ аст. Дар асоси ташаккули зеҳни мантиқӣ- риёзӣ онҳо омӯзиши фанҳои табиӣ риёзӣ ба онҳо осон мегардад. Ба омӯзгор зарур аст, ки барои инкишофи таҳиялот ва қобилиятҳои эҷодии онҳо мусоидат намояд. Мақсади дар масъалаҳои матнӣ гузашташуда маҳз дар асоси қобилиятҳои дарки маънӣ, муайян намудани алоқаҳои мантиқӣ, муайян кардани номуайяниҳо, истифодаи донишу таҷрибаҳои мавҷуда, истифодаи донишҳои нав, озмоишу ҳалли масъала ва назариёти илмҳои табиӣ-риёзӣ роҳандозӣ мешавад. Маҳз ҳамин ҷиҳатҳои омӯзиши хонанда дар мавриди ҳалли масъалаҳои кушода инкишоф меёбад ва пурқувват мегардад. Масъалаҳои кушод ҳалҳои гуногун доранд ва ба як савол якчанд ҷавобҳои дуруст мувофиқ меоянд. Таҷрибаҳои кушодани мушкilotи проблемавии амалию назариявии фанҳои табиӣ-риёзии хонандагон барои ташаккули таҷрибаи истифодаи нақша, тасвирҳо, графику ҷадвалҳо замина мегузоранд.

Дар асоси малакаҳои такмилёфтаи хонандагон гузаронидани озмоишҳои назариявӣ-таълимӣ, техникӣ, назариявӣ -технологии истеҳсоли ҳаёти дар омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ манфиатбахш аст. Бо малакаҳои зеҳнӣ-ҳаёлий, фикронии мантиқӣ-риёзӣ, таҷрибаҳои амалию озмоишӣ фаъолияти тадқиқотӣ, технологӣ, муайянии алоқамандии назариёти илмҳои дақиқ ба техника, технология ва истеҳсолот, супоришҳои амалӣ, тартиб додани лоиҳаҳои истеҳсолию технологӣ, ҳисобу китобҳои математикӣ ҳодисаи табиӣ, равандҳои технологию-техникӣ, моделикунонии равандҳои табиӣю техникӣ, ба роҳ мондани фаъолияти ҷустуҷӯӣ ихтироъкорӣ хонандагон маҳз ба ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣ ва инкишофи тафаккури техникӣ онҳо мусоидат мекунад. Дар кушодани мушкilot ва бартараф кардани монеаҳо, зеҳни визуалӣ-фазоии хонандагон нақшаи муҳим мебозад. Мазмуну сифати баланди ҷамъбасти фаъолият ва омӯзишҳои таълимӣ албата аз интиҳоби тарз, меёр ва дараҷаҳои баҳодихӣ вобастагӣ дорад. Дар ҷараёни омӯзишӣ то баҳодихӣ, зеҳни муҳариқи-ҳаракатӣ дар омӯзиш нақши муҳимро иҷро мекунад.

Барои босифат ва мазмуни баланд иҷро шудани омӯзиш, амалия, озмоиш ва таҷрибагузаронии хонандагон мусоидат мекунад. Ритмика ва тартиб гирифтани ҳаракатҳои муҳарриқӣ дар навиштан, тасвиру графикҳо, эҷодкорона алоқамандӣ

додани натиҷаҳои ба даст омада, риояи тартиби иҷрои корҳои ҳисобкунӣ моделикунӣ ва махсусан иҷрои моделҳои истеҳсолии меҳнатӣ, ки заминаҳои ҳунари ҳунармандиро бунёд мекунанд, ин нишона аз пуркуват шудани дигар навиҳои зехнӣ - зехнӣ ритмикӣ-музикӣ мебошад. Идрок бо хотиргирии маълумот, бо ғаългардии ҳамаи намудҳои зехн амалӣ мегардад, вале дар дараҷаҳои гуногуни онҳо. Маҳз барои ба тартибу мушаххас ҷо ба ҷо шудан ва хотирмон гардидани иттилооти омӯзишӣ зехнӣ муҳарриқӣ-ҳаракатӣ ва ритмикӣ-музикӣ кӯмак мерасонад.

Мо ин ҷо дар заминаи ташаккули зехнҳои мантиқӣ-риёзӣ, фазоӣ - визуалӣ ва муҳарриқӣ азхудкунӣ, омӯзиш ва ҳосил кардани малакаи донишу таҷрибаи хонандагон таҳлил гузаронидем. Барои баланд шудани дараҷаи идрок ва ғаълоияти баланди зехнӣ хонандагон дар таҳсилот санҷишу саволномаю супоришҳои шифоҳӣ, хаттӣ дар шаклҳои гуногун бо баҳисобгирии вақт ба таври васеъ истифода мешаванд. Супоришу санҷишҳои шифоҳӣ ва хаттӣ барои васеъ шудани савияи донишу малакаҳои назариявӣ амалӣ кӯмак мерасонад.

Супоришу саволномаҳои тестӣ барои пуркуват ва тез шудани зехнӣ мактаббачагон кӯмак мерасонанд. Барои кор кардан бо тестҳо албатта заминаю малакаҳои кор бо супоришҳои хаттӣ ва шифоҳӣ хонандагон бояд мустақкам бошанд. Барои ҳал кардани ҳар як супориши тестӣ меъёри вақт аз 10 сония то 3 дақиқа меъёри дуруст ҳисоб мешавад, дар супоришҳои тестӣ, ки аз 1,5 дақиқа зиёдтар вақтро мегиранд, меъёр аз 20-25% зиёд набошад. Ин меъёр маҳз барои он ҷорӣ аст, ки зехнӣ хонанда дар муддати кӯтоҳ ба кушодану бартараф кардани мушкилиҳо қодир бошанд. Дар таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ барои ташаккули тафаккури техникаи хонанда аз намудҳои гуногуни тестҳо истифода намуда, қорбурди нақша, график, қадвалҳо, ҳисобкунакҳои математикии ҷараёни ҳодисаҳои табиӣ ва равандҳои техникаю технология ба мавзӯҳо мансуб ё алоқаманд имкон дорад.

Мо дар ин мақола оид ба истифодаи чанде аз намуди тестҳои санҷишӣ, ки онҳоро барои ташаккули тафаккури техникаи хонанда истифода кардан мумкин аст, маълумот меорем. Талаботи асосии сохтани тестҳо, дар заминаи мавҷуд будани мушкилоти муайян, вариантҳои ҷавобҳо, аз ҷиҳати мазмун баробар будан, наздик, монанд, мушахас будани ҷавобҳо ва муайян будани вақти иҷрои супоришҳои тестӣ сурат мегирад. Шаклҳои супоришҳои тестие, ки матнӣ супориш ё савол, варианти ҷавобҳо аз 2 то 5, ки якеаш дуруст буда, боқимонда ба ҳақиқат наздик аст.

1. Тести пӯшида.

Мисол: Масоҳати сатҳи беруни бинои баландошёнро, ки дарозияш 20м, бараш 10м ва баландиаш 16,8м аст, ҳисоб кунед.

Ҷавобҳо: А - 504м, В - 508м, С - 1008м, Д - 1016м, Е - 1512м.

2. Супориши тестӣ. Муайян кардани мувофиқат. Мувофиқатро муайян намоед.

1). H_2SO_4	А). Метал
2). Si	В). Газ
3). CO_2	С). Кислота
4). Cl	Д). Оксид
5). $SiCl_2$	Е). Намак

3. Супоришҳои тестии кушода:

Дар матнӣ супориш як ё якчанд калимаҳои асосӣ партофта шудаанд. Ҷавоби асосӣ дода шавад.

Мисол: Муҳаррикони дизелӣ, муҳаррикони _____ мебошанд.

4. Супоришҳои тестӣ барои муайян кардани пайдарпайӣ. Ҳамаи ҷавобҳо дуруст аст, аз рӯи тартиб онҳоро бояд ҷойгир кард.

Мисол: А-ҳисоб кардани решаҳои муодила, Б- ҳисоб кардани дискриминант, С- муайян кардани коэффисенти муодила, Д- мувофиқати дискриминант бо сифр оид ба муайянкунии мавҷудияти ҳал, Е- навиштани натиҷаи ҳал.

Барои ташаккули қобилиятҳои зехнӣ ва тафаккури техникаи хонандагон бо истифодаи саволномаҳои тестӣ дар ҷараёни таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ ба қадом масъалаҳои асосии технологияи таълим диққат додан зарур аст.

1. Истифодаи технологияи компютерӣ дар ҷабҳаҳои гуногуни таълиму омӯзиш, санҷишу баҳодихии натиҷаҳои азхудкунӣ ва пешрафии хонандагон.

2. Истифодаи тарзҳои гуногуни санчишҳо: хаттӣ, шифохӣ, тестӣ, иҷрои лоиҳа ва корҳои графикӣ, роҳҳои гуногуни баҳодихӣ: якдигарбаҳодихӣ, худбаҳодихӣ, баҳодихии формативӣ (ҳавасмандгардонанда ва пешбаранда) баҳодихии ғруҳӣ ва ғайраҳо.

3. Истифодаи метод, усул ва роҳҳои фарогирии хонандагон дар раванди таълим.

4. Ба таври васеъ истифода бурдани технологияи аудио-видеовизуалӣ, воситаҳои айёни ва тақсимотӣ дар дарсҳо, ба маводи таълимии алоқаманд ба техника ва технологияи ҳозиразамони ба синну соли хонандагон мувофиқ.

5. Муттасил бо ҳамгиро ташаккул додани намудҳои гуногуни зеҳн дар равандҳои таълим дар алоқамандӣ бо фанҳои табиӣ-риёзӣ.

6. Ба роҳ мондани ҳамкориҳои васеъи хонандагон бо хонандагон, омӯзгорон бо хонандагон, худомӯзии хонандагон, истифодаи сайтҳои таълимии «Интернет», бо мақсади татбиқӣ донишҳои мавҷудаи хонандагон аз фанҳои табиӣ-риёзӣ дар илму техника ва технологияи замонавӣ.

7. Ба роҳ мондани равишҳои самарабахш ва ҳавасмандгардониҳои интиҳоби касб бо мақсади интиҳоби дуруст оид ба шавқу рағбат ва майлу хоҳиши хонандагон.

8. Дар чараёни таълими фанҳои табиӣ-риёзӣ ёфтани алоқамандии мазмунҳои омузишӣ, бо таърихи ихтироъ ва комёбиҳои илмӣ, техникӣ ва технологӣ ва татбиқи онҳо дар ҳаёт ва истеҳсолот.

Дар истифода ва татбиқи санчишу саволномаҳои тестӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ истифодаи технологияи компютерӣ самарабахшии онҳоро зиёд мегардонад. Технологияи компютериро аз чоп кардани саволномаҳои тестӣ, гузаронидани санчишҳои тестӣ, баҳодихӣ ва санчишӣ иҷрои супоришҳои тестӣ ва то ҷамъбасту баҳодихию натиҷагириҳо истифода кардан мумкин аст.

КИТОБНОМА:

1. Азнастази А. Психологическое тестирование. Кн.1.-М. Педагогика, 1982-320с

2. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г., Джумабаева Ф.А. Современные методы преподавания в вузах.- Т., 2001.- 192с

3. Мухторов З, Искандарова Г.-Дастур барои тренерони барномаи «Хониш ва китобат дар рушди тафаккури интиқоди» Душанбе, 2008

4. Гин А.А. Приемы педагогической техники; Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: Пособие для учителя / А.А. Гин.- 7-е изд.- М. Вита-Пресс, 2006.-112с.

5. Сафин Д.В., Мусина Р.Г., Мухторӣ Қ.К., Курбонов Ш.Р., Ҳакимхучаев С, Муҳиддинов Ф, Курбонов В.Р., Ҳалимов А, Тошбоева З, Раҷабов З.У., Мамадзоирова З., Қодиров Н., Муминов Б.- Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Душанбе, соли 2006. - 323с.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ТЕХНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ТЕСТИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

МИСРАЛИЕВ Ф.Д.

В данной статье представлены приемы и пути развития восприятия и технического мышления учащихся путём использования метода тестирования на основе навыков письменной и устной речи. А также автором статьи представлена информация о развитии видов восприятия учащихся с использованием тестовых вопросов и заданий для выявления уровня сложившихся знаний и навыков.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, техническое развитие мышления, тестовые задания, оценивание, естественно-математические науки, обучение, задача.

WAYS OF DEVELOPMENT INTELLECTUAL ABILITIES OF TECHNICAL THINKING OF PUPILS WITH USE OF TESTING IN THE COURSE OF TRAINING OF NATURAL SCIENCES IN EDUCATIONAL INSTITUTION AVERAGES

MISRALIEV F. D.

In a read article gives methods and ways development eruption and technique of thinking of pupils. The ways of development of perception and technical thinking study with use of methods of testing on the basis of skills of written and oral speech.

And also it's presented the information on development of kinds of perception of pupils with use text questions and tasks.

Key words: *intellectual abilities, technique of thinking, text's tasks, estimates, natural – mathematic science, task.*

НАҚШИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВЌ ДАР ОМУЪЗИШИ МАТЕМАТИКА

ТАҒАЙНАЗАРОВ С., дотсент,
ҚАМБАРОВ У., МУҚИМОВ Т.,
САЙДОВА Р., омӯзгорони
МТМУ-и вилояти Хатлон

Яке аз воситаҳои баланд бардоштани нақши тарбиявии дарси фанни математика, таълими проблемавӣ мебошад. Ин раванд, аз як тараф, тафаккури эҷодии хонандагонро тараққӣ дода, аз тарафи дигар, мустақилияти онҳоро, дар ҳалли масъалаҳои проблемавӣ зиёд мекунад. Дар таълими математика, таълими проблемавӣ дар шакли воситаи ташакулдиҳии мафҳумҳои математикӣ, ҳамчун инъикоси ҷаҳони реалӣ ва муҳим будани усули математика дар ҳалли масъалаҳои амалӣ аз тарафи хонандагон омӯхта мешавад. Аз тарафи дигар, самти тараққиёбандаи таълими математика, дар мактаб ба ташкил кардани фаъолияти фикрии хонандагон, мустақилияти онҳо дар ҳалли масъалаҳо ва дигар сифати мусбати шахсиашон нақши муҳим мебозад.

Таълими проблемавӣ ҳамчун паҳлӯи муҳими методӣ, ҳавасмандии хонандагонро нисбат ба фанни омӯхташаванда бедор карда, дар онҳо малакаи сарфанок истифода бурдани вақт ҷӣ дар давоми дарс ва ҷӣ берун аз дарс, ба таври эҷодӣ омӯхтани маводи фанни омӯхташаванда, ҳосил мекунад.

Дар мақола якчанд мисолҳои таълими проблемавиро пешниҳод мекунем.

Ба назар гирифтани лозим аст, таълими проблемавӣ, дар навбати аввал, дар раванди таълим ба вучуд овардани вазъи проблемавиро дар бар мегирад. Проблема бо кадом тарзе, ки гузошта нашавад, ҳама вақт бо ҳалли масъалаи муайян раван карда мешавад. Бо шаклҳои зерини гузориши таълими проблемавӣ назар мекунем.

1. Истифодаи таълими проблемавӣ дар баёни мавзӯи нав
Дар синфи VIII хангоми омӯзиши мавзӯи «Решаи квадрати арифметикӣ», ба хонандагон бо саволи зайл муроҷиат карда шуд. Квадрати ададҳои дар байни маҷмӯи ададҳои бутун ва ададҳои расионалӣ зайл ҷойгиршударо ёбед:

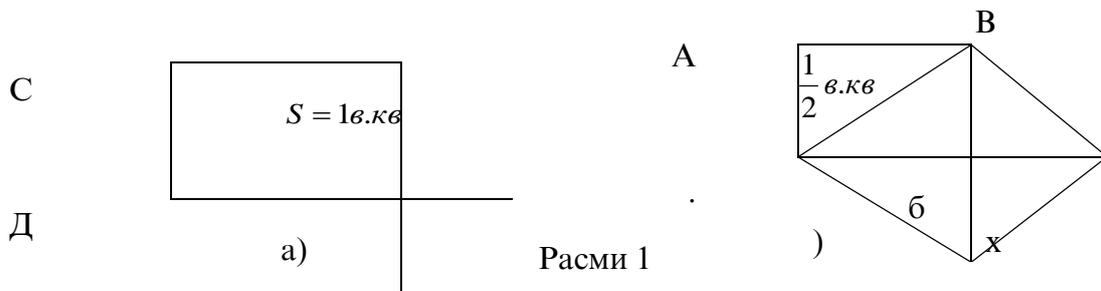
$$9; -9; \frac{1}{4}; 0; \frac{1}{25}; 25; 4; 2;$$

Ҳолати охири дар хонандагон мушкилӣ ба вучуд овард. Саволи зайл ба вучуд омад: умуман адад мавҷуд аст, квадрати он ба 2 баробар бошад?

Бо роҳбарии омӯзгор теоремаи зайл исбот карда шуд: «Адади расионалие мавҷуд нест, квадрати он ба 2 баробар бошад» (1)

Бади пешниҳоди ин теорема хонандагон, квадрати дарозии тарафаш ба 1 баробарро, яъне квадрати масоҳаташ 1 воҳид квадрат (в. кв) тасвир карданд.

Тарафи квадрати дарозияш 1 воҳид давом дода шуда (ниг. расми 1,а), созишҳои иловагиро иҷро намуда (ниг. расми 1,б), фигураи ABCD – и масоҳаташ ба 2 воҳиди квадратӣ баробар бударо ҳосил карданд.

Расми 1

Агар дарозии тарафи ин квадрат x бошад, он гоҳ масоҳати он ба x^2 баробар мешавад, яъне $x^2 = 2$. Маълум мешавад, «ададе будааст, ки квадрати он ба 2 баробар бошад».

(2)

Проблемаи гузошташуда, дар шакли айёни нишон дода шуд. Хулосаҳои (1) ва (2) – ро хонанадгон муқоиса карда, бо роҳбарии омӯзгор, ба хулосаи «ададе мавҷуд будааст, ки квадрати он ба 2 баробар буда, адади ратсионалиро ифода намекунад расиданд». Баъдтар омӯзгор, ба хонандагон дар бораи ададҳои иррационалӣ маълумот медиҳад.

2. Истифодаи таълими проблемавӣ, самаранок ҳал кардани масъалаи гузошташуда.

Ба хонандагони синфи VIII, содакунии ифодаи $\frac{\frac{a-b}{c} + 3}{\frac{a+b}{c} - 1}$ супориш дода

мешавад.

Хонандагон супориши додашударо чунин иҷро намуданд:

$$\frac{\frac{a-b}{c} + 3}{\frac{a+b}{c} - 1} = \frac{\frac{a-b+3c}{c}}{\frac{a+b-c}{c}} = \frac{C(a-b+3c)}{c(a+b-c)} = \frac{a-b+3c}{a+b-c}$$

Баъди ҳалли машқи супоридашуда, аз тарафи хонандагон, усули нисбатан ратсионалии ҳал пешниҳод карда шуд. Дар натиҷаи фикркуниҳо ба хулосае омаданд, ки ифодаи додашударо дар шакли касри $\frac{m}{n}$ дида баромадан мумкин аст.

Баъзан хонандагон хосиятҳои асосии касрҳоро ба хотир оварда, дар вазъиятҳои мушаххас истифодабарии онҳоро қайд намуда, иҷрои машқи додашударо содатар маънидод карда, чунин ҳал карданд:

$$\frac{\left(\frac{a-b}{c} + 3\right)}{\left(\frac{a+b}{c} - 1\right)} = \frac{a-b+3c}{a+b-c}$$

Минбаъд, мисолҳои ба ин монанд, дар шакли даҳонӣ ҳал карда шуданд.

3. Истифодаи таълими проблемавӣ ҳангоми алоқаманд кардани мавзӯи нав бо мавзӯи гузашта.

Ҳангоми чорӣ кардани мафҳуми функсияи ибтидо ва хосиятҳои асосии он, ба хонандагон муайян карда ҳосилаҳои функсияҳои зерин пешниҳод карда шуд:

а) $y = \frac{x^3}{3}$; б) $y = \frac{x^3}{3} - 5$; в) $y = \frac{x^3}{3} - \frac{11}{2}$; г) $y = \frac{x^3}{3} + \sqrt{2}$; д) $y = \frac{x^3}{3} + \sin 2^\circ$.

Дар натиҷаи иҷрои ин машқҳо, барои ҳамаи ҳолатҳои $y' = x^2$ ҳосил карда шуд. Баъдтар проблемаи зерин масъалагузори карда шуд.

1. Функция y – ро нишон диҳед, ки барои он $y' = x^2$ аст. Ҷавобҳо ниҳоят зиёд ҳосил карда шуданд, микдори ин гуна функцияҳо номаҳдуд зиёд буданд.

2. Ҷавобро чӣ тавр навиштан осон мебошад? Функцияро, ки ҳосилаи он ба x^2 баробар аст, чунин навиштан мумкин аст: $y = \frac{x^3}{3} + c$, дар ин ҷо $C = const$

Баъд аз муайян кардани ҳалли ин саволҳо, проблема ба таври зайл ҳал карда шуд: Агар $F(x)$ функцияи ибтидои $f(x)$ дар ягон фосила бошад, он гоҳ ҳамаи вақт $F(x) + c$ барои функцияи $f(x)$ дар ҳамон фосила, функция ибтидо шуда метавонад?

Ин гуна гузориши проблема алоқамандии дифференсиронӣ ва интегронии функцияро муайян мекунад.

Гузориши проблемаҳо дар вазъиятҳои гуногуни ҳалли мақсадҳои гуногун, дар ҳар як ҳолатҳои конкретӣ, бо истифодабарии роҳҳои гуногун ба анҷом расонида мешавад. Аз ҳамаи роҳи содатарин, гузориши проблемаҳо аз тарафи омӯзгор дар шакли саҳеҳ мебошад.

Дар шакли мисол, ҳангоми омӯзиши теоремаи «Ҳати рости ба диаметри давра перпендикуляр ва аз интиҳои он гузаранда, расандаи ин давра мебошад» дар назди хонандагон масъалагузорӣ карда шуд. Теоремаи баръакси он тартиб дода шуда, исбот карда шавад, ки он дуруст ё нодуруст аст.

Роҳи дигари ба вучуд овардани вазъи таълими проблемавӣ аз хонандагон талаб намудани, тартиб додани проблемаҳои мавзӯи омӯхташаванда мебошад. Ин роҳи аз ҳама усули мураккаб буда, нисбат ба ҳолати яқум сарфи вақти зиёда барои ҳалли проблемаи гузошташуда талаб карда ба баланд шудани саъю кӯшиши хонандагон мусоидат мекунад.

КИТОБНОМА:

1. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения \ Советская педагогика. 1961, №8. с. 32-43.

2. Зотов Ю.Б. Организация современного урока: Кн. для учителя \ под ред. Пидкасистого П.Н. – М. Просвещение, 1984. – С.144

3. Избранов Г.Д. Сначала контроль, потом задача. Вестник высшей школы.- 1969. №1. - С. 29-30.

РОЛЬ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

**ТАГАЙНАЗАРОВ С., КАМБАРОВ У.,
МУКИМОВ Т., САИДОВА Р.**

Учебный предмет “Математика” уникален в деле формирования личности. Одним из средств повышения качества роли урока математики является проблемное обучение. В статье автор указывает на математическое образование с использованием проблемного обучения, в результате которого происходит интеллектуальное развитие учащегося, формируется мышление необходимых человеку для полноценной жизни в обществе.

Ключевые слова: проблемное обучение, развитие, формирование, учебная деятельность, развивающее обучение, решение задач.

THE ROLE OF PROBLEM TEACHING IN KNOWLEDGE OF MATHEMATIC

**TAGAINAZAROV S., KAMBAROV U.,
MUKIMOV T., SAIDOVA R**

Teaching subject “Mathematic” is the best in the forming of person. One of the form to high the quality of the role of the lesson of Mathematic it is a problem teaching. In article the author pointed on mathematical education with using of problem teaching, in the result which happened an intellectual development of the students, forming thinking necessary to the person for full-fledged life in the society.

Key words: problem teaching, development, forming, scholastic activity, decision of the tasks.

ТАЛАБОТИ СТАНДАРТИ ДАВЛАТӢ ВА ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

*А. ШАРИФЗОДА
дотсенти ДМТ*

Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ буда, сиёсати ягонаи давлатро дар соҳаи маориф таъмин менамояд. Он муайянкунандаи маҷмӯи мақсад ва вазифаҳо, мазмуни таҳсилоти заминавӣ (базавӣ), ҳаҷми ҳадди ниҳоии сарбории таълимии хонандагон, принципҳои асосии ташкили чараёни таълим ва сифати дониши хонандагон, натиҷаҳои таълим буда, дараҷаи дониши хонандагон ва қоидаҳои назорати давлатии сифати таҳсилотро муайян мекунад.

Таълими фанни математика, ки дар байни фанҳои дигари мактабӣ мақоми хосса дорад, дорои нозуқиҳо. Аз ин ҷост, ки ҳам аз омӯзгор ва ҳам аз хонанда тоқатпазирӣ, субботкорӣ, дақиқназарӣ ва заҳмати шаборӯзиро тақозо менамояд. Ҳоло дар макотиби таҳсилоти ҳамагонии мо он дастовардҳои илми математика омӯзонида мешаванд, ки то асри XVIII кашф карда шудаанд. Бо иборати дигар, кашфиёти илми математика аз талаботи замона беш аз ду аср пештар “қадам ниҳодаанд”. Бинобар ҳамин, қабл аз ҳама мо бояд муайян кунем, ки мақсад аз омӯзиши фанни математика дар макотиби таҳсили ҳамагонӣ аз чӣ иборат аст ва Стандарти таълимии фаннӣ нисбат ба омӯзиши ин фан чӣ гуна талабот пешниҳод менамояд. Аз ҳама муҳимаш, кадом дастовардҳо ба шогирдонамон омӯзонем ва аз таълим додани кадомҳояшон худдорӣ намоем, зеро мавзӯ бояд бо раван ва синну соли хонанда мувофиқ бошад. Агар мавзӯҳо паси ҳам, бо тартиби муайян таълим дода шаванд, ба манфиати омӯзиш аст, вагарна завқи донишомӯзии шогирдро коста гардонидани онҳоро аз омӯзиши математика дур месозад.

Дар замони мо, ки он асри прогресси илмӣ – техникӣ муаррифӣ мешавад, математика қариб дар тамоми соҳаҳои илму техника роҳ ёфта истодааст. Инкишофи босуръати васоити техникӣ, тайёрии босифату ҳамачонибаи хонандагон, наздик сохтани курси математикаи мактабӣ бо талаботи замони муосир, дар қатори давлатҳои пешрафтаи олам таҳия намудани стандарти фаннӣ – аз ҷумлаи он вазифаҳои ба шумор мераванд, ки ҳалли ғавриро тақозо менамоянд. Табиист, ки масъалаи такмил додани нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, такмил додани усул ва омӯзиш, бартараф кардани мушкилоти дар адабиёти таълимӣ ҷойдошта, дар таълими фанни математика, ба миён меоянд. Лозим меояд, ки ба татбиқи ин фан дар амалия, усули таълими математикаи мактабӣ, аҳамияти бештар дода шавад. Зарур аст, ки мафҳумҳои асосӣ ва идеяҳои муҳими фанро аз ҳам ҷудо карда, ҳаҷми зарурӣ ё оптималии дониш, малакаҳо ва маҳоратҳо бояд муайян кард, то онҳоро бояд хонандаи мактаб донад ва иҷро карда тавонад.

Масъалаҳои асосие, ки таҳиягарони Стандартҳои фанни математика дар синфҳои 5-11 бо онҳо рӯ ба рӯ шуданд, инҳо буданд:

а) Кадом мавзӯҳоро ба барномаи таълимӣ дохил кардан лозим ва кадом мавзӯҳоро аз он хориҷ кардан лозим аст?

б) Дар барнома бояд таносуби байни маводи назариявӣ ва амалӣ чӣ гуна бошад?

в) Мафҳум, истилоҳ, таъриф, қоида ва теоремаҳоро бо далелҳои ҷиддӣ асоснок намудан лозим ё ки ба таври нимҷиддӣ қабул намудан лозим.

Ҳангоми таҳияи стандарт пеш аз ҳама онро ба эътибор гирифтани лозим аст, ки аксари хатмкунандагони макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ дар истеҳсолот, хизматрасонии оммавӣ, дастгоҳи роҳбарикунанда, ниғаҳдории тандурустӣ самтҳои фаъолият менамоянд. Бинобар ин, бояд ҳади ақал он донишу малакаҳоро муқаррар намоем, ки хатмкунандаи мактаб бояд дар муддати таҳсил дар муассисаи таълимӣ аз худ намояд. Ҳарчанд, пас аз хатми мактаб барои қисми зиёди хатмкунандагони он баъзе мафҳумҳо, қоидаҳо, теоремаҳо ва ғайра. аз хотирҳояшон фаромӯш кунанд ҳам, як чизи хеле муҳим боқӣ мемонад. Фикрронии мантиқӣ дар шуури онҳо инкишоф меёбад ва онҳо малакаи ҳал кардани масъалаҳоро соҳиб мегарданд. Хатмкардагон доир ба нақши таърифҳо тасаввуроти амиқ ҳосил мекунанд, дар бораи мафҳумҳои асосӣ, доир ба ҳулосабарориҳои мантиқӣ, доир ба тасдиқоти гуногун дониши амиқ мегиранд. Ин

имкон медиҳад, ки дар кадом соҳае кор кунанд, аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои дар пешашон гузошташуда, ки характери ғайриматематикӣ доранд, барои маънаванд, зеро дар таълимгоҳ аз монандсозӣ муқоисакунӣ, умумигардонӣ, таҳлилу таҷзия ва ғ. бархӯрдор мегарданд. Дар ҳамин аст нақши гуманитарии фанни математика дар инкишофи қобилияти фардӣ хонандагон, ки аз он чашм пӯшидан номумкин аст. Ба ғайр аз ин хатмкардагони макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ малакаҳои одитарини татбиқи математикаро дар ҳаёт ёд мегиранд, ки барояшон хеле манфиатовар аст. То чанд соли наздик дониши шогирдонро устодони онҳо бо донишҷӯи амалҳои арифметикӣ қаноатбахш арзёбӣ мекарданд. Мутаассифона, ҳама диққату эътибор ба ҳисобкунии математика бахшида мешуду дар охир аз чор амали ҳисобро донишҷӯи шогирдонӣ хеш омӯзгорони мо ба дониши онҳо қаноат ҳосил мекарданд. Дар асл, илми математика баҳри беканореро менамояд. Тавре ки олими бузурги англис Исаак Нютон навиштааст: “Ман ба кӯдаке монандам, ки қад - қад соҳили баҳри беканор сангчаи ҷилдор чида мегардам, ҳол он ки дар қаъри баҳр аз назари ман дуру марворид ниҳон аст”. Баъзе муаллифони китобҳои дарсӣ тавре ки дар илми математика қабул шудааст, кӯшиш менамоянд, ки дар китобҳо ҳар як факту далелро исбот намоянд, Ин амал барои хонандаи мактабӣ дилгиркунанда буда, мушкilotи зиёдеро пеш меорад. Ба ҷойи ин кор баъзе мафҳумҳоро аввал дар зинаи якуму дуҷуми таҳсил хотиррасон кардан лозим аст. Хонанда бояд аз синфҳои поёни сар карда, бо истилоҳот ва мафҳумҳои нав ба таври интуитивӣ, баъд аёнӣ шинос карда шавад. Таърифи аниқу дақиқи ин истилоҳот бояд баъдтар, дар синфҳои болоӣ дода шавад. Масъалаи омӯзонидани хонанда, дар рӯҳияи татбиқ карда тавонистани математика, аз ҷумлаи масъалаҳои асосӣ ва марказии таълим ба ҳисоб меравад. Омӯзгор бояд аз хислати кӯр-кӯрона аз ёд кардани мафҳумҳо, қоидаҳо, теоремаҳо ва исботҳо аз ҷониби шогирдонаш даст кашад.

Ҳангоми муҳокимаи мазмуни барномаи таълимии синфҳои 5 - 9 кор аз ин вазъият оғоз карда шуд. Дар асоси илми таълим ё мафҳум, анъанавӣ, дастрас будан, тарз ва ҷиддияти нигоҳиш, интиҳоби масъалаҳо ва ғ. маҳаки самти фаъолияти гурӯҳи корӣ доир ба таҳияи лоиҳаи Стандарти фанни Математика қарор дода шуд. Маҳз ин хусусиятҳо имкон медиҳанд, ки ба хонандагон нақши математика дар илмҳои муосир ва дар амалия, дар ҳаёти ҷамъиятӣ, ташкили алоқаи байни фанҳои мактабӣ, пеш аз ҳама бо физика ва асосҳои информатика нишон дода шавад.

Ба татбиқи амалии математика аҳамият додан маънии инкор кардани ҷабҳаи инкишофи мантиқӣ-математикӣ онро надорад. Бояд хонандагон бо ҷабҳаи дигари мантиқии математика, ки бе донишҷӯи он барномасозӣ хуб шудан ва техникаи ҳисоббарорро идора кардан мушкil аст, шинос бошанд. Ҳамзамон, ба самти амалия равона сохтани курси математикаи мактабӣ моро водор месозад, ки ҷабҳаи назариявӣ – маҷмӯи курси математикаи мактабиро бо ин мақсад аз нав тарҳрезӣ намоем. Хонандагон бояд бо назарияи маҷмӯӣҳо дар ҳаҷми барои истифодаашон зарур шинос карда шаванд. Масалан, ҳангоми навиштани маҷмӯи ҳалҳои системаи муодилаҳо, системаи нобаробариҳо лозим меояд, ки аз назарияи маҷмӯӣҳо истифода бурда шавад.

Хулоса, таълими математикаи мактабӣ бояд дар зинаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва таҳсилоти умумии асосӣ бо амалия алоқамандии бевосита дошта бошад.

Далелҳои таърихӣ гувоҳи онанд, ки то ворид гардидани системаи ченакҳои даҳӣ касрҳои одӣ дар илми математика нақши муҳим мебозиданд, баъди ҷунин дигаргунӣ касрҳои даҳӣ ба ҷойи аввал гузаштанд. Нақши касрҳои даҳӣ дар фаъолияти амалии инсонӣ муосир назар ба касрҳои одӣ болотар арзёбӣ карда мешавад. Пас аз шиносоӣ бо ададҳои натуралӣ, тибқи барномаи таълимии синфи 5 хонандагон бо системаи ченакҳои даҳӣ ва сипас бо касрҳои одӣ шинос мешаванд. Қисми зиёди барномаи таълимӣ ба азбар кардани касрҳои даҳӣ, гузаронидани амалҳои ҳисоб бо касрҳои даҳӣ бахшида мешавад, зеро касрҳои даҳӣ дар ҳаёти рӯзмарраи одамон бештар истифода бурда мешаванд. Дар синфи 6 хонандагон бо тақсимшавии ададҳои натуралӣ ошно гардида, касрҳои одиро муфассал меомӯзанд. Азбас ба ҳар як одами бомаърифат лозим меояд, ки бо харитаи ҷуғрофӣ, нақшаи маҳал, нақшаи бино, нақшаҳои деталҳои техникӣ сару кор гирифта бошад, мафҳуми “Инъикос” ворид карда мешавад. Мисоли одитарини инъикосҳо дар шакли “ Масштаб ” дар синфҳои 5-6 дохил карда шудааст.

Дар нимаи дуҷоми соли хониш хонандаи синфи 6 бори аввал бо ададҳои ратсионалӣ шинос мешаванд. Ҳамин тавр, мафҳуми адад васеъ карда мешавад. Минбаъд, хонандаи синфи 6 супоришҳоеро иҷро карда метавонанд, ки дар онҳо ададҳои бутуни манфӣ ва касрии манфӣ низ мавҷуданд.

Мавзӯи асосии фанни Алгебра дар синфи 7 – функцияи хаттӣ буда, аз нуқтаи назари моделсозии протсессҳои воқеӣ ба **равандҳои мунтазам** мувофиқ меояд. Аз ин рӯ, лозим донистем, ки дар ибтидои барномаи таълимии синфи 7 боби “Моделсозии математикӣ”-ро дохил кунем. Хонанда, ҳангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ, бо тартиб додани модели математикӣ масъалаҳо дучор меояд. Азбаски ҳангоми ҳалли масъалаҳои матнӣ гузариш аз матн ба забони математикӣ нисбатан мушқил аст, зарур донистем, ки чанд мавзӯро ба “Забони математикӣ” бахшем. Баъд аз омӯхтани забони математикӣ хонанда метавонад ифодаҳои ададӣ ва ҳарфӣ тартиб дода, қиматҳои онҳоро ёбад. Бо ҳамин барои ҳал кардани масъалаҳои матнӣ ва аз ин ҷо барои тартиб додани моделҳои математикӣ замина гузошта мешавад.

Мавзӯи асосии фанни Алгебраи синфи 8 функцияи квадратӣ мебошад. Функцияҳои квадратӣ модели **протсессҳои суръатҳояшон мунтазам** афзуншавандаро инъикос менамоянд. Тамоми маводи фанни Алгебраи синфи 8 бо касрҳои ратсионалӣ, нобаробарҳои ададӣ ва табдилдиҳии онҳо алоқаманд мебошад. Дар барномаи таълимии синфи 8 мавзӯҳои “Эҳтимолияти ҳодисаҳо” ва “Комбинаторика” илова карда шудаанд.

Алгебра дар синфи 9 аз як тараф давоми мантиқии мавзӯҳои Алгебраи синфи 8 бошад ҳам, аз ҷониби дигар барои дар синфи 10 омӯхтани қисми нисбатан мушқили он – ифодаҳои тригонометрӣ хизмат мекунад. Дар ҳамин барнома мавзӯи “Методи индуксияи математикӣ” дохил карда шудааст, ки солҳои қабл аз барномаи таълимӣ бо сабаби нарасидани вақт бароварда шудааст.

Алгебраи синфи 10 “Алгебра ва ибтидои анализ” номида шудааст, зеро дар он баъзе элементҳои математикаи олии низ дохил карда шудаанд. Мазмуни ин фан аз бобҳои “Решаҳо, дараҷаҳо, логарифмҳо”, “Формулаҳо ва функцияҳои тригонометрӣ”, инчунин, “Элементҳои назарияи эҳтимолият” иборат аст.

Мавзӯи асосии “Алгебра ва ибтидои анализ” дар синфи 10 “Функцияҳои тригонометрӣ” мебошад. Чунин функцияҳо **протсессҳои даврӣ** ифода менамоянд, ки дар илмҳои сейсмология, тиб, геодезия ва ғ. татбиқ меёбанд.

Дар синфи 11 давоми фанни “Алгебра ва ибтидои анализ” омӯхта мешавад. Дар ин синф омӯзиши мавзӯҳои математикаи олии аз қабил “Функцияҳо ва бифосилагии онҳо”, “Ҳосилаҳо ва интегралҳо”, “Муодилаҳо, нобаробарӣ ва системаҳо”. Дар барномаи таълимии синфи 11 “Ададҳои комплексӣ” дохил карда шудааст, ки аз барномаи таълимӣ макотиби миёна бо сабаби нарасидани вақт бароварда шуда буд. Дар заминаи ададҳои комплексӣ решаҳои бисёрӯзвӣи комплексӣ ёфта мешаванд. Ҳамин тавр, хонандаи синфи 11-и мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ теоремаи асосии алгебраро дар “шакли комплексӣ” баён карда метавонад: “Ҳар гуна бисёрӯзвӣи комплексии дараҷаи n дорои n реша мебошад. Пас аз баровардани решаи дараҷаи n аз адади комплексии z хонанда метавонад аз адади манфӣ низ реша барорад. Бояд қайд кард, ки то ҳол чунин имконият вучуд надошт.

Ҳамин тавр, тезиси “Математикаи мактабӣ моделҳои математикиро меомӯзад” то дараҷае асоснок карда шудааст ва дорои мазмуни аниқ аст: чор намуди равандҳои асосии воқеӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (дар дарсҳои математика, физика, химия, биология ва ғ.) омӯхта мешаванд, мувофиқи тартиби солҳои омӯзиши курси алгебраи мактабӣ тақсим шудаанд.

Солҳои 60-70-и асри гузашта ҳисобкунакҳои ҷӯбин, ҷадвалҳои ҷоррақама, логарифмӣ, тригонометрӣ дар мактабҳо хеле маъмул буданд. Баробари ба миён омадани техникаи муосири ҳисоббарорӣ ин маводи таълимӣ мавқеи худро аз даст доданд. Вале, логарифмҳо ва функцияҳои логарифмӣ - ҳамчун методҳои инъикоси ҳақиқати воқеӣ мавқеи худро боз ҳам устувортар карданд, зеро равандҳои инкишоф ва камшавии органикӣ маҳз бо функцияҳои логарифмӣ алоқаи бевосита доранд ва бо воситаи чунин функцияҳо навишта мешаванд.

Тавре пештар қайд кардем, дар синфи 11 функсияҳои нишондиҳандагӣ омӯхта мешаванд, ки онҳо **протсессҳои органикиро** ифода менамоянд. Моделҳои математикии бо онҳо алоқаманд моделҳои бо инкишоф ё пастравии протсессҳои органикии вобастаро ифода менамоянд. Тағйирёбии шумораи аҳолии ягон минтақа (аз фанни чуғрофия), зиёдшавӣ ё камшавии шумораи бактерияҳо (аз фанни биология), таҷзияи моддаи радиофаъл (аз фанни физика), ҷудошавии моддаи химиявӣ (аз фанни химия) ба ин мисол шуда метавонанд.

Хулоса, ворид сохтани Стандарти фаннӣ ва барномаҳои нави таълимӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурии мо як қадами устувор ба пеш аст. Барномаҳои пешниҳодшуда дар пайравӣ бо барномаҳои давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон омода карда шудаанд. Муваффақона аз худ кардани барномаи мазкур имкон медиҳад, ки хатмкардаи мактаби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамсолони хориҷии худ ҳамсаф бошад. Албатта, барномаҳои пешниҳодгардида ташкил меёбандва дар пеш моро навиштани китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ ва васоити дигари таълим интизор аст. Бояд ба талаботи асосҳои парвариши наслҳои тамаддунсоз ҷавобгӯ бошанд. Барои ин мутахассисон, ҷеҳраҳои нав ҷалб карда хоҳанд шуд.

КИТОБНОМА:

1. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ. Д. 2010.
2. Стандарти фаннӣ.
3. Китоби дарсӣ “Алгебра ва ибтидои анализ” синфи 10.
4. Китоби дарсӣ “Алгебра” синфи 8.

ТРЕБОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТАНДАРТА И ПРЕПОДАВАНИЕ МАТЕМАТИКИ

А. ШАРИФЗОДА

Государственный стандарт среднего общего образования является нормативно-правовым документом, обеспечивающим единую политику государства. В статье рассматривается вопрос введения предметного Стандарта и новых учебных программ для средних общеобразовательных учреждений республики, который является твёрдым шагом вперёд в сфере образования.

Ключевые слова: *государственный Стандарт образования, предметный стандарт, требования, математика, алгебра, составление стандарта, век прогресса науки и техники.*

THE DEMAND OF STATE STANDARD AND TEACHING OF MATHEMATIC

SHARIFZODA A

The state standard of the middle common education is a normative – legal document, which provide unit politic of the government. In article considered the question of involving the subject standard and new curriculums for the middle common – educational schools of the republic, which provide the hard step in the sphere of education.

Key words: *the state standard of education, subject standard, demand, mathematic, algebra, the century of science and progress.*

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ НАЗМ АЗ ФРАНСАВИ БА ТОЧИКИ

**ОДИЛОВА ЗАЙНУРА ОБИДОВНА,
магистранти ДДОТ ба номи С.Айнӣ
СОИБНАЗАРЗОДА РУХШОНАИ СОИБҚАДАМ,
устоди ДДОТ ба номи С.Айнӣ**

Ҳар як тарчумон бояд аввал забони модарии худро хуб донанд баъдан забони хориҷиро. Агар мо забони модарии худро хуб надонем аз як забон ба забони дигар ашъор ва асарҳои илмиро тарҷума карда наметавонем. Баъзан ба ҷойи тарҷума дар асоси мазмуни шеърӣ асл шеърӣ нав мегуфтанд. Дар ҳақиқат аз забони франсаवि (асл) ба забони тоҷикӣ тарҷумаи ашъор хеле мушкил аст. Аз ин рӯ, мо бояд ба тарҷума аҳамияти ҷиддӣ диҳем.

Аз давраҳои қадим аз як забон ба забони дигар на танҳо асарҳои илмӣ, шеърҳо, инчунин асарҳои бадеӣ, мақолаҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо тарҷума мешаванд [8, с. 104-105]. Дар асри XIX агар ба 20-30 забони дунё асарҳо, романҳо ва шеърҳо тарҷума мекарданд, ҳоло аз 1200 забон матнҳо, асарҳо, романҳо ва шеърҳо бармегардонанд. Донишмандони забонҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки китобҳо бо забонҳои хориҷӣ дар нусхаи асл хонда шаванд. Дар ҳақ як давра замон тарҷума ба мисли имрӯз аҳамият надошт, зеро мамлақати мо соҳибхитиёрӣ ба даст овард ва бо давлатҳои хориҷӣ робитаҳои байналхалқӣ барқарор намуд [4, с. 7-8]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар 19-уми март соли 2008 чунин суханро гуфта буд: «Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омилҳои муҳими таҳкими робитаҳои адабиётӣ. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шаванд ва асарҳои беҳтарини адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардонда шаванд» [5].

Ду принсипи зерин оид ба тарҷумаи шеър вучуд дорад:

1. Тарҷумаи шеър бояд ба тарзи наср сурат бигирад.
2. Тарҷумаи шеър бояд ба тарзи назм ба вуқӯъ пайвандад [6, с. 10].

Дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ чи назму чи наср, меъёрҳои мавҷуданд, ки риояи онҳо амрест зарурӣ. Интиҳоби калимаҳо дар тарҷумаи назм аз мутарҷим заҳмати зиёдеро талаб мекунад. Барои ин мутарҷим бояд аз қоидаву санъатҳои шеърӣ бохабар бошад, яъне худ низ таъби шоирӣ ва нависандагӣ дошта бошад. Интиҳоби калимаҳо дар тарҷумаи назм корест заҳматталаб. Мутарҷим дар вақти тарҷума намудани шеър бояд калимаҳои интиҳоб кунад, ки вазн, қофия, радиф, мазмун ва мундариҷаи шеър гум нашаванд [3, с. 180-183].

Назми классикии Фаронса аз ҷиҳати то ба имрӯз шукуҳу зебогии худро гум накардааст, балки ба назми муосири франсаवि таъсири зиёде расонидааст. Аз ин рӯ, аз эҷодиёти шоирони муосири Фаронса, ки ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, мисолҳо оварда, ба ин бовар ҳосил мекунем.

Дар мақолаи мазкур кӯшиш менамоем, ки намунаи шеърӣ 3 шоири муосири Фаронсаро дар тарҷумаи шоири халқии Тоҷикистон Гулназар мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳем.

Масалан, яке аз шеърҳои Филипп Жаккоте дар забони франсаवि:

Филипп Жаккоте (30-июни с. 1925)

Tard dans la nuit d'aût,
L'oeil du Taureau devant rouge.
Comme s'il allait ensemer la terre.
Il sait qu'on va l'abattre tôt ou tard,
Et pas de vache au pasage.
De ce côté-ci du ciel.
A quell brasier échappes, ces frelons?
Moi, quand mes pensées brulent,
Je sais pourquoi [10, с. 28].

Тарҷумаи Гулназар

Нимашаб,

Дар тамузи тобистон,

Дидаи бурчи савр алвонист.

Гӯиё пахнаи заминро боз

Кишт мекунад имшаб.

Савр-ин гови осмон-донад,

Ки шавад анқариб вожуна.

Лек гове аз ин сӯи гардун.

Дар чарогаҳ намечарад акнун.

Лаҳзаҳое, ки дар сиришти ман,

Аз кучо ин захр?

Аз кучо ин ҳучуми занбӯрон?

Ман ҳамедонаму Худои ман! [2, с. 29].

Дар забони асл калимаи «тамузи тобистон» вучуд надорад, балки моҳи «август» вучуд дорад, вале тарҷумон барои зебогӣ ва фасоҳати сухан дар шеъри тоҷикӣ «моҳи август»-ро ба «тамузи тобистон» иваз намудааст. Тарҷумаи калимаи «ensemencer» дар забони тоҷикӣ огози мисраи нав гаштааст, ҳол он ки дар забони франсавӣ ин дар мисраи савум ва дар забони тоҷикӣ дар мисраи чаҳорум омадааст. Дар дигар мисраи забони франсавӣ калимаи «tôt ou tard», яъне «барвақт ё дер», истифода шудааст. Дар мисраи охирони шакли тоҷикӣ «Аз кучо ин захр? Аз кучо ин ҳучуми занбӯрон?», истифода шудааст, вале дар забони франсавӣ ин мисраъҳо тамоман вучуд надоранд. Тарҷумон кӯшиш намудааст, ки шеъри тарҷума намудааш бамазмун бошад, барои ҳамин ин ду мисраъро аз худ илова кардааст ва агар аниқтар таҳлил намоем, аввал ин ки дар шеъри мазкур тамузи тобистон-моҳи даҳуми сурёни, ки ба моҳи июл рост меояд, ба ҷойи моҳи август истифода шудааст.

Ҳамчунин аз сарчашмаҳо бармеояд, ки тамузи тобистон ба маънии гармои тобистон низ истифода мешудааст.

Дуюм, бурчи савр-номи бурчи дуюм аз дувоздаҳ бурчи осмон аст, ки ба забони тоҷикӣ гусола ё гов меноманд. Дар шеъри франсавӣ ин ба маънои барзагови ҷуфтӣ омадааст.

Сеюм, дар шеър дар мисраи дуюм калимаи «гоуе-сурх» омадааст, ки ба тоҷикӣ дар мисраи сеюм «алвонӣ» тарҷума шудааст, ки маънои ранги сурхро дорад.

Ба таври дигар гӯем, дар ин шеър шоир гуфтанист, ки вақте нимашаб дар тамузи тобистон ба осмон менигарӣ чашми бурчи савр, ки шаклан мисли гов аст, сурхранг аст. (Яъне чашми бурчи савр ситораҳое, мебошанд, ки шабонгаҳ сурх медурахшанд) ва гумон мекуни, ки гови осмон (яъне бурчи савр) сатҳи заминро кишт мекунад.

Савр, яъне гови осмон дар ҳоли воҷуншавӣ аз по афтидан, нопадид гардидан қарор дорад, зеро дамидани субҳ наздик мешавад. Ба ибораи дигар, чун Хуршед аз бурчи савр тулӯъ мекунад, дар партави рушноии Хуршед бурчи савр нопадид мегардад. Дар мисраи «Лек гове аз ин сӯи гардун, дар чарогаҳ намечарад акнун» ба он маъно омадааст, ки мафҳуми гов шояд илҳоми шоир аст ва чарогаҳ олами андешаи ӯ. Яъне шоир тамоми шаб ғарқи дунёи андешаи худ буд ва андешаҳояшро ба ахтарони осмон ва бурҷҳо ташбеҳ дода, дар сурати шеър рӯи қоғаз овардааст. Банди охири шеър ба д-он маънист, ки сиришти шоир, вучуди шоир ҳамеша дар сӯзиш аст, аз он ки дарди одаму оламо, пеш аз ҳама, шоир эҳсос мекунад. Ва шоир ба худ ва дигарон савол медиҳад, ки «Аз кучо ин захр?» захре, ки вучуди шоирро ба сӯзиш меорад. «Аз кучо ин ҳучуми занбӯрон?» ва ҳуди шоир посух медиҳад, ки «Ман ҳамедонаму Худои ман!». Яъне, сӯзи дарди шоирро танҳо ҳуди шоир ва Худо дарк карда метавонаду бас.

Ватани шеъри озод аслан Аврупои ғарбӣ аст ва аз он ҷо ин шакл то ба кишвари мо омада, дар ашъори шоирони муосири Тоҷикистон хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Ҳангоми хондани намунаи шеъри озоди шоирони франсавӣ хонанда ҳис менамояд, ки на танҳо шакли шеърӣ, балки тарзи фикру баёни андеша низ дар шеъри муосири франсавию тоҷикӣ шабеҳанд.

Барои мисол, қисмате ба шеъри шоираи муосири тоҷик Гулрухсор менигарем:

Кирмаки шабтобро дидану гуфтанд:

Субҳ омад,

Офтоб омад!-шамъро куштанд,-

Халқро дар хуни чаҳли хеш оғуштанд [1, с. 15]...

Ин шеъри Гулрухсор ба шеъри якуми шоир Филипп Жаккоте шабеҳ аст. Дар шеъри Филипп Жаккоте сухан дар хусуси ситораҳо ва омадани субҳу нопадид гаштани онҳо меравад, дар шеъри Гулрухсор низ сухан дар бораи субҳ, субҳи умед меравад. Ҳарчанд мавзӯи шеъри ин ду шоир дигар аст, вале тарзи баён ба ҳам монанд аст.

Бояд қайд намуд, ки агар дар шеъри Жаккоте бо омадани субҳ ситораҳо нопадид гарданд, дар шеъри Гулрухсор баръакс, бо омадани зулмат рӯшноию субҳ аз байн меравад.

Ҳоло ба таҳлили якчанд рубоии шоири дигар Пиер Остер рӯй меоварем.

Рубоӣҳо дар забони асл:

Quatrains gnomiques

Qui déchire nos rivières? Dans la rivière du monde,

Il n'est plus qu'une rivière pour nous redonner au monde.

Qui déchire nos rivières? Qui conseille nos saisons?

Qui déchire nos rivières pour nous soulever selon

Le metre pelagique de l'adoration? [10, с. 228].

Тарҷумаи Гулназар

Пора ки кунад ин ҳама рӯди моро?

Рӯдест, ки офарад вучуди моро!

Дар олами раҳгузар ки панде бидихад?

Фавқе бувад андозаи буди моро [2, с. 229]?

Дар рубоӣҳои якум нисфи мисраи якум ва мисраи дувуму сеюм забони франсавӣ дар забони тоҷикӣ дар мисраи дувум тарҷума шудааст. Масалан: «Dans la rivière du monde,

Il n'est plus qu'une rivière pour nous redonner au monde».

Qui déchire nos rivières? Qui conseille nos saisons?

Рӯдест, ки офарад вучуди моро!

Дар мисраи дувуми забони франсавӣ калимаи «saisons», яъне ба забони тоҷикӣ «фаслҳо» тарҷума мешавад, дар мисраҳои забони тоҷикӣ тамоман вучуд надорад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шоири муосири тоҷик Гулназар ин калимаро тамоман партофта мисраро кӯтоҳ намудааст.

«Пора, ки кунад ин ҳама рӯди моро?», яъне ки метавонад дарёи ишқу зиндагии моро пора кунад? Ишқу зиндагист, ки мо вучуд дорем.

Дар олами раҳгузар, яъне олами бебаҳо, ки панде бидихад?

То бидонем, ки фарози зиндагии мо то кучост, яъне маънии зистани мо чи буд?

Инак ба рубоии дигар менигарем:

Erre mon arpanage, je ne me perdrai pas.

Trop de brusque silence avancé avec mes pas.

Trop de ciel isole me regarde ou ruissellent

Les saisons découplées soufflant au coeur du ciel [10, с. 228]

Тарҷумаи Гулназар:

Ман гум нашавам, мулки маро гардиш кун.

Бо хилвати ман пойи ба по гардиш кун.

Сӯям нигарад сипехри ҷоду хомӯш,

Бо фасли гулу хазони мо гардиш кун [2, с. 229].

Дар рубоӣҳои дуҷуми мисраи чаҳоруми забони тоҷикӣ ба ҷойи «au coeur du ciel-дили сипехр» барои хушоҳанг шудани ин рубоӣёт калимаи «гулу хазон» истифода шудааст.

То ин ки ман гум нашавам, ту дунёи афкори андешаи моро гардиш кун, яъне ашъори моро хон. То ба пойи танҳои ман дунёи армонҳои моро гардиш кун. Сӯям нигарад осмони афсунгар ва бо забони хомӯш гӯяд, ки бо фасли гулу хазони мо гардиш кун, яъне бо ҷавониву пирӣ бисоз ва зиндагӣ кун.

Рубоӣ дигар:

Noms, repondez! Etes-vous Lui?

L'oiseau se tait. La foudre à lui.

L'Être crie l'Être, si tu cries.
C'est que tu meurs, et que tu vis. [10, с. 230].

Тарҷумани Гулназар:

Посух бидихед, номҳои музтар!
Паранда ҳамӯшу меғиревад тундар.
Ҳастӣ бизанад зи ҳастии худ фарёд,
Нолиш куну миру зинда шав бори дигар [2, с. 231]!

Посуhi номаҳои ҳайронро бидихед. Шоир худ ҳарчанд хомӯш аст, вале дар осмони дилу афкораш тундар хурӯш мекунад, меғиревад. Ҳастӣ аз ҳастии худ дар фарёд аст, яъне зиндагӣ пур аз оху нолаву фарёд аст бад-он маънӣ, ки одамизод «мурда-мурда» зиндагӣ мекунад. Аз ин рӯ, таъкид мекунад, ки «Нолиш куну миру зинда шав бори дигар».

Рубои дигар:

Fidèle ma force. A ma délivrance.
Au chemin d'été qui hante nos pas.
A l'espace pur. Au rocher. A l'Espace!
(Sacre ton essence et prends toi mon Roi) [10, с. 230].

Тарҷумани Гулназар:

Сидқ аст маро ба қудрати озодӣ,
Поям бибарад маро дар ин ободӣ
Сӯйи шаҳу сӯйи чаману сӯйи фазо
(Шоҳаншаҳи ман! Шинос умри шодӣ!) [2, с. 231].

Дар мисраи савуми рубоии забони франсавӣ калимаи «пой» вучуд надорад, аммо тарҷумон барои зебою хушоҳанг шудани ин мисраъ калимаи мазкурро истифода бурдааст. Озодӣ неъматӣ бебаҳост, ба вижа барои шоир, зеро афкори андешааш маҳдуд нест ва бо пой ҳаёлу андеша ҳама рӯйи оламро гардиш мекунад. «Сӯйи шаҳу сӯйи чаману сӯйи фазо», яъне сӯйи ободӣ андешааш болу пар мезанад. Шодию фараҳи рӯзгор ва саодати зиндагиро шоир дар озодӣ мебинад.

Рубои дигар:

O mer! La mer
Lève gabelle sur la mer...
Passe le vent d'hier.
(O taciturne odeur, o mer) [10, с. 230].

Тарҷумани Гулназар

Эй баҳр! Чаҳони пуртаманно, эй баҳр,
Хони намакат ба лутф бикшо, эй баҳр!
Бар мо бивазон насими душинаи хеш,
(Эй бӯйи хуши ҳамӯшии мо, эй баҳр!) [2, с. 231].

Дар ин рубоӣ мисраи аввали забони франсавӣ танҳо калимаи «баҳр» омадааст, лекин тарҷумон барои пурмазмун шудани ин мисраъ калимаи «Чаҳони пуртаманно»-ро илова намудааст.

Вақте шоир ба баҳр назар меафканад, олами пур аз таманноро дар он мебинад. «Хони намакат ба лутф бикшо, эй баҳр» гуфтани шоир бад-он маънист, ки оби баҳру укёнусҳо шӯр аст ва чун баҳр хушк шавад, дар ҷойи он намак боқӣ мемонад. Вале манзури шоир ин ҷо «намак» нест, балки лутфу қарам аст, меҳонад, ки мисли баҳр хони намаки шеъраш барои башар густурда бошад.

«Эй бӯйи хуши ҳамӯшии мо, эй баҳр!», яъне баҳр оромӯ хамӯш аст, баръакси рӯду наҳрҳо, ки пуршӯру талотуманд. Ҳарчанд, ки бузургтар аз рӯдхост, вале оромӯ хамӯш аст. Ҳамӯшӣ рамзи тамкину виқор ва устуворист. Инсон ҳамчун ҷавониро падрӯд меғӯяду ба камол мерасад, мисли баҳр хамӯшиву оромӣро бештар меписандад. Яъне ҷавонӣ шӯру талотуми рӯдро дораду пири хамӯшиву оромии баҳро.

Ҳоло ба таҳлили шеъри шоири дигар Лоран Гаспар рӯй меоварем.

Connaissance de la lumière.

Nos rivières ont pris feu!
Un oiseau parfois lisse la lumière-
Ici il fait tard.
Nous irons par l'autre bout des choses.

Explorer la face Claire de la nuit-[10, с. 74].

Тарҷумаи Гулназар:

Шинохти рушноӣ

Рӯдҳоям шӯълавар гардидаанд!

Мурғак баъдан тавонад нурро нуронӣ кардан

Дер шуд пайғоми матлаб.

Мо зи кунчи дигарии чирмҳо хоҳем рафт

Баҳри тадқиқи намои рушноӣ дар дили шаб [2, с. 75].

Тарҷумон барои пурмазмун шудани шеър мисраи якумро каме тағйир дода, дар мисраи якум калимаи «Nos rivières» дар шакли «рӯдҳоям» тарҷума намудааст. Дар мисраи дуюми шакли асл калимаи «тавонад» вучуд надорад, аммо тарҷумон барои хушоҳанг шудани ин мисраъ дар забони тоҷикӣ калимаи «тавонад»-ро истифода бурдааст. Дар мисраи савуми забони тоҷикӣ бошад тарҷумон дар вақти тарҷума намудан як калимаи забони франсавиро партофтааст, ин калима «Ici-ин ҷо» мебошад. Дар мисраи чаҳоруми забони франсавӣ калимаи «чирмҳо» вучуд надорад, аммо тарҷумон барои зеботар шудани ин мисраъ ба ҷойи ибораи «bout des choses-сарзамин, кишвар» «чирмҳо»-ро истифода бурдааст. Дар мисраи охирини забони франсавӣ калимаи «дил» тамоман вучуд надорад, тарҷумон дар забони тоҷикӣ калимаи «face-чехра»-ро ба калимаи «дил» иваз намудааст. Рӯдҳои афкори андешааш шӯълавар гаштаанд. Яъне афкори андешаам ба қиём расидааст. Мурғак «имкону қудрат» оё метавониста бошад олами андешаамро боз ҳам рушантару нуронитар кунад? «Дер шуд пайғоми матлаб», яъне синну сол ба ҷойе расид, шӯру шавқи ҷавонӣ гузашт. Акнун мо зи кунчи дигари ситораву сайёраҳо хоҳем рафт. Ситораву сайёраҳои осмон бузургони илму адабиётанд, ки афқору андешаи моро нуру сафо мебахшанд. Баҳри тарғиби рушноӣ, яъне баҳри мутолиаи эҷодӣ бузургон, ки пайғом аз нуру рушноӣ медиҳанд, хоҳем рафт.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили муқоисавии тарҷумаи тоҷикӣ шеърҳои франсавӣ аз нусхаи асл маълум шуд, ки тарҷумаҳои тоҷикӣ баъзан маънои матни аслро инъикос карда наметавонад. Инчунин дар баъзе ҳолатҳо тарҷумаҳои тоҷикӣ аз нусхаи асл фарқ мекунанд ва ба ҷои тарҷума маънои нав пайдо мешавад. Барои ба тарҷумаи комил муваффақ шудан беҳтар мешуд, агар ҳуди шоир-тарҷумон забони аслро медонист.

КИТОБНОМА:

1. Гулрухсор. Зан ва ҷанг. -Душанбе: Деваштич, 2004. -168 с.
2. Қиёми сабзи дарахт (тарҷ. Гулназар ва Ҷумаев Т.).- Душанбе: Деваштич, 2005. -276 с.
3. Муҳиддинов Т. Интиҳоби калима ҳангоми тарҷума.//Маводи конференсия. Душанбе, 2014.- 195 с.
4. Нағзибекова М. Назарияи тарҷума. –Душанбе, 2005.-76 с.
5. Раҳмон Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намоёндагони зиёиёни мамлакат. [Захираи электронӣ] .-URL: <http://prezident.tj/node/304>.
6. Ҳофизи Шерозӣ. Саду як ғазал. - Душанбе: Ирфон, 2008. -104 с.
7. Шокир Мухтор. Замон ва тарҷумон. - Душанбе: Адиб, 1989. -208 с.
8. Шокир Мухтор. Адабиёти тоҷик дар Франция.- Душанбе: Ирфон, 1985.- 159 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3.-Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2004.-516 с.
10. La résurrection de l'arbre vert. -Douchanbé: Devachtitche, 2005. -276 p

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ ИЗ ФРАНЦУЗСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

**ОДИЛОВА ЗАЙНУРА ОБИДОВНА,
СОИБНАЗАРЗОДА РУХШОНАИ СОИБКАДАМ**

В данной статье рассматриваются проблемы перевода поэзии из французского на таджикский, на примере поэзии трех известных современных французских поэтов, как

Филипп Жакоте, Лоран Гаспар и Пьер Остер. В результате сравнительного анализа таджикских переводов французской поэзии с оригиналом стало известно, что таджикские переводы иногда не могут отражать значения оригинала. Также и есть моменты, в которых таджикские переводы отвлекаются от оригинала и на место перевода появляется новое значение. Было бы лучше, если сам поэт-переводчик знал язык оригинала, чтобы дал совершенный перевод.

Ключевые слова: стихи, проблемы перевода поэзии, поэты, литературный язык, таджикский язык, французский язык.

THE PROBLEM OF POEM TRANSLATION

**ODILOVA ZAYNURA OBIDOVNA,
SOIBNAZARZODA RUKHSHONAI SOIBQADAM**

In this article is looking the problem of poem translation, for example the poem of three well-known modern French poet Philippe Jaccottet, Laurent Gaspar and Pierre Oster. As the result of comparative analyze Tajik translation French poem with original to be well-known, sometimes can't repulse significance original. Also there are moments in some Tajik translation to digress from original and on place at translation to turn up the new meaning. It would be better if the translator knew original language, so that to give perfect translation.

Key words: poetry (poem), poet, the problem of poem translation of poem, the literary language, the Tajik language, French language.

Сведения об авторе: Одилова Зайнура Обидовна-магистрант отделения французского языка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Тел: (992) 918878267, e-mail: fransugenka89@mail.ru

Information about: Odilova Zaynura Obidovna -master of French language department of Tajik State pedagogical university after named Sadrididin Ayni, Tel: (992) 918878267, e-mail: fransugenka89@mail.ru

Сведения об авторе: Соибназарзода Рухшонаи Соибкадам-преподаватель кафедры французского языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Тел: (992) 907902145, sngrs@inbox.ru

Information about: Soibnazarzoda Rukhshonai Soibqadam -teacher of French language departement of Tajik State pedagogical university after named Sadrididin Ayni, Tel: (992) 907902145, sngrs@inbox.ru

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ СПОСОБНОСТИ К ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ У ДЕТЕЙ НА РАННЕМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ.

**АБДУСАТТОРОВА М.А.,
старший научный сотрудник
ИРО им. А. Джамии АОТ**

В современном образовании заметно сменились ценностные ориентации, и в качестве самой большой ценности признаётся свободная, развитая и образованная личность, способная жить и творить в условиях постоянно меняющегося мира.

Перед современной школой остро встал вопрос, связанный с созданием условий для интеллектуального и духовно-нравственного развития учащихся, воспитания в каждом школьнике потребности в самообразовании, самовоспитании и саморазвитии.

В этом плане большим образовательным, воспитательным и развивающим потенциалом обладает иностранный язык.

В современной методике преподавания этого предмета основной упор делается на развитие умения общаться, на формирование у учащихся коммуникативной компетенции.

На сегодняшний день стратегической целью иноязычного образования в условиях любой школы является развитие и воспитание личности, способной и готовой осуществлять продуктивное межкультурное и межличностное общение носителями языка, представлять культуру нашей страны и познавать иноязычную культуру в процессе диалога культур. Поэтому должны быть созданы условия способствующие возможности применять знания и умения общения на иностранном языке.

В настоящее время создана солидная теоретическая основа именно коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам в контексте диалога культур, разработаны и апробированы методики для реального воплощения идей коммуникативно-деятельностного и социо-культурного подходов. Но поставленной целью является активное внедрение проектного обучения, которое с нашей точки зрения отличается кооперативным характером выполнения заданий. Данная методика является творческой по своей сути и ориентирована на развитие личности учащегося.

Но, к сожалению, данная цель в настоящий момент не достигнута. Учащиеся не обладают должным уровнем коммуникативной компетенции, необходимой для общения на иностранном языке.

Нами было рассмотрено содержание проектной методики обучения. Определены достоинства, главные из которых заключаются в сущности проектной методики, которая состоит в том, что:

1) Цель занятий и способы её достижения должны определяться самим учащимся с учетом его интересов индивидуальных особенностей, потребностей, мотивов, способностей.

2) Применение методики проектного обучения предполагает изменение традиционной схемы взаимодействия учитель-ученик, субъект-объект на схему партнерского учебного сотрудничества субъект-субъект.

3) Общий принцип, на котором базируется метод проектов, заключается в установлении непосредственной связи учебного материала с жизненным опытом обучающихся.

Анализ педагогической ситуации показывает, что традиционно оценочная деятельность учителя направлена на определение степени усвоения учащимися знаний, умений и навыков в соответствии с требованиями Государственного образовательного стандарта и программ обучения. Объектом оценивания в этом случае являются знания, умения и навыки; отметка лишь констатирует полученный результат, выявляет его динамику односторонне – на предмет соответствия требованиям, скрывает характер личных усилий учащегося, приложенных для его достижения.

Не отрицая традиционного, индивидуально-ориентированное оценивание позволяет определить индивидуальные достижения учащихся, глубину и объем их знаний, динамику развития умений, степень личных усилий в освоении содержания предмета «иностранный язык». Применение такого оценивания дает учителю возможность отмечать малейшее продвижение ученика вперед и оказывать ему своевременную помощь при возникающих трудностях.

Тем самым, реализуется личностно-ориентированный подход, учащийся становится субъектом деятельности учения и собственного развития, ведущим оказывается внутренний мотив, на первый план выходят личностные результаты; сторонняя оценка сопровождается самооценкой, субъект-объектные отношения становятся субъект-субъектными. Такая школа не ставит перед собой цель научить ребенка всему и на всю жизнь, а пытается научить его учиться, реализуя тем самым идею образования через всю жизнь.

Другими словами, если мы хотим, чтобы учащиеся принимали на себя в определенной степени ответственность за результат учения, то в оценочной деятельности учителя должна находить отражение и самооценка ученика.

Индивидуально-ориентированный характер оценивания, на наш взгляд, может быть реализован посредством языкового портфеля, за счет представленных в нем учебных задач и продуктов учебной деятельности, в том числе творческого характера, а также за счет четко осознаваемых учащимися критериев оценки.

Государственный образовательный стандарт определяет следующие составляющие иноязычной коммуникативной компетенции: речевая, языковая, социокультурная, компенсаторная и учебно-познавательная.

В последние годы в отечественном образовании наблюдается возросший интерес к форме организации обучения, позволяющей обучить детей умению получать знания через свою деятельность. Е.С. Полат предложила определение данного метода: “Метод проектов предполагает определенную совокупность учебно-познавательных приемов и действий обучаемых, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных познавательных действий и предполагающих презентацию этих результатов в виде конкретного продукта деятельности. Если говорить о методе проектов как о педагогической технологии, то эта технология предполагает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по самой своей сути”.

Применительно к уроку иностранного языка, проект - это специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый учащимися комплекс действий, завершающихся созданием реального продукта. Проектная методика характеризуется высокой коммуникативностью и предполагает выражение учащимися своих собственных мнений, чувств, активное включение в реальную деятельность, принятие личной ответственности за продвижение в обучении. Обращение к этому методу обусловлено тем, что он дает возможность сосредоточить внимание обучаемого не на самом иностранном языке, а на проблеме, переместить акцент с лингвистического аспекта на содержательный, исследовать и размышлять над решением проблем на иностранном языке.

Проект отличается от иных проблемных методов тем, что в результате определенной поисковой, исследовательской, творческой деятельности учащиеся не только приходят к решению поставленной проблемы, но и создают конкретный реальный продукт, показывающий возможность и умение применить полученные результаты на практике, при создании этого продукта. В процессе работы над проектом обучаемые самостоятельно (индивидуально или, что чаще, в малых группах), без помощи преподавателя иностранного языка или при минимальной его помощи, выделяют из проблемной ситуации проблему, расчленяют ее на подпроблемы, выдвигают гипотезы их решения, исследуют подпроблемы и связи между ними, а затем возвращаются к основной проблеме предлагают пути ее решения. В ходе защиты проекта предусматривается широкое обсуждение на иностранном языке предлагаемых решений, оппонирование, дискуссия. Поэтому от участников проекта требуется умение аргументировать свою точку зрения, выдвигать контраргументы оппонентам, поддерживать дискуссию, приходиться к компромиссу. Все это умения, отражающие специфику коммуникативной компетентности. Если к этому добавить знание речевого этикета носителей языка, социокультурный аспект обсуждаемой проблемы, становится очевидным продуктивный характер данного метода, отвечающего особенностям современного понимания методики обучения иностранному языку. Проектный метод позволяет сформировать у обучаемых навыки самостоятельного ведения исследования в заданной области, что поможет им в дальнейшем реализовывать более сложные проекты в их профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Килпатрик В. Основы метода. М.-Л., 1928;
2. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования, 2000;
3. Методика обучения иностранным языкам, под ред. Н.И. Гез, М.В. Ляховицкого, М.; Высшая школа, 1982;
4. Виноградова О.С. Проблемные методы в обучении иностранным языкам. <http://www.distant.ioso.ru/library/publication/vinogradova1.htm>

РУШДИ ЛАЁКАТИ ИНКИШОФИ НУТКИ БАЧАГОН ДАР ЗИНАИ АВАЛИ ТАҲСИЛ.

АБДУСАТТОРОВА М.А.

Дар мақола методҳои нави омӯхтани забони англисӣ оварда шудааст. Дар замони муосир омӯхтани забонҳои хориҷӣ яке аз омилҳои асосӣ ба назар гирифта мешавад. Ин методҳо омӯхтани забонҳои хориҷиро барои талабагони синфҳои поёни осонтар менамояд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, шахсият, гуфтугӯ, зистан, мактаб, субъект, методҳо, забонҳои хориҷӣ.

DEVELOPMENT OF SPEECH DIALOGUE SPEAKING OTHER LANGUAGE ABILITIES IN CHILDREN AT AN EARLY STAGE OF LEARNING

ABDUSATTOROVA M. A.

The modern education value orientation changed markedly, and as the biggest value is recognized as, a free, well-developed and well-educated person is able to live and work in a constantly changing world.

Keywords: Education, personality, talk, live, school, subject, object, methods, foreign language.

БАЊЗЕ МУЛОҲИЗА ВА ПЕШНИҲОДҲО ОИД БА КОРҲОИ ХАТТӢ АЗ ФАНИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ТИБҚИ МЕЊЁРИ БАҲОГУЗОРИИ САДҲОЛА

Р. ШОЕВ

БАРГИГУЛИ ШОГУНБЕК

ходимони илмии ИРМ ба номи А. Ҷомиш АТТ

Раванди пешравии техникӣ ва технологияи навин дар ҷаҳони муосир тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро фаро гирифта истодааст. Маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилии кишвар ба шумор рафта, ислоҳоти он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваستا мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Агар имрӯз масъалаи таъмини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо омӯзгорон, китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, васоити техникӣ, синфхонаҳо нисбатан ҳалли худро ёфта бошад ҳам, мавзӯи тарбияи хонандагон дар рӯҳияи худшиносӣ, меҳнатдӯстӣ ва садоқат ба Ватан бо таври дилхоҳ нест. Бинобар ин, баланд бардоштани сифати таълиму тарбия имрӯз аз муҳимтарин вазифаҳо ва мушкилоти маориф ба шумор меравад.

Дар «Дастурамал оид ба низоми садҳолаи баҳогузори ба сатҳи дониш, маҳорату қобилият ва рафтори хонандагон», ки аз ҷониби мутахассисони Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон таҳия гаштааст, оид ба масъалаи гузариш аз низоми муқаррарии баҳогузори ба низоми 100-ҳола дуруст ва ба маврид омадааст: «...маҳдудияти баҳогузори амалкунанда дар он аст, ки он тафовутҳои сатҳи омодагии таълимгирандари пурра инъикос намекунад. Масалан, агар баҳои умумии 10 нафар аз 25 аз ин ё он фан баҳои «4» бошад, чӣ тавр метавон муайян кард, ки дар байни ин 10 нафари баҳои якхеладошта кӣ беҳтару хубтар аст?»¹ Тавре ба ҳама маълум аст, низоми мавҷудаи баҳогузори фақат арзёбии сатҳи дониши хонандаро ба эътибор гирифта, ба саъю кӯшиш, маҳорату истеъдоди хонанда, рафтори кирдори ӯ, фаъолият дар ҷараёни дарс ва ғайра диққат намедихад.

Гузариш ба низоми 100-ҳолаи баҳогузори барои омӯзгору хонанда имконияти зиёде фараҳам меоварад. Муаллим дар низоми нави баҳогузори моҳияти ҳар як ҳолро муайян карда, дар сурати пайдо шудани шубҳа аз ҷониби волидону хонанда баҳои умумии шогирдро эзоҳ дода метавонад.

Омӯзгор, пеш аз ҳама, бояд хонандагон ва волидони онҳоро омода кунад. Ба онҳо бояд ба таври возеҳу равшан фаҳмонад, ки мувофиқи низоми нав баҳо на танҳо ба дониш, балки ба ҳар рафтору кирдори хонанда, фаъолияти ӯ дар ҷараёни дарс, иҷрои вазифаи хонагӣ, сару либос, мавҷуд будани лавозимоти хониш ҳол гузошта мешавад.

Мо дар ин мақола мақсад дорем, ки оид ба тарзи баҳогузорӣ мувофиқи низоми садҳола ба корҳои хатгӣ аз фанни забон ва адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумот диҳем. Тавре маълум аст, мувофиқи низоми муқаррарии баҳогузори 5-ҳола дар санҷиши корҳои хатгӣ се намуди хато: китобатӣ, имлоӣ ва услубӣ ба эътибор гирифта мешуд. Ба ҳусни хат, гузоштани ҳошия ва иҷрои супориши грамматикӣ эътибори ҷиддӣ дода намешуд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кори хатгӣ аз синфҳои ибтидоӣ оғоз меёбад. Омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ асосан ба ҳусни хат ва имло эътибор медиҳанд. Масалан, аз рӯи расм навиштани номи ашё дар он тасвирёфта. Омӯзгор дар ин маврид асосан ба имлои калимаҳои навиштаи хонанда диққат дода, луғатдонии ӯро месанҷад.

Мувофиқи низоми садҳолаи баҳогузорӣ ба корҳои хатгӣ хонандагон синфҳои ибтидоӣ се намуди хато: имлоӣ, луғатдонӣ ва ҳусни хат ба эътибор гирифта мешавад. Баҳо дар ин синфҳо асосан барои миқдори калимаҳои навиштаи хонанда, ғалатҳо ва ҳусни хати ӯ гузошта мешавад. Масалан, навиштани номи парандагон, ҳайвонот ва дарахтони дар расм тасвирёфта. Омӯзгор пешаки муайян мекунад, ки дар расм чанд ҳайвону паранда ва дарахтони гуногун тасвир ёфтаанд ва вобаста ба он ҳолҳоро тақсим мекунад. Агар дар расм 5 ҳайвон, 2 паранда ва 2 намуди дарахт тасвир ёфта бошад, ба ҳар кадоми онҳо 10-ҳоли ҷудо карда, 10-ҳоли боқимонда барои ҳусни хат дода мешавад. Дар сурати номи ҳамаи ҷизҳои дар расм тасвиршударо зебо навиштани хонанда вай соҳиби 100-ҳоли мегардад. Агар хонанда номи як ҳайвон, як паранда ва як дарахтро наёбаду ҳусни хати зебо дошта бошад, соҳиби 60-ҳоли мегардад: **100-10-10-10+10=80**. Хонанда танҳо номи 3 ҳайвон, як дарахт ва як парандаро менависад ва ҳусни хаташ хуб нест, соҳиби 40 - ҳоли мегардад:

100-30-10-10-10=40.

Дар синфҳои 5-11 кори хатгӣ дар шакли диктант, нақли хатгӣ ва иншо сурат мегирад. Омӯзгор хонандагонро пеш аз ҳама ба матни диктант ошно мекунад. Шинос намудани хонандагон бо матни диктант на танҳо ба мазмун, балки ба меъёри талаффузи адабӣ вобастагӣ дорад. Пеш аз оғози диктант муаллим бояд чунин меъёрҳоро ба эътибор гирад:

1. Сарлавҳаи диктантро пас аз навиштани таърихи рӯз ба тахтаи синф нависад.
2. Пас аз хондани матн калима ва ибораҳои мураккабро дар тахтаи синф навишта, шарҳу эзоҳ диҳад (калимаҳои мураккаб набояд аз 3-то калима зиёд бошанд).
3. Ҳар ҷумларо то ду бор, ҷумлаҳои мураккабро қисм-қисм хонад.
4. Баъди анҷоми диктант муаллим бори дигар матни диктантро оҳиста ва бурро мехонад.

5. Агар диктанти санҷишӣ бо супориши грамматикӣ бошад, омӯзгор барои иҷрои он вақти муайян ҷудо мекунад, то хонандагон супоришро иҷро кунанд.

Тартиби баҳогузорӣ ба корҳои хатгӣ аз фанни забон ва адабиёти тоҷик

Диктанти санҷишии муқаррарӣ:

Намуди хато	Китобатӣ	Имлоӣ
Миқдори ҳолҳои камшаванда барои як хато	2 ҳол	3 ҳол

Диктанти санҷишии бо супориши грамматикӣ:

Намуди хато	Китобатӣ	Имлоӣ	Супориши грамматикӣ
Миқдори ҳолҳои камшаванда барои як хато	2 ҳол	3 ҳол	5 ҳол

Барои фарқ кардани диктантҳои санҷишӣ аз ҳамдигар пеш аз ҳама, ҳаҷми онҳо, супориши грамматикӣ ба эътибор гирифта мешавад.

Миқдори калимаҳои матни диктанти синфҳои 5-11-ро аз рӯйи меъёри зерин муайян кардан мумкин аст.*

№ т/р.	Синф	Миқдори калимаҳо
1.	V	100-110
2.	VI	110-120
3.	VII	120-130
4.	VIII	130-140
5.	IX	140-160
6.	X	160-190
7.	XI	180-200

Дар вақти шуморидани миқдори калимаҳо ҳиссаҳои номустақили нутқ: пайвандақҳо, пешоянду пасояндаҳо, ҳиссаҷаҳо ва нидо низ ба эътибор гирифта мешаванд.

Ба диктанти санчиши муқаррарӣ мувофиқи ҳолҳои бадастомада баҳогузорӣ карда мешавад.

Агар матни диктант 100-калимаро дар бар гирад, ҳар як калима қурби як ҳолро дорад. Дар диктанти санчиши муқаррарӣ минбаъд ду намуди хато: китобатӣ ва имлоӣ ба эътибор гирифта мешавад.

Агар хонанда дар диктанти санчишӣ, ки 100-калимаро дар бар мегирад, 5 хатоии китобатӣ ва 6 хатоии имлоӣ содир кунад, дар ин ҳолат баҳои умумии диктанти ӯ ба тариқи зерин гузошта мешавад:

$$5 \times 2 = 10; 6 \times 3 = 18$$

$$10 + 18 = 28$$

$$100 - 28 = 72$$

Хонанда аз диктанти санчишӣ соҳиби 72 ҳол мегардад, ки ин муродифи баҳои «4» мебошад, ин «хубтар» аст.

Диктанти санчишӣ асосан ба санчиши сатҳи саводноқӣ равона карда мешавад. Дар диктант матне истифода бурда мешавад, ки хонандагон мазмуни онро дарк карда тавонанд. Дар матни диктант вобаста ба синф ҷумлаҳои содае, ки иборат аз 3-8 калима ҳастанд, дохил карда мешаванд.

Диктант бо супориши грамматикӣ диктантест, ки ҳадафи он санчиши дониши хонандагон аз рӯйи мавзӯи муайян мебошад. Ин гуна диктант бояд орфограммаҳои асосии мавзӯро фаро бигирад ва ҳамчунин малакаи пештар ҳосилкардаи хонандагонро доир ба ин ё он мавзӯ мустақкам намояд. Тавассути диктанти ҷамъбасти (беҳтар мебуд диктанти санчишӣ бо супориши грамматикӣ бошад), ки баъди ҳар як мавзӯи калон дар охири чорак сурат мегирад, маъмулан дониши талабагон аз тамоми мавзӯҳои омӯхташуда санчида мешавад.

Ба сифати супориши грамматикӣ навъҳои гуногуни супориши иловагӣ, аз қабилӣ фонетикӣ (овозҳои садоноку ҳамсадо, ҷарангдор ва бечаранг ва ғайра), қоидаҳои сарфу наҳвӣ (муайян намудани ҳиссаҳои нутқ, аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои содаю мураккаб), забонӣ (интиҳоби синонимҳо, омонимҳо, антонимҳо ва ғ.) дохил мешаванд. Хатоии имлоӣ, ки дар супориши грамматикӣ содир мешавад, дар вақти ишора кардани хато ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар диктанти санчишӣ бо супориши грамматикӣ ду баҳо гузоштан ба мақсад мувофиқ аст; яке барои диктант ва дигаре барои иҷрои супориши грамматикӣ.

Дар ҳолати анҷом додани диктанти санчишӣ бо супориши грамматикӣ ҳаҷми матни диктант то 10% кӯтоҳ карда мешавад.

Баҳои диктанти санчишӣ бо супориши грамматикӣ

Ҳолҳо	
100.	Ҳамаи супоришҳо дуруст ва беҳато иҷро шудаанд.
90.	Ҳамаи супоришҳо беҳато иҷро шудаанд, ба як –ду ислоҳ роҳ дода шудааст.
80.	Ҳамаи супоришҳо иҷро шудаанд, ба як хато роҳ дода шудааст.
70.	Ҳамаи супоришҳо иҷро шудаанд, ба ду хато роҳ дода шудааст.
60.	Ҳамаи супоришҳо иҷро шудаанд, ба се хато роҳ дода шудааст.
50.	Ҳамаи супоришҳо иҷро шудаанд, ба чор хато роҳ дода шудааст.

40.	Ҳамаи супоришҳо ичро шудаанд, ба панҷ хато роҳ дода шудааст.
30.	Ҳамаи супоришҳо ичро шудаанд, ба шаш хато роҳ дода шудааст.
20.	Ҳамаи супоришҳо ичро шудаанд, ба ҳафт хато роҳ дода шудааст.
10.	Ду супориш ичро шудааст, ба панҷ хато роҳ дода шудааст.

Баҳо ба нақли хатгӣ ва иншо

Тавассути нақли хатгӣ ва иншо маҳорати дуруст ва мураттаб баён кардани фикр, дараҷаи инкишофи нутқ ва ба тарзи хатгӣ баён кардани хонандагон санчида мешавад. Нақли хатгӣ ва иншо дар синфҳои 5-11 мутобиқи талаботи фасли «Нутқи мураттаб» сурат мегирад

№т/р.	Мазмун	Хатогиҳо	Холҳо	Саводноқӣ
1.	Мавзӯ ва моҳияти он пурра кушода шудааст.			0/0, 0/1
2.	Фикрҳо мантиқан ва пайдарпай баён ёфтааст.	0/0	100	0/0
3.	Камбудихо дар баёни фикр ба назар намерасанд.			
1.	Мавзӯ ва моҳияти он пурра кушода шудааст.			1/0, 1/1
2.	Мавзӯ мантиқан пайдарпай баён гаштааст.	0/1, 0/2	90	0/1,0/2
3.	Камбудихои алоҳида мушоҳида мешаванд.			03
1.	Мавзӯ ва моҳияти он пурра кушода шудааст.			2/0, 2/1
2.	Мавзӯ мантиқан пайдарпай баён шуда, қисман ба ҳамалоқаманданд.	0/3	80	1/2, 1/3
3.	Дар баён ба камбудихои алоҳида роҳ дода шудааст.			0/4
1.	Мавзӯ ва моҳияти он кушода шудааст.	0/4	70	3/0,3/1
2.	Мавзӯ мантиқан пайдарпай баён шудааст, аммо дар баёни фикр баъзе хатоҳо роҳ ёфтаанд.	1/0,1/1		2/2,2/3
3.	Камбудихо дар баёни фикр назаррасанд.			0/4, 0/5
1.	Мавзӯ ва моҳияти матн пурра кушода шудааст.	1/2		4/0, 4/1
2.	Пайдарпайии мазмун, забони баён риоя шудааст, вале хатоҳо мушоҳида мешаванд.	1/3	60	3/2, 2/3, 2/4
3.	Камбудихо дар баёни фикр ба назар мерасанд.	1/4		1/5,0/6
1.	Мавзӯ ва фикри асосии супориш пурра кушода шудааст.	2/0,		5/0, 5/1
2.	Дар баёни мазмуни матн баъзе хатоҳо ва тағйирот ба назар мерасанд.	2/1	50	4/2,4/3
3.	Камбудихо дар баёни фикр ба назар мерасанд.	2/2		3/4, 2/5,
1.	Мавзӯ ва моҳияти он қисман	2/3		116

2.	кушода шудааст. Хатоҳои мантиқӣ содир шуда, пайдарпай дар баёни мазмуни	2/4	40	6/0,6/1
3.	матн ба назар намерасад. Камбудихо дар баёни фикр мушоҳида карда мешаванд.	2/5		6/2, 5/3, 4/4 3/5, 2/6

Ҳаҷми намунавии нақли хаттӣ дар синфҳои 5-11 ба ин тариқ аст:

Синфҳо	Миқдори калима
5	100-150
6	150-200
7	200-250
8	250-350
9	350-450
10	450-550
11	550-650

Ҳаҷми нақли муфассали санҷиши ҷамъбастиро дар синфҳои 5-11 метавон 50-калима зиёд кард, зеро дар ин синф қорҳои омодагӣ гузаронида мешавад. Ҳаҷми намунавии иншоҳои дар синф иҷрошаванда мувофиқи барнома ба тариқи зайл тавсия мегардад:

Синфҳо	Саҳифа
5	0,5-1,0 сах.
6	1,0-1,5 сах.
7	1,5-2,0 сах.
8	2, 0-2,5 сах
9	2,5-3,0 сах.
10	3,0-3,5 сах.
11	4,5-5,0 сах.

Ба воситаи нақли иншо мазмуни мавзӯро баён кардани хонанда ва риояи меъёри забониву қоидаҳои навишт, истифодаи воситаҳои лексикиву услубӣ аз савияи дониши хонанда дарак медиҳад. Ба нақли иншо чун пештара ду баҳо гузошта мешавад: баҳои аввал ба мазмун ва тарзи баён, баҳои дуюм ба саводнокӣ.

Ҳангоми баҳо додан ба иншоӣ озод муҳокимарониҳои мустақилонаи хонанда ба ҳисоб гирифта мешавад. Мавҷудияти фикрҳои ҷолибу тоза ва тадбиқи амалии онҳо дар иншо имкон медиҳад, ки баҳо то 10 ҳол баланд карда шавад. Дар ин гуна иншо ғалатҳои якхелаву сатҳӣ, ки аз тарафи худӣ хонанда ислоҳ карда шудаанд, ба эътибор гирифта намешаванд.

Дар фаровард метавон гуфт, ки низоми нави баҳогузориҳои 100-ҳола барои қорҳои хаттӣ: диктанти санҷишӣ, диктант бо супориши грамматикӣ, нақли хаттӣ ва иншо беҳтарин шеваи баҳогузорӣ буда, барои муайян намудани сифати дониши хаттӣ ва баёни фикру андешаҳои хаттӣ хонанда пурра мусоидат мекунад.

Дар фарҷом аз мутахассисони соҳа хоҳиш карда мешавад, ки фикру мулоҳизоти ҳешро доир ба масъалаи мазкур иброз намоянд.

КИТОБНОМА:

1. Барномаи забони тоҷикӣ (барои синфҳои 5-11), Душанбе, 2006, сах.34.
2. “Дастурamal оид ба озмоиши низоми садҳолаи баҳогузорӣ ба сатҳи дониш, маҳорату қобилият ва рафтори хонанда”. Душанбе, 2015.

НЕКОТОРЫЕ ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ О 100 – БАЛЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОЦЕНИВАНИЯ ДЛЯ ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ ПО ТАДЖИКСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

**Р. ШОЕВ,
БАРГИГУЛИ ШОГУНБЕК**

В статье отражены порядок стобалльной системы оценивания для письменных контрольных работ по таджикскому языку и литературе соответствующей новому положению. Организации учебного процесса, путём проведение **письменных контрольных работ** по новому порядку оценивания, которые выполняется в процессе обучения в общеобразовательных школах, даёт возможность учителям использовать таблицы приведённые авторами статьи. Как отмечают авторы путём проведения новой системы оценивания можно поднять качество знания и логическое мышление учащихся образовательных учреждений республики.

Ключевые слова: стобалльная система оценивания, образовательное учреждение, образование, система оценивания, учащиеся, письменная работа, таджикский язык, таджикская литература.

SOME CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ABOUT 100 - BALL SYSTEM ESTIMATION FOR WRITTEN WORK ON TAJIK LANGUAGE AND LITERATURE IN GENERAL SCHOOL

**R. SHOEV
BARGIGUL SHOGUNBEK**

In article reflected order one hundred ball systems estimation for written checking work on Tajik language and literature corresponding to new position. The Organizations of the scholastic process, way undertaking the written checking work on new order evaluation, which is executed in process of the education in general school, enables the teacher to use the tables an adduction author of the article. What note the authors by way of the undertaking the new system estimation possible raise the quality of knowledge and logical thinking of pupil of educational institutions.

Key words: one hundred ball systems estimation, educational institution, formation, system of evaluation, pupil, written work, Tajik language, Tajik literature.

ТАҲЛИЛИ ЭТИМОЛОГИИ НОМҲОИ КАЮМАРС ВА КОВА АЗ ДОСТОНҲОИ «ШОҲНОМА»

**ШОЕВ. Р
САИДИБРОҲИМОВА С.
ходимони илми Пажӯҳишгоҳи
рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ**

Дар васати бахшҳои мухталифи илми забоншиносӣ соҳаи этимология мавқеи муҳимро ба худ касб мекунад. Маҳз тавассути ҳамин бахш олами рангини пайдоиш, рушду инкишоф, шакливузкунию тағирёбии номҳо, зудудашавию ручӯёбӣ аён мегардад. Танҳо бахши этимология қодир аст, сайри таърихӣ, сохти мабдой, вачҳи тасмия ва робитаи маъноии калимаҳоро таҳлилу таҷзия карда, дар ин замина натиҷаеро соҳиб гардад. Чихати тақвияти ин фикр ба садҳову ҳазорҳо далели қотеъ метавон муроҷиат намуд. Вале овардани як мисоли одӣ аз калимаҳои маъмули забони тоҷикӣ муосир, ба назари мо, комилан манзури болоро таъйиду тасдиқ менамояд. Итминони комил дорем, ки алҳол кам тоҷике пайдо мешавад, пайдоиши аслии калимаи ба ҳама маъмули «чойхоначӣ» - ро донанд. Қариб ҳама гумон мекунанд, ки калимаи «чойхоначӣ» сирфан калимаи тоҷикӣ асту пурра пайдоиши тоҷикӣ дорад. Вале таҷқиқоти этимологӣ равшан намудааст, ки дар ин калима танҳо як чӯзӣ тоҷикӣ (хона) мавҷуд аст. Калимаи «чойхоначӣ» мураккаб буда, аз вожаҳои забонҳои гуногун сохта шудааст. Чунончи,

«чой» - калимаи чинӣ, «хона – тоҷикӣ ва пасванди калимасози туркӣ – чӣ». Ба ҳамин монанд боз мисолҳои фаровоне дар забони тоҷикӣ мавҷуд аст, ки тавассути тадқиқоти этимологӣ маълум гаштаанд. Бахусус, пешбурди тадқиқоти этимологӣ дар пояи маводи аномастиқии адабиёти классикӣ, ки дар барномаҳои китобҳои дарсии хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дохил шудааст, аҳамияти зиёде хоҳад дошт. Зеро ба туфайли чунин тадқиқоти илмӣ на танҳо дар бораи таърихи пайдоиш ва маънидоди калимаҳои фаровони асарҳои шоирони классикӣ иттилоот ҳосил менамоем, балки аз асрори номҳои ашхоси таърихӣ манотиқи ҷуғрофӣ вокиф мегардем.

Хонандагон бо номвожаҳои ашхоси мифӣ таърихӣ дар синфи 8 – ум тавассути омӯзиши дostonҳои «Шoҳнома» - и Фирдавсӣ ошноӣ пайдо мекунанд. Аввалин маротиба бо номҳои қаҳрамонҳои мифӣ аз қабилӣ «Қаюмарс», «Қова», «Таҳмурас», «Афросиёб» ва амсоли инҳо вомерӯанд. Вале ягон нафар хонанда ва ҳатто муаллимон низ ба маъноӣ луғоти зикршуда тавачҷуҳ намекунанд. Мо дар ин мақола кӯшиш хоҳем кард, ки хонандагонро ба маъноӣ луғавӣ ва этимологии вожаҳои Қаюмарс ва Қова ошно бисозем.

Қаюмарс – вожаи форсӣ дар асотирҳои эронӣ ва ҳамосаҳо нахустинсон, баъдҳо асосгузор ва аввалин шоҳи сулолаи пешдодиён.

Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ дар «Таърихи таъбарӣ» оид ба ин шахсият чунин маълумот додаст: «Мардумонро ихтилоф аст ба қори Қаюмарс ва ҳар қасе қизе мегӯянд. Гурӯҳҳои Аҷам гӯянд, ки ин аст, ки Одам гӯянд ва халқ аз ӯст. Ва ӯро Гилшоҳ хонандӣ, ки аз гил офаридааст ва бар гил подшоҳӣ кард. Ва ҷуфти ӯ Яқда, ки Ҳаво хонанд, ҳам аз гил офарид. Ва қон андар тани ҳарду андар як вақт ва як андоза кард на пешу на пас.... Ва маънии қаюмарс зиндаву гӯест – «Ҳаюн нотик». Муаллифи «Таърихи табарӣ» шаҷараи Қаюмарсро чунин ба қалам додааст. «паси Одам Шис буд, халифати ӯ писараш – Анӯш Ибни Шис, Қинон ибни Анӯш ва Қаюмарс ӯ буд. Ва нахустин подшоҳ андар қохон ӯ буд»(1;57-58).

Роҷеъ ба таъбиру тафсири вожаи Қаюмарс – номи аввалин шоҳи дostonӣ ва нахустмаҳлуқи башарӣ олимони забоншинос мавқеъҳои мухталифро ихтиёр карда, андешаи мушаххасу қобили қабулро пешниҳод накардаанд.

Аз ҷумла, олими шинохтаи Эронӣ Забехуллоҳи Сафо калимаи Қаюмарсро аз ҷузъҳои қаҶа – қон ва maztja феъли «мурдан» матраҳ карда, маъноӣ онро «ҳаёти фонӣ» тафсир намудааст. Чунин ҳулосаи қатъӣ ва мушаххасро ӯ дар асоси омӯзиш ривоятҳои паҳлавӣ, ки тибқи мухтавоӣ баъзе аз онҳо вожаи Қаюмарс аз тарафи Аҳриман чун «миранда», «даргузаштанӣ» пешниҳод гардидааст, дарёфтааст.

Шарқшиноси маъруфи рус Ё.Э.Бертельс маънии калимаи Қаюмарсро ҳамчун «шаҳси миранда», «фонӣ» («земной смертный») (2; 198) меҳисобад. И.С. Брагинский роҷеъ ба тафсири вожаи «Қаюмарс» қомилан муътақиди пешниҳодоти З. Сафо ва Э. Бертельс буда, ҳамзамон аз шакли дигари маънидодкунии вожаи Қаюмарс, ки онро бори аввал олими шинохтаи рус К. В.Тревер қанӯз соли 1932 баъд аз ширкат варзидан дар экспунтсияи бostonшиносии минтақаи Тали Барзу (атрофии шаҳри Самарқанд) пешниҳод карда буд (мувофиқи ин ақида Қаюмарс аз калимаи Говмард пайдо шудааст), ҳамфикрӣ ба амал меоварад. (3; 121 -125)

Дар натиҷаи ҷустуҷӯи ҳафриёти бostonшиносӣ К. В. Тревер зарфи сафолине, ки дар он акси марди аз сар то қамар инсон ва аз қамар то поён «гов» тасвиршударо пайдо мекунанд ва пас андешаҳои амиқи мантиқӣ ба ҳулосаи фавқулзикр меояд.

Калимаи «Қаюмарс» дар луғатҳои пешин низ ба шакли гуногун тафсир шудааст. Масалан, фарҳанги «Қаҳонгирӣ» дар иртиботи ин вожа иттилооте дарҷ кардааст, ки тибқи он «Қаюмарс» бо фатҳаи коф – и форсӣ «гаю» ба маънии «гӯё» ва «марс» ба маънии «зинда» мебошад. Муҳаммад Ғиёсиддин дар луғати машҳураш «Ғиёс - ул - луғот» нигоштааст, ки калимаи мазкур бо коф – и арабӣ ва со – и мусалласа машҳур аст, вале дуруст набошад, зеро калимаи форсӣ аст ва дар форсӣ со – и мусалласа вуҷуд надорад (5; 588)

Дар луғати тафсирии Сирочиддин Алихони Орзу, ки бо номи «Қароғи Ҳидоят» маълум аст маънии калимаи Қаюмарс ин тарв шарҳу баён гардидааст: «Номи аввалин подшоҳи Аҷам... ин лафз дар тасарруфи мутаахирин бо коф – и тозӣ ва со – и мусалласа шуҳрат дорад ва ҳол он ки со – и мусалласа дар форсӣ асл нест. Чунон, ки арбоби таҳқиқ гуфта ва нафсуламр он аст, ки ба фатҳи коф –и форсӣ ва тахтонӣ ба вов – и

расида ва мим – и мафтуҳ ва ро –и муҳмади» сокин ва фавқонии мавқуф, яъне Гаюмарт» (4; 1358)

Фарҳангу луғатҳои дар асрҳои гузашта таълифгардида паҳлӯҳои гуногуни маънии калимаи Каюмарсро ташреҳ кардаанд, ки баъдҳо вобаста ба маънидоди онҳо калимаи мазкур чун номи симоҳои мухталиф дар адабиёти классикӣ таҷассум гардидааст.

Симои нахустинсон – нахустдохӣ Каюмарс дар тасаввуроти оммаҳои асрҳои миёна маҳфуз мондааст. Дар бораи ӯ муаллифони арабзабон Табарӣ, Масъудӣ, Саолабӣ ва дигарон навиштаанд.

Дар «Фарҳанги Рашидӣ» ва «Мунтахаб – ул - луғот» қайд шудааст, ки Каюмарс бо коф –и арабӣ ва фатҳаи мим – у со – и мусалласа муарраби Каюмарс аст, ки маънои он «пешвои замин» мебошад. Ин тафсириро муаллифи «Ғиёс – ул - луғот» Муҳаммад Ғиёсиддин низ тарафдорӣ кардааст, зеро ҷузъи «гаю» дар забони юнонӣ маънои «замин» -ро дорад. Ҷузъи аввали калимаҳои «география», «геометрия», «геология» ва ғайра аз ҳамин реша маншаъ гирифтааст. Ҷузъи дуюми калима «марс» лафзи арабӣ буда, ба забони арабӣ аз шакли форсии «мард» ворид гашта, сипас дубора бо тағйироти овозӣ дар шакли «марс» ба забони аслаш ручӯ намудааст ва маънои «саид» ва «пешвор» - ро дорад. Пас метавон бо боварӣ гуфт, ки маънои номи «Каюмарс» «пешвои замин» мебошад.

Роҷеъ ба калимаи Каюмарс маводҳои иттилоотӣ хеле зиёд аст. Он чӣ дар боло дарҷ гардид, шаммае аз онҳост. Тадқиқоти махсус перомони маънои калимаи мазкур ба тамоми паҳлӯҳои баҳсталаби он равшанӣ андохта, ба саволҳои зиёд посух хоҳад дод. Калимаи Каюмарс дар сарчашмаҳои таърихӣ ҳамчун номи шахс такрорнашаванда ва рамзӣ буда, хосси ҳамон шахси машҳури мифологӣ мебошад. Бо калимаи Каюмарс дар сарчашмаҳои таърихӣ фарҳангҳо каси дигар мусаммо нагашта ва то ба ин дам ин вожа ҳамчун ном дар истифода нест.

Кова – номи яке аз персонажҳои «Шоҳнома» - и Абулқосими Фирдавсӣ аст, ки мардумро муқобили зулму истибдоди шоҳи золим таҳриқ намудааст. Ин калима дар фарҳангҳо; аз қабилҳои «Ғиёс – ул – луғот», «Сироҷ – ул - луғот», «Бурҳони қотей», «Чароғи хидоят» ҳамчун «Шуҷо» (6.; 588) маънидод шудааст. Ин ном дар китоби муқаддаси «Авасто» ва китобҳои дигари боқимондаи зардуштӣ ба назар намерасад. Қиссаю ривоятҳо дар бораи қаҳрамонию диловарӣ ва кордонии Кова дар аҳди салтанати сулолаи Сосониҳо (солҳои 224 – 651 а.м.) арзи вучуд кардааст.

Дар забони порсии миёна ё паҳлавӣ вожаи «кова» шакли kavagah – ро (7; 1572) дорад. Луғатшиноси Эронӣ М Муин дар ҳошияи «Бурҳони қотей» навиштааст, ки дар китоби муқаддаси «Авасто» таркиби «Kavagh drafsha» (дурафши ковиён) вучуд дорад. Баъзе шарқшиносон аз ҳамин таркиб калимаи «кова» -ро ёфтани шудаанд, ки дуруст набошад, зеро «ковӣён» марбут ба калимаи авастии «Kavi» («шоҳ», «кай») (7; 1572) мебошад. Маънии ҳақиқии таркиби «kaush drafsha», «дирафши шоҳӣ» аст.

Таркиби «дирафши ковиён» дар болои тангаҳои дар давраи таарузи Искандари Мақдунӣ ба мамолики Шарқ сиказадашуда сабт гардидааст. Шарқшиносони варзидаи Аврупо – Леви ва Юсти бо назардошти далели мазкур ба Кова марбут будани сикаҳои номбурдари идао кардаанд. Вале ин манзур қобили пазириши теъдоди кули забоншиносони даст андар кори ҳамин соҳа қарор нагирифтааст. Аз ҷумла, луғатшиносони борикбини Эронӣ Муҳаммад Муин ақидаи Леви ва Юстиро ба тамом рад намуда, исбот менамояд, ки тангаҳои таркиби «дирафши ковиён» дошта маҳсули замони худ аст ва ин ҳамон «Kaush drafsha» мебошад, ки маънои «дирафши шоҳӣ» - ро дорад (7; 1572)

Мувофиқи иттилооти таърихӣ шоҳе дар гузашта бо номи Кова ҳукмронӣ накардааст. Мардуми авом ҳеҷ гоҳ талаби мансаби шоҳӣ намекард. Ҳар чанд, ки маҳбуби халқ гашта бошад. Бинобар ин, Коваи оҳангар пас аз куштани Заҳҳоки морон ба сари қудрат наомад ва ба номи худ тангае (ё пуле) сика назадааст. Бинобар ин, таркиби «Kaush drafsha» (дирафши ковиён) на ба Коваи ҳақпарасту мубориз, мутааллиқ аст, балки маънои «дирафши шоҳӣ» - ро дорад.

Тахлилӣ таҳқиқи этимологии номвожаҳои Каюмарсу Кова нишон доданд, ки дар барнома ва китобҳои дарсии адабиёти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ хонандагон бо номҳои ашхоси айни замон барои онҳо ношинос во мехӯранд ва ба маънои луғавию

этимологии онҳо эътиборе ҳам намедиханд. Устодони муассисаҳои таълимӣ низ ба ҷиҳати масъала бетаваҷҷуханд.

Хуб мешуд, устод он ҳангоми тадриси эҷодиёти Фирдавсӣ ба маънидоди номи қаҳрамону персонажҳо эътибор дода, диққати хонандагонро бо ин ҷиҳат ҷалб мекарданд.

КИТОБНОМА:

1. Балъамӣ. «Таърихи табарӣ» ҷ.1, Техрон 1380/1381
2. Бертельс Е. Э. История персидско - таджикская литература - М; 1960
3. Брагинский И.С. Из историй таджикской народной поэзии - М; 1956
4. Муҳаммад Ғиёсиддин «Ғиёс – ул - луғот», Лакҳнав, 1914
5. Муҳаммад Тарсусӣ. «Доробнома», таҳия ва ношир Забехуллои Сафо, Техрон, 1366
6. М. Амид. «Фарҳанги форси Амид», Техрон, 1358
7. Хусайн Нахасӣ «Номнома», Техрон, 1337

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИМЕН КАЮМАРС И КОВА В ПОЭМЕ «ШАХНАМЕ»

**ШОЕВ Р.,
САИДИБРОХИМОВА С.**

В статье имена Каюмарс и Кова разъяснены с этимологической точки зрения. Авторы статьи отмечают, что учащиеся общеобразовательных учреждений в процессе занятий по родной литературе, кроме упоминания названных имен, их смысла не имеют представление о лексических и этимологических значениях этих имён.

Ключевые слова: *этимология, имена, исследование, ономастика, материал, творчество, персонажи, исторические данные.*

ETIMOLOGY ANALYZE OF THE NAMES KAUMARS AND KOVA IN THE POEM “SHOHNOMA”

SHOEV R., SAIDIBROHIMOVA S.

In article explained the names Kaumars and Kova with etymology analyze. The students of the schools during a lesson of literature, in spite of this that met with such as names, haven't beliefs about lexical and etymology meaning of these names.

Key words: *etymology, names, research, material, creaty, meaning.*

**АСОСҲОИ МУСИҚӢ - ПЕДАГОГИИ ИНКИШОФИ МАҲОРАТИ
НАВОПАРДОЗИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Б. ХАЙРУЛЛОЕВ
дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ
Ш.АБДУРАҲМОНОВА
ходими калони илмии ПРМ ба номи А. Ҷомии АТТ

«Мусиқӣ ба равон ва рафтори одамӣ таъсир расонида, сифати ахлоқи ӯро дигар мекунад»

(Арасту)

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон барои рушду тавсияи таълим ва тарбияи мусиқӣ кӯшишҳои зиёде ба анҷом мерасанд. Тарбияи ҳисси зебоипарастии хонандагону ҷавонон ва роҳҳои ташаккули маҳорати навопардозии онҳо хусусияти муҳим дошта, барои дар оянда тақвият бахшидани таҳкурсии фарҳанги мусиқии тамоми мардум хизмат менамояд.

Масъалаи ташаккули маҳорати навопардозии хонандагони синфҳои ибтидоӣ яке аз вазифаҳои асосии таълиму тарбия дар илми педагогика ва методикаи тарбияи мусиқӣ доништа мешавад, ки он аз давраҳои қадим тавачҷуҳи олимону омӯзгорон ва мутафаккирону давлатдоронро ҷалб сохта буд. Аз ҷумла таълимоти китоби «Авесто» бо суҳанҳои «Пиндори нек», гуфтори нек, рафтори нек» сар шуда, дар 72-суруди он тамоми давраи ташаккули инсониятро дар ташаккули рӯҳи истеъдод фаро мегирад ва ин таълимотро баъдтар Юнониёни қадим пайғирӣ намуда, онҳо ба омӯзиши мусиқӣ диққати вижа додаанд ва онро дар осори равоншиносӣ, педагогӣ ва фалсафии худ бозтоб намудаанд.

Юнониёни қадим аввалин маротиба дар таърих назарияи тарбияро, ки аслҳои инкишофи ҷамоҳангии ҷамъиятро ҳамагунӣ дар бар мегирифт, чун бозёфти илмӣ кашф намуданд. Ин аслҳо дар осори сиёсӣ-ахлоқии Афлотуну Арасту ва дигар мутафаккирони юнонӣ васеъ инъикос ёфтаанд. Мақсади таълими мусиқӣ дар мактабҳои Юнони қадим ташаккули ҷамоҳангии қувваи рӯҳӣ ва ҷисмонии ҷавонро дар бар мегирифт. Дуруст ва ҳамагунӣ ташаккул ёфтани одам мавзӯи асосии санъати юнониёни қадим буд. Дар пайкараҳои худоҳо ва қаҳрамонҳо расомон хислатҳои одамони идеалиро тасвир мекарданд. Драмаҳои Юнонӣ нишонаи характери баланди шахс ва тозагии маънавӣ, диловарӣ, инсондустӣ ва қувваи мағлубнашавандаро дар худ таҷассум мекарданд.

Дар давоми таърихи бисёрасраи Элиада намояндагони гуногуни ҷомеа ва гурӯҳи тарафдорони низомии сиёсӣ ҳар қадом ормонҳои инсонии худро пешниҳод мекарданд, вале характери маҳдуди синфии мафҳуми тарбия бетағйир мемонд, аз ҷумла, таҷрибаи парвариш ва омӯзиш, рисолаҳои назариявӣ бо ҳамаи мушкilot танҳо ба синфи дорои ҷамъияти ғуломдорӣ тааллуқ дошт. Аз низомии тарбия гурӯҳи таҳқирдидаи аҳоли - ғуломон берун карда шуда буданд. Барои ҳамин ҳангоми азназаргузаронии назария ва амалияи тарбияи мусиқии ҷамъияти куҳан, ҳама вақт бояд ба назар гирифт, ки суҳан танҳо дар бораи шаҳрвандони комилхукуки ҷомеаи ғуломдорӣ, ғуломдорон - синфи ҳоким меравад.

Асоси барномаҳои таълимии мактабҳои музҳо азхудкунии савод ва ҳунар ба шумор мерафт. Баъдтар шиносӣ бо адабиёти классикии Юнон, бо Гомер ва Гесиод ба роҳ монда шуд. «Рӯҳро мо пеш аз ҳама мукамал мекунем: - меғӯяд нависандаи Юнонӣ Лупион - ҷавонро мусиқӣ, ҳисоб ва савод омӯзонид, баъд ба онҳо таълимоти мутафаккиронро мехонанд ва нақлҳои фикрҳои ҷолибро дар бораи қаҳрамонҳои қадим мешунаванд, ҷавонон дар бораи муқофотҳо ва амалҳои шоиста маълумот гирифта, оҳиста-оҳиста рӯҳан инкишоф меёбанд ва кӯшиши такрор кардани онҳоро мекунанд, то ин ки насли оянда бо онҳо фахр намоянду қаҳрамониҳои онҳоро такрор

намуда сароянд. «Чӣ тавре, ки мо бо гузаштагонамон дар асоси навиштаҳои Гесиоду Гомер маълумот гирифта, фахр мекунем» мегӯяд яке аз таълимгирандагон.

Дар охири асри V то давраи мо дар барномаи таҳсили мактаби Юнон се фоҷианависи бузург дохил карда шуд. Эсхил, Софокл ва Эврипит. Дониш ва азёд кардани асарҳои дostonӣ дар ҷойи ифтихорӣ меистод. Дар «Пир»-и Ксенофонда яке аз иштирокчиён чунин мегӯяд; «Он кас боиси ифтихормандию эҳтиром мебошад, ки «Илиада» ва «Одиссей»-ро аз ёд донанд. Падари ман кӯшиш мекард, ки аз ман одами хуб барояд, маро маҷбур мекард ки тамоми асарҳои Гомерро аз ёд кунам ва ҳоло ман метавонам тамоми «Илиада» ва «Одиссей»-ро аз ёд гӯям».

Дар мактабҳои Юнони қадим баъди азхудкунии эҷодиёти шоирон, азхудкунии навозиш дар соҳаи мусиқӣ ва хониши хорӣ сар мешавад.

Юнониҳо ба маълумоти мусиқӣ диққати аввалиндарача медоданд на ба он хотир, ки тавассути корнамоии қаҳрамонон ва нақли донишмандон тарбияи этикӣ сифатан баланд мешавад, балки чи хеле онҳо мешуморанд, зарби мусиқӣ ва ҳамоҳангӣ барои омӯзиш, дурустии ҳаракат, фикр ва ҳиссиёт ёрӣ мерасонад. Ба ғайр аз омӯхтани навозиш дар соҳаи «кифар» - онҳоро боз ба азхудкунии шеърҳои хуб, яъне суҳанро бо мусиқӣ ҷӯр кардан, ки рӯҳи кӯдаконро ба замзамакунӣ моил мекунад, маҷбур мекарданд. Кӯдаконро барои фаъолияти ояндаи нотикӣ омода мекарданд, чунки одами ба лаҳни шево ва хушбахтӣ ниёз дорад.

Дар лоиҳаи давлати ормонии худ Афлотун кӯшиш кардааст, ки дар шаҳрвандон қобилияти ҳалли мушкилотро тарбия намуда, назорати хело саҳти азхудкунии мусиқиро ҷорӣ намояд. Вай ҳақиқатан аз тарбия оҳанги шафқатро берун мекунад ва мавҷудияти ду лаҳнро раво мекунад.

1) Мардонагии одам дар муҳорибаҳо, чашнҳо ё идҳо дар мусиқӣ бояд инъикос ёбад.

2) Лаҳне, ки дар ҳаёти осоиштаи одамон мумкин аст истифода шавад, ба одам таъсир расонида, дар ҳама ҳолат бо боварӣ ва оқилона амал кардан ӯро раҳнамоӣ намояд.

Афлотун омӯзиши соҳаи мусиқиро эҳтиёткорона интиҳоб менамояд. Дар шаҳр танҳо омузиши **лира** ва **кифар**, аммо дар деҳот **свирел**-ро барои омӯзиш иҷозат медиҳад. Сабаби чунин ақидаи Афлотун нисбат ба нақши оҳанг, зарб, соҳаи мусиқӣ дар он мебошад, ки мусиқӣ ба инсон метавонад таъсири мусбӣ ва манфӣ расонад. Аз ин рӯ онҳоро дуруст интиҳоб ва истифода бурдан лозим аст.

Юнониҳо мусиқиро ҳамчун пайвастишавӣ бо суҳан мефаҳмиданд. Аз ин хотир Афлотун назорати бисёр саҳт (сензура) аз болои асарҳои бадеӣ пешниҳод мекунад. Афлотун ду муз-ро медонад, ки «яке аз он одамро навозиш карда тарбия менамояд, аммо дигаре таъсири бад мерасонад». Ба ин муносибат вай «тозакунӣ»-и Гомериро, ки он назорат кардан аз болои эҷодкунандагони афсонаҳост, ҳангоми гузориши фоҷиаҳо пешниҳод намудааст.

Арасту асоси маҷмӯи тарбияро дар мусиқӣ медонад. Ба фикри Арасту мусиқӣ ба рӯҳ ва рафтори одами таъсир расонида, кайфияти хулқи ӯро метавонад дигар кунад.

Мисли Афлотун Арасту ҳам барои интиҳоби оҳангҳо ва истифодаи соҳаи мусиқӣ назорати саҳтро пешниҳод мекунад. Вай лаҳнҳоро ба этикӣ, амалӣ ва ибтикорӣ ҷудо карда, муайян мекунад, ки дар кадом ҳолат кадом лаҳнро бояд истифода бурд.

Арасту мусиқиро яке аз шаклҳои таъсир ба рафтори ҳамаи мавҷудоти даркунидошта арзёбӣ мекунад. Ӯ мегӯяд, «Ҳатто шунидани як оҳанг бо ёрии матн дар худ ҳолати тарбиявӣ дорад ва метавонад рӯҳияи инсонро дигар созад». Арасту ҳам омӯзиши соҳаи мусиқиро дар ҳама синну сол дастгирӣ менамояд ва шахсеро бофарҳанг медонад, ки вай дар ягон соҳаи мусиқӣ навохта тавонад.

Барои тасдиқ ин далел хело ҷолиб аст. Арасту баъди 70-солагӣ навохтани «кифар»-ро меомӯхт. Шогирдонаш ӯро маломат карда гуфтанд, ки шарм намедорӣ, ки бо ин мӯйи сафед кифар меомӯзӣ. Гуфт – «шарм он гоҳ кунам, ки дар миёне ҷамоате бошам, ки онҳо ин ҳунар донанд ва ман, ки аз тамоми донишҳо баҳрамандам, надонам ва кӯшиш ёд гирифта ё омӯхта, касе кунад, ки шарафи он шиносад ва фоҷидаи он донанд».

Нақши мусиқӣ дар тарбияи насли наврас дар зинаҳои аввалини ҳаёт хело калон аст. Хусусан, дар баланд бардоштани мусикифаҳмии кӯдакон ва дар ин замина дар онҳо ташаккул додани ҳисси муҳаббат ба Ватан, ба халқ ва сарзамини худ нақши мусиқӣ хеле баланд аст. Юнониёни қадим санъати мусиқиро, ки аз суруд, рақс ва мусиқӣ иборат буд, яке аз пурзӯртарин воситаи таъсиррасонӣ ба олами ботинии инсон медонистанд. Чунончи Арасту гуфтааст: «Дар мусиқӣ тарбияи ахлоқӣ ва фикрӣ ниҳон аст ва он бояд ҳамчун фанни таълимию тарбиявӣ дар мактабҳо омӯхта шавад». Гуфтаҳои ӯ то имрӯз ҳам аҳамияти илмии худро гум накардаанд ва дар тамоми ҷараёни таълиму тарбияи мусиқӣ ҷавҳари асосӣ ҳисоб мешаванд, ки онро бастакор, олим ва педагоги машҳури рус Д. Б.Кобалевский дар барномаи худ доир ба мусиқӣ барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ишора намудааст.

Маълумоти зиёде доир ба мусиқии халқҳои Осиёи Миёна ба таври хаттӣ аз саршавии асри VI-IV то мелод вучуд доранд. Азбаски мусиқӣ мисли математика ва ситорашиносӣ ҳамбастагӣ доранд, омӯзиши он ҳам ҳатмӣ ҳисоб мешуд. Бисёр олимону равшанфикрони асрҳои миёна доир ба паҳлуҳои гуногуни он дар асарҳои худ сухан рондаанд ва доир ба он асарҳо эҷод кардаанд. Аз ҷумла, Ал.Фаробӣ, Ибни Сино, ал Хоразмӣ ал Розӣ, Сафиуддини Абдумумин, Ҷомӣ, Хоҷа Абдул Қодир ва дигарон доир ба санъати мусиқӣ ва омӯзиши он асарҳо эҷод намуданд. Асарҳои онҳо таркиби садо, шаклу сохт ва таъсиррасонии садоро дар бар мегиранд. Онҳо фосилаҳо ва зарбҳоро муайян карда, таъсири мусиқиро ба ҳиссиёти ботинии инсон омӯхтаанд. Хусусиятҳои асарҳои онҳо ба характери афсонаҳои аотирии ба ягон халқият мансубуда монанд аст, ки ба гуфтаи К.Маркс «Маъхазҳои санъати халқ ба ҳисоб мераванд». Мутафаккирони асримиёнагӣ нақши тарбияи мусиқиро дар таъсири ғавқуллодаи на танҳо психологӣ одам, балки ҳатто дар тамоми ҳаёти воқеӣ-дар табиат: флорау фауна он медиданд.

Ҳамин тариқ, дар асри миёна, новобаста ба фишори динӣ мутафаккирони Шарқ нақши мусиқиро дар тарбияи маънавии инсон ҳаматарафа дуруст муайян кардаанд ва онро барои таълим дар мадрасаҳо ҳатмӣ донистаанд.

Омӯзиши маъхазҳои хаттии маданияти мусиқии халқи тоҷик муайян мекунад, ки дар давраҳои пеш дар раванди таълиму тарбияи мусиқӣ тамоми халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон асосан ду ҷараёни прогрессивӣ вучуд дошт:

- а) таъсири дини ислом;
- б) таълимоти мутафаккирони бузург.

Новобаста ба муборизаи ду ҷараёни муҳолиф, мутафаккирони асримиёнагӣ тавонистанд ҳамбастагии мусиқиро бо ҳаёти ҷамъиятӣ-тарбияи рӯхӣ ва физиологӣ инсон нишон диҳанд. Идеяи онҳо дар бораи он, ки мусиқӣ ҳам мисли шеър, адабиёт дорои хусусиятҳои тарбиявӣ ва прогрессивии худ мебошад, он асоси тараққиёти ҳаёти ҷамъиятро муайян мекунад.

Мусиқӣ дар ҳамон давра ба шеърро шоирӣ алоқаи хело зич дошт. Ташаккули санъати мусиқии бисёрасраи халқи тоҷик дар раванди таълим ва тарбия дар шакли бадеӣ-профессионалӣ (касбӣ) инкишоф ёфтааст.

Шоирӣ бо мусиқӣ-овозхонӣ, иҷрокунандаи асарҳои бадеӣ ва навоофарӣ омезиш меёфт. Номи «Ҳофиз»-овозхони касбӣ ҳамчун шоир низ садо меод. Олимони машҳур ва мутафаккирон Рӯдакӣ, Ибни Сино, Ҷомӣ ва бисёр дигарон аз мусиқӣ бохабар, онҳо шаклҳои нави шеърро ба вучуд оварда, шоирон-ҳофизони тоҷик лаҳҳои гуногуни мусиқиро меофариданд, ки то ҳол барои навозандагону сарояндагони муосир хизмат карда истодааст ва барои тасдиқи ин суханҳо аз гуфтаҳои яке аз шоир-мусиқидони бузурги асри XI тоҷик Носири Хусрав мисол меоварем, ки ӯ чунин нигоштааст: «Ғазалро ҳамчун арус ҳурмат намоед, мусиқӣ бошад, либоси қиматбаҳои ӯст». Ҳамин тавр дар вақти таҳлили мавзӯ ва омӯзиши асарҳои мутафаккирон доир ба ташаккули раванди лаёқати иҷрокунандагии мусиқии хонандагон муаллим метавонад барои дар оянда тарҳрезӣ намудани машғулиятҳои мусиқии худ аз гуфтаҳои онҳо доир ба ин ё он паҳлуи раванди машғулияти мусиқӣ эҷодкорона истифода бурда, як барномаи ҷолиберо рӯйи қор оварад, ки он дар оянда мавриди истифодаи умум қарор гирад ва дарси мусиқӣ дар сатҳи баланди мусиқӣ-педагогӣ сурат бигирад.

Хулоса, нашри барномаҳо ва дастурҳои таълимию методӣ аз нигоҳи илмӣ – методӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои миллӣ аз камбудихо ҳолӣ нест, вале боиси дастгирӣ, ки барои дар оянда навиштани китобҳои дарсӣ доир ба

фанни мусиқӣ шароит муҳаё мешаванд. Шӯъбаи зебоипарастии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Ҷумҳуриро лозим аст, ки дар навиштан ва chop кардани чунин мавод ҳамкориро бо омӯзгорони соҳибтаҷрибаи мактабҳои ҷумҳурӣ ва муаллимону олимони соҳавию мактабҳои олий пурқувват намояд, то барномаҳои таълимии мактабҳо ва дастуру китобҳои мусиқӣ аз нигоҳи илмӣ, мусиқӣ ва педагогӣ на барои омӯзгорони нав ба кор саркарда, балки барои дар сатҳи баланди замонавии таълим ва тарбияи мусиқии насли наврас аз нигоҳи хусусиятҳои миллӣ навишта chop карда шаванд. Яке аз камбудии вазифаи тарбияи мусиқии замони ҳозира дар синфҳои ибтидоии мактабҳои Тоҷикистон аз он иборат аст, ки он роҳҳои гуногуни ташаккули лаёқати иҷрокунандагии мусиқии хонандагонро ба эътибор намегирад, вале ба ҳамаи ин норасоӣҳо нигоҳ накарда мувофиқи шароит роҳҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба тафаккур ва лаёқати навопардозии хонандагонро дар заминаи ҷустуҷӯҳои илмӣ кашф карда онро дар дарсҳои суруду мусиқӣ роҳандозӣ бояд кард.

КИТОБНОМА:

1. Аристотель. «О политике» М. Москва 1982-39-44 ст.
2. Кобалевский Д.Б. Программа по музыки для общеобразовательной школ I- VII класс. М. Просвещение, 1977.
3. К. Маркс «Об искусства» Пол. Сб. сочинение Т.3. Москва 1989.
4. Б. Хайруллоев. Методикаи тарбияи мусиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ. ДДОТ. Ба номи Қ. Ҷӯраев, 2006.

МУЗЫКАЛЬНО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

***Б. ХАЙРУЛЛОЕВ,
Ш. АБДУРАХМОНОВА***

В статье авторами отражены основы развития исполнительского мастерства учащихся начальных классов. Музыкально – эстетическое воспитание является одним из основных направлений воспитания учащихся в образовательных учреждениях. Авторами приведены примеры из школ античности, Аристотеля, Сафокля, Македонского и другие, которых могут использовать на занятиях по музыкальному искусству специалисты области музыки.

Ключевые слова: подготовка, воспитание, учение, музыка, язык, современная школа, исполнительское мастерство.

MUSIC - PEDAGOGICAL BASES DEVELOPMENT PERFORMER SKILL IN INITIAL CLASS

***B. HAYRULLOEV
SH. ABDURAHMONOVA***

In article author reflected bases development performer skill pupil initial class. Music - an aesthetic education are one of the main trends of the education pupil in educational institutions. The Author cite an instance from schools of antiquity, Aristotel, Safokl, Macedonian and others, which specialists can use on occupation on music art.

The Keywords: preparation, education, teaching, music, language, modern school, performer skill.

НАҚШИ ВАРЗИШ ДАР ТАШАККУЛЁБИИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

АСАДУЛЛОЕВ Р

Варзиш дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон дар шароити ҳозира саҳми арзандае мегузоранд. Ин ҳам бошад, сайқал додани касбу ҳунаромӯзӣ, донишандӯзӣ ва ҳунароҳои зебои эҷодӣ дар вақти оғози таътилҳои тобистона бештари вақти хонандагон, дар истироҳатгоҳҳои наздимақтабӣ ва беруназшаҳрӣ мегузарад. Барои бехтару рангиртар гузаштани рӯзҳои таътили хонандагон, маъмурияти истироҳатгоҳҳои наздимақтабӣ ва беруназшаҳрӣ як қатор чорабиниҳоро ба нақша дароварда кӯшиш ба харҷ мекунанд, ки таътили хонандагон таасуротбахш гузарад. Яъне мактаббачаҳо истироҳат намоянд, ҳунар омӯзанд ва дониши худро сайқал медиҳанд.

Солҳои охир баҳсу мунозираҳои доманадоре дар мавзӯи тарзи ҳаёти солим идома дорад. Омӯзгорони мактаб ба ин масъала ҳар кадоме нуқтаи назари хешро ба таври худ ибраз мекунанд.

Бо ташабуси Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон барои рушди соҳаи варзиш «Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 278 аз 2-июни соли 2015 қабул карда шуд.

Дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ин масъалаи рӯз диққати ҷидди дода истодаанд.

Тавре ки дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид рафтааст, Тарзи ҳаёти солим аз ҷумлаи мушкilotҳои глобалии асри ХХ-буда, сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ самти афзалиятёфта ба ҳисоб меравад. Илова ба амал тадбиқ кардани ислоҳоти маорифи ҷумҳурӣ дар назди мо омӯзгорон бисёр масъалаҳои ҳалталабро ба миён гузоштааст, ки ҳалли онҳо бевосита ба дӯши омӯзгор вогузор аст.

Аз ин рӯ мавҷудияти майдончаҳо ва толорҳои варзиш дар ҳар мактаб барои пешбурди таълиму тарбияи донишомӯзон ва ташакулёбии тарзи ҳаёти солим кӯмаки беандоза расонида метавонад.

Ташкил кардан ва таҷҳизонидани майдончаҳо ва толорҳои варзишӣ бо воситаҳои айёни вазифаи ҳамаи омӯзгорон ва мураббихо мебошанд.

Ҳангоме ки майдончаҳо ва толорҳои варзишӣ ба таври бояду шояд бовоситаҳои айёни ҷиҳозонида шудааст, ҳамаи муаллимон аз он дар ҳолатҳои зарурӣ метавонанд самаранок истифода баранд.

Варзиш гарави зебӣ, солимӣ ва бардами мебошад. Аз ин хотир, Президенти кишварамон мӯҳтарам Ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон оиди масъалаи боз ҳам баланд бардоштани сатҳи варзиш дар Ҷумҳурӣ ҳамаҷӯза тавачҷӯх зоҳир намуда истодаанд, ки ин иқдом пеш аз ҳама варзишгарон, кормандони соҳаи варзиш, насли наврас ва ҳамаи мардуми зебодӯсти кишварро рӯҳбаланд намуда истодааст.

Барои он ки кӯдак бардаму солим ба воя расад. Аз хурдӣ ӯро ба варзиши бадан одат кунонидан лозим аст. Албатта бо назардошти синну соли кӯдак ин амал бояд мунтазам гузаронида шавад. Дар акси ҳол ин чорабинӣ натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Лекин ҳаминро қайд кардан лозим аст ки аксарияти волидайн худашон варзиши пагоҳирӯзиро аз тариқи намоиши барномаҳои оинаи нилгун ё ин ки радио иҷро намуда, ба кӯдакони худ иҷроӣ ин машқҳоро тавсия медиҳанд. Ин амал ба кулӣ нодуруст мебошад, чунки ин машқҳо барои калонсолон пешниҳодшуда барои кӯдакон иҷроӣ он мушкilot буда, онҳо аз уҳдаи иҷроӣ баромада наметавонанд. Ва агар бароянд ҳам, онҳо зуд монда мешаванд.

Дар баробари ин дар якҷоягӣ бо аҳли оила иҷро намудани варзиши пагоҳӣ ва ё ягон навъи дигари фаъолият кӯдаконро бо ҳамдигар боз ҳам наздиктар мекунад. Барои ҳамин хуб мешуд, ки агар дар рӯзҳое, ки ҳамаи аъзоёни оила сарчамъ бошанд, аз машқҳои пешақӣ тайёркардашуда истифода бурда, варзиши пагоҳирӯзӣ гузаронидан шавад.

Барои самаранок гузаронидани варзиши пагоҳирӯзӣ пеш аз ҳама муҳайё сохтани шароити хуб лозим аст. Шароити хуб гуфта чиро дар назар дорам?. Пеш аз ҳама то аз ҷои

хоб хестаки кӯдак тирезаҳои хонаро кушода, ҳавои хонаро тоза намудан лозим аст. Дар вақти гузаронидани машқҳои варзишӣ, калонсолон бояд ба дуруст нигоҳ доштани қаду қомат ва иҷрои дурусти машқҳо аҳамият диҳанд ва ба кӯдак таъкид карда истанд (ба монанди қомататро рост нигоҳ дор, пойҳоятро васеъ мон, дастҳоятро рост нигоҳ дар ва ғайра). Иҷрои машқҳо зеро оҳанги марш ва ё сурудҳои варзишӣ ва қарсақ гузаронида мешаванд. Машқҳои варзишӣ аз роҳравии ором, роҳравӣ ба нӯғӣ пой, кафи пой оғоз меёбад, ки ин машқҳо барои мустаҳкам шудани мушакҳои пой нақши муҳим мебозанд.

Дар вақти оғози машқи пагоҳирӯзӣ дар кӯдак хунукхӯрӣ мушоҳида карда мешавад. Барои гарм шудани организми кӯдак давидан пешниҳод карда мешавад, баъд аз гардиши мӯътадили хун дар организм ва гармшавии бадан барои иҷрои машқҳо шурӯъ кардан лозим аст. Дар вақти иҷрои машқҳо ба нафаскашии кӯдак диққат додан лозим аст, ки ин амал чунин иҷро карда мешавад (кӯдак ҳатман ягон овозро такрор мекунад, бо- л- ло, по – и-ин) ва ғайра. Барои он ки машқҳо барои кӯдакон шавқовар бошанд, ба машқҳо тағирот даровардан мумкин аст.

Мисол дар авал кӯдак машқи боло, поин фаровардани дастҳоро бе қарсақ иҷро мекард, дафъаи дигар ин машқҳоро бо қарсақ иҷро кардан мумкин, бо такрори овозҳои уҳ-ҳ-х ва аҳ-х, Такрори ин овозҳо ҳангоми қадамзани иҷро кардан ҳам мумкин мебошад.

Бозиҳои серҳаракат дар ҳаёти кӯдак нақши муҳимро мебозад, чунки бозиҳои серҳаракат барои ҳисман ташаккулёбии кӯдак кӯмак расонида ёро ҳисман ҳолок, зирақ ва нотарс мегардонад. Кӯдак вақти зиёди худро дар ҳавои кушод бо давидану чаҳидан мегузаронад. Барои он ки сайру гашт самаранок гузараду кӯдак бо майли том сайругашт кунад, бояд бо онҳо бозиҳои гуногуни шавқовари серҳаракат гузаронидан лозим аст.

Бозиҳои серҳаракат натавонанд мушакҳои бадани кӯдакро ташаккул медиҳад, балки дар онҳо ҳисси доништа гирифтани муҳити гирду атроф бедор шуда, хотираи онҳо мустаҳкам мегардад ва мушоҳидакори, ҳаққи ва зирақӣ пайдо мешавад.

Шавқовар гузаштани бозиҳои серҳаракат вобаста ба маҳорати калонсолон (омузгорон) ва истифодаи ҳамагуна бозичаҳо, ниқоб, сурудҳо ва ғайраҳо мебошад. Масалан: Кудакон бештар мехоҳанд бо ҳалқа, туб, бандҳои гимнастикӣ, ғулаҷӯбҳо ва ниқобҳо бозӣ намуда байни худ мусобиқаҳо гузаронанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки пеш аз оғози ҳар як бозӣ ба кӯдакон қоидаҳои бозиро фаҳмонидан лозим аст.

Дар вақти тартиб додан ва гузаронидани бозӣ пеш аз ҳама кӯшиш намудан лозим аст, ки бозии тартиб дода шуда барои кӯдакон шавқовар бошад аз ӯҳдаи бозӣ баромада тавонанд.

Дар рафти бозӣ кӯдак саҳт ба бозӣ дода шуда, мондашавии худро ҳис намекунад. Бинобар ин бозиҳои ташкил карда шуда зеро назорати калонсолон (омузгорон) бояд бошад, то ки онҳо ҳолати худҳискунии кӯдаконро назорат намоянд.

Бозиҳои серҳаракат дар қисми авали рӯз гузаронида мешавад. Баъд аз нисфирӯзӣ кӯдакон бояд ба бозиҳои ором, бозиҳои рӯи мизӣ, мусобиқаҳо ва ғайраҳо машғул бояд шаванд. Хуб мешуд, ки агар дар хона пеш аз хоб кардан ба кӯдакон дар ягон мавзӯи ба онҳо маъқул сӯҳбат ва ё ҳикоя гузаронида шавад. Ин имконият медиҳад то ки кӯдак ба андешаҳои ширин рафта хобаш ба роҳат шавад ва худро дар нақши яке аз қаҳрамонҳои ҳикоя тасаввур намояд.

Ба монанди қаҳрамони ҳикоя ҳусту ҳолок, ҳасӯр ва доно бошад.

Саҳар кӯдак ҳоби дидаашро пеши назар оварда кушиш менамояд, ки сифатҳои хуби қаҳрамони ҳикояро пайрави намуда онро идеали худ қабул намояд.

Ин гувоҳи аз он медиҳад, ки китоб ва ҳикоя ҳам дар ташаккулёбии тарзи ҳаёти солими кӯдакон нақши калон мебозанд. Барои тарбияи солими насли наврас дар тамоми таълимгоҳҳо ташкил намудани ҳама гуна бозиҳои варзишӣ ва ҳарбӣ – ватандӯстӣ ба роҳ монда шуда, шахсони масъули ин соҳа нақша ва чорабиниҳои махсус тартиб додаанд, ки имрӯзҳо дар асоси ин нақша ва чорабиниҳо фаъолият бурда истодаанд.

Толибилмони литсейи № 2 шаҳри Душанбе барои хонандагони болаёқат дар ҳамаи намудҳои мусобиқаи варзишию ҳарбӣ-ватандӯстие, ки дар миқёси шаҳр ва ҷумҳурӣ гузаронида мешаванд, иштироки фаъолони доранд. Моҳи январ соли ҷорӣ мусобиқаи

варзишӣ дар намудҳои варзиши сабук: волейбол, тенниси рӯи миз, шохмот ва шашка гузаронида шуд, ки дар он синфи 10 «а» сазовори ҷойи аввал шуданд. Барои ҳавасманд гардонидани насли наврас ғолибонро аз тарафи маъмурияти таълимгоҳ бо ифтихорномаҳо ва тухфаҳои хотиравӣ сарфароз гардонад.

Барои сазовор пешвои гирифтани иди Артиши милли санаи 23 феврал Барномаи гузаронидани чорабинии варзишӣ-бахшида ба рӯзи таъсисёбии қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Тарбияи ватандӯстӣ дар литсей ҳамчун зинаи аввали ташаккули мардонагӣ» гузаронида шуд. Гузаронидани ибозии «Офарин» байни дастаҳои синфҳои 5 «а» ва «б» дар намудҳои сафкашӣ, Қадамзании ҳарбии дастаҳо бо суруд, Саломнома, Эстафета бо байрақчаҳо, Гузаштан аз монеъа бо як пой, Эстафета бо туби волейбол, Эстафета бо туби футбол ва ғайра дар сатҳи аъло иҷро кард шуд.

Дар ташкили чорабиниҳои варзишӣ Губанова Л.А., н.и.п., дотсенти Донишгоҳи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов, Абдурахмонов Ҷ., ҷонишини директор оид ба корҳои тарбиявии литсеи №2, Салимов Х. ва Асадуллоев Р. унвонҷӯени АТТ, Абдурахмонова Ш. корманди Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ, Диловаршоев М., Темиршоев Г. Умриқулова М. омузгорони литсеи №2 саҳми калон гузоштанд.

Китобнома

1. Акилов М.В. «Индивидуальный стиль здорового образа жизни - цель обучения в системе физкультурного образования» Физическая культура: воспитание, образование, тренировка [Текст]. Акилов М.В. -2000.- №2.-с. 10-11.

2. Бобоев И. Организация детской и подростковый летный отдых [Текст]. Бобоев И. Душанбе, 2013. – с.5-6.

3. Шмаков С.А. Загородный летний детский лагерь С.А. Шмаков Летний детский отдых под ред. Г.Л. Шереш. – Мозырь: Содействие, 2008. – с. 20-24.

РОЛЬ СПОРТА В ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

АСАДУЛЛОЕВ Р

Пришкольный и загородный лагерей в воспитание молодого поколения играет важную роль. Это позволяет детям усовершенствовать свои профессии и обучать нужные им профессия. Чтобы весело и незабываемый были каникулы, нужны планировать разные весёлые спортивные мероприятия. Это позволяет детям отдыхать и углублять свои знания. Пришкольный и загородный лагерей учитывая сложную экономическую жизни малообеспеченных семей в этом году с поддержкой спонсоров свыше 900 детей из этих семей будут отдыхать в этих лагерей.

Ключевые слова: поколения, позволять, усовершенствовать, спонсор, профессия, планировать, мероприятия

ROLE SPORT AND COUNTRY CAMPS IN SHAPING SOUND LIFESTYLE

ASADULLOEV R

Preschool and country camps in unbringing the young generation plays the important role. This allows the children to improve their own professions and train necessary him profession. To merrily and unforgettable were a vacation, need to plan the different merry atheletic action. This allows the children to repose and deepen their own knowledge. Preschool and country camps

considering complex economic life little provided family this year with support sponsor over 900 children from these family will repose in these camps.

Keywords: *generations, allow, improve, sponsor, profession, plan, actions*

**ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИИ МУОСИР
ДАР ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ**

**РАҲМОНОВ Ҳ.О.,
САТТОРОВ А.Э.,
ГУЛАЕВ И.Х.**

*Донишгоҳи давлатии Қўргонтеппа
ба номи Носири Хусрав*

Ислоҳоти соҳаи маориф, ки алҳол дар ҷумҳуриамон идома дорад, истифодаи васеи техникаву технологияҳои навро тақозо менамояд. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ба хусус дар машғулиятҳои озмоишӣ, дониши назариявии донишҷӯёро мустаҳкам намуда, мустақилияти онҳоро ташаккул медиҳад. Агар ҳамчун мисол, фанни астрономияро дида бароем, он дар замони муосир ба шоҳаҳо ҷудо шуда, дар тадқиқи кайҳон бо самтҳои гуногун амал карда истодааст, истифодаи технологияи иттилоотӣ воситаи нотақрори омӯзиши бехтари ин фан мебошад. Дар ташкил намудани машғулиятҳои истифодаи технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ, маҷмӯи усул ва шаклҳои кори таълим мавқеи асосӣ дорад, ва он ба рушди тафаккури эҷодӣ ташаккули қобилияти омӯзгори сабаб мешавад. Ҳангоми таълими астрономия, ки ба физика ва технологияи автоматӣ, технологияи иттилоотии радиолокатионӣ зич алоқаманд аст, диққати махсус бояд зоҳир намуд.

Мавриди таълими радиоастрономия, ки дар таркиббандии астрономия, физика ва радиотехника асос дорад. Сохти дастгоҳҳои технологияи иттилоотӣ ва истифодаи онҳо дар мушоҳидаҳои астрономӣ махсус аст. Зеро, омӯзиши афканишоти радиоастрономӣ бо афканишоти мавҷҳои электромагнитӣ асоснок карда мешавад. Қабули сигналҳои аз кайҳон афкандашуда ба воситаи антеннаҳои қабулкунӣ ва радиолакаторҳо амалӣ мешавад. Ба ҳисобгирии сигналҳои кайҳонӣ тавассути технологияи компютерӣ имконпазир мешавад ва дар басомадҳои гуногуни мавҷӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки радиомавҷҳои кайҳонӣ дар якҷанд намуд афканда мешаванд. Ҳар як намуди радиомавҷ аз манбаи афканишоти вобаста буда аз рӯи басомади хос паҳн мешавад. Радиоафканишоти ҳароратӣ аз рӯи қонуни Вин муайян карда мешавад, ки чунин аст: қисми то ҳарорати T^0K гарм кардашуда энергияро бештар дар намуди мавҷ хорич менамояд ва бо формулаи зерин ифода карда мешавад:

$$\lambda_{\max} = \frac{0,0029}{T^0K} \text{ м.}$$

Спектри қабулшудаи мавҷҳои нишон медиҳанд, ки Офтоб ранги сурхи зардча дораду дарозии мавҷаш $5 \cdot 10^{-7}$ м мебошад. Сигналҳои афкандашуда ва қабулшуда нишон медиҳанд, ки ҳарорати афканишоти мавҷҳои рӯшноӣ аз сатҳи Офтоб тақрибан 5800^0 К мебошад.

Ҳамин тариқ, радиоафканишоти боздоранда, магнитобоздоранда, синхротронӣ ва ғайраҳо, ҳар кадоме ба таври хос омӯхташуда мушоҳида мешаванд. Албатта мушоҳида ва тадқиқи радиомавҷҳои кайҳон аз тарафи радиоастрономҳо ва астрофизикҳо иҷро карда мешавад, ки дастгоҳҳои технологияи иттилоот қабулкунӣ ва афканишотию инъикоси фаъолият мекунанд, бе радиолокаторҳо ва локаторҳои параболӣ имкон надорад. Технологияи ҳозираи мавҷафкан ва мавҷқабулкун ба технологияи ахборотӣ, ба оптика ва электроника робитаи мустаҳкам дорад. Бояд қайд кард, ки қабули радиомавҷҳо ва инъикосу афканишот, инчунин интиқол ба нуқтаи таиншуда бидуни антеннаҳои синфазавӣ, рефлекторҳои параболӣ, радиотелескоп-рефлекторҳо аз имкон берун аст. Воситаи асосии технологияи иттилоотӣ, дастгоҳи мавҷафкан ва мавҷқабулкунанда мебошад. Антеннаҳои радиолокатионӣ сигналҳои кайҳонӣ ва заминиро ба воситаи ячейкаҳои гуногуни рефлектор дар фокус ҷамъ намуда қабул менамояд.

Ҳангоми таълими фанҳои табиатшиносӣ, аз ҷумла физика, астрономия ва радиоастрономия истифодаи асбобҳои радиотехникӣ, компютер, осциллографҳо бо қабул кардани мавҷи радио ва мавҷҳои афкандашудаи дарозии мухталифдошта дар диапазонҳои гуногун ва басомадҳои гуногун ва бо тасвири графикӣ дар экран доираи дониши толибилро васеъ намуда, ҳофизаи онро тақвият медиҳад, инчунин боиси ташаккули тафаккури маърифатӣ мустақилияти ӯ мегардад. Дар экран дидани графикаи ҳаракати мавҷи электромагнити тағйирёбии басомад ва дараҷаи фурубарии сели электронҳо (сигналҳои афканда шуда ва инъикосшуда) бо вобастагии ҳарорати сабаби дар хотира ҳифз шудан мегардад.

Ба толибилмон баррасӣ намудани вазифа ва функсияи антенаҳои афканишот ва қабулкунанда бо асосноккунии астрономи ва физикӣ ва сохти он дар пайвастигии бо технологияи муосир мавқеи хос дорад.

Вазифаи антенна ҳамчун қисми ҷудонашаванда ва асосии дастгоҳи иттилооти ва робитаи дар атрофи фокус ҷамъ намудани радиоафканишот аз манбаи дилҳо мебошад, ҳоҳ аз манбаи радиоафканишоти боздоранда бошад ҳоҳ, аз манбаи ҳароратӣ. Фарқи байни антеннаҳоро аз рӯйи афканишот ва қабулкунии сигналҳо барраси намудан муҳим мебошад, зеро мавриди қабули мавҷ дар диапазонҳои гуногун тавоноии радиомавҷ дар дохилшави ва баромади антенна фарқ дорад, ки ин ба қобилияту сохти он вобаста аст. Ҳангоми мушоҳидаи осмони ситоразор ва муайян намудани тобишҳои ситорагӣ ба воситаи радиотелескопҳои пуриктидор, ки мавҷи тавоноии имконпазир доштара қабул ва инъикос карда метавонанд, толибил мувофиқи дараҷаи афканишоти манба аз ҳисоби инъикоси мавҷ аз ячейкаҳои канорӣ хабардор мешавад.

Дар қабули мавҷ аз тарафи антенаи радиотелескопҳо мавқеи радиометр назаррас мебошад, яъне радиометрҳо қабулкунаки радиотелескопҳо мебошанд.

Ҳангоми таълими физика ва астрономия тадқиқи астрономӣ ва физикии объектҳои кайҳонӣ ҳамчун манбаи афканишоти радиомавҷҳо, асоси ҷаҳолгардонии ҷаҳолияти донишҷӯёни таҳассуси физика астрономия мешавад, чунин зерпроблемаҳоро дар назар доштан лозим аст:

- иҷрои корҳои амалӣ ва озмоишӣ аз астрономия ва физика;
- кори мустақилона аз астрономия ва физика меёрҳои асосии тайёр намудани омӯзгорони астрономия ва физика;
- дар асоси барнома тартиб додани нақша дар иҷроиши мустақилона аз рӯйи ихтисосҳои радиоастроном, физик-астроном;
- истифодаи васеи технологияи иттилооти ва иртиботи дар аз худкунии фанҳои астрономия, физика ва радиоастрономия. (радиотелескопҳо, радиометрҳо, антенаҳои мавҷафкан ва мавҷқабулкунанда).

Ҳалли масъалаҳои зикр шуда, ки дар дараҷаи аз худкунии донишҷӯён ва ҳосил шудани малакаи кор бо радиотелескоп, телескоп, рефлекторҳо ва дастгоҳҳои иттилооти зоҳир мешавад, дараҷаи донишандӯзии донишҷӯёни таҳассуси физика-астрономия дар мавриди кор бо дастгоҳҳои астрономӣ, физикӣ ва радиоастрономӣ баланд шуда, тафаккури техникӣ маърифати онҳоро тақвият медиҳад.

КИТОБНОМА:

- 1.И.Ф. Малов. Радиопульсары. – Москва: Наука, 2004-191 с.
- 2.Ҳ.Мачидов, О.Нозимов. Нучум (китоби дарсӣ барои синфи 11). – Душанбе: КММ «Насиба» - 152 с.
- 3.Б.А.Воронсов-Веляминов. Астрономия (китоби дарсӣ барои синфи 10, тарҷумаи Акбар Турсунов). М.: «Просвещение», 1983.-160 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

**РАХМОНОВ Х. О.,
САТТОРОВ А. Э.,
ГУЛАЕВ И. Х.**

Использование современных информационных технологий в изучении естественных наук, а именно на практических занятиях закрепляет теоретические знания студентов и формирует их самостоятельность. В работе авторами рассмотрены некоторые вопросы использования современных технологий в процессе обучения предметов естествознания, в частности, физики и астрономии.

Ключевые слова: *информационная технология, астрономия, физика, практическая работа, диапазон, техническое мышление, космические сигналы.*

USING OF THE MODERN INFORMATIONAL TECHNOLOGY IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCE

**RAHMONOV H. O.
SATTOROV A.
GULAEV I. H.**

The using of the modern informational technologies in the study of the natural sciences, and exactly of practice lessons fixed the theoretic knowledge of the students and formed their independence. In the work by author considered some questions of using the modern technologies at the process of teaching the natural subjects, in particular, physic and astronomy.

Key words: *informational technologies, astronomy, physic, practice work, diapason, technique thinking, space signals.*

НАЗАРЕ БА «ҚАСИДАИ БУЗУРГОН» - И ТУҒРАЛ

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ

*доктори улуми филологӣ, профессор
директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдурахмони Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

Муҳаммаднакибхон Туғрали Аҳрории Фалғарӣ аз охири шуарои классики адабиёти тоҷик аст, ки дар ибтидои асри ХХ зиндагӣ ва эҷод намуда, суннатҳои адабиёти классикиро вобаста ба ҷараёни бедилизм пайравӣ ва идома додаст. Бино ба таъкиди муҳаққиқонаш, Туғрал, ки сунани назми панҷсадсоларо ҷамъбаст намуда, соҳиби лақаби «Хотимат-уш-шуаро» гашта буд, саъй намудааст суннатҳои сабқҳои пешини адабро ҷамъбандию тамзиҷ намояд. Бо ин амал ӯ ба эҷоди як равиши тоза наздик шуд, вале ба анҷоми он муваффақ нагардид. (4,13)

Воқеан, Туғрал аз шоирони тавонои асри худ буд, ки ашъораш гувоҳи ин матлаб аст. Ҳамчунин шуаро ва таъкиранигорони муосираш, монанди Ҳашмат, Афзал, Ҷавдӣ, Муҳтарам, Абдӣ, Мирзо Салимбек ва баъдтар устод Айнӣ ба ашъори ӯ баҳои баланд доданд. Масалан, устод Айнӣ менависад, ки «истеъдоди Туғрал бисёр комил ва ҳаёлаш мустаъиди болодавӣ буд. Агар таъби худро дар асорати тақлиди Бедил намеандохт ва ҳам дар ҳаққи худ бисёр некбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққак буд» (2,276).

Аз навиштаи устод Айнӣ чанд масъала равшан мегардад: а) Туғрал соҳиби «истеъдоди комил, ҳаёлаш мустаъиди болодавӣ, муҳофизааш бисёр қавист ва аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққак буд»; б) Туғрал «муқаллиди Бедил аст, лекин мисли бисёртарини муқаллидони Бедил дар ин пайравӣ ҳеч муваффақ нашудааст»; в) Туғрали «комилистеъдод ба ҳаққи худ бисёр некбин буд».

Оне, ки Туғрал ба Бедил пайравӣ кардаву шеъри ӯро сармашки кори эҷодии худ қарор додаст, як амри ногузир буд, зеро дар замони зиндагии Туғрал чун ду асри пеш аз ӯ маҳаки санҷиши ҳунар шеъри Бедил буд. Ҳар шоире, ки дар он замон даъвии шоирӣ мекард ва мехост ӯро чун шоири ҳунарманд бишиносанд, ногузир бояд таъби худро дар муқоиса бо шеъри Бедил меозмуд. Туғрал аз ин миён истисно набуд. Бино ба гуфтаи устод Субҳон Амир, эҷодиёти Бедил замоне ба ҳаёти маънавии Осӣи Миёна ворид гардид, ки адабиёти ин сарзамин рӯ ба таназзул ниҳода буд ва шуарои ин сарзамин осори Бедилро дар савияи маҳдуди бадеӣ дарк карданду баҳрабардорӣ аз ашъори ин шоири нозукҳаёл ба таври номатлуб сурат гирифт. Аз ин ҷост, ки аз ҳазорон муқаллидони Бедил касе ба пояи ӯ нарасид. Ман шоире суроғ надорам, ки дар асрҳои ХУ111-Х1Х дар Мовароуннаҳр зиндагӣ эҷод карда, дар пайравии Бедил шеъре насуруда бошад. Монанди ҳамон суннат, ки ағлаби шуарои баъд аз Ҳофиз ба сабку шеваи Лисонулғайб пайравӣ карданд, ҳатто шоирон ба майдон омаданд, ки девони ӯро ҷавоб гуфтанд, вале касе ба ҷанги саманди Ҳофиз нарасид. Шоирони тавоно монанди Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ, ки ба як ғазали Ҳофиз чанд ғазали ҷавобӣ сурудаанд ва аз муваффақтарин шоирони пайрави сабки Ҳофиз ба ҳисоб мераванд, вале натавонистаанд, ки сабки Лисонулғайбро бекаму кост риоя кунанду ғазали ҳофизона сароянд. Камина дар мақолаи «Ҷомӣ ва Навоӣ» (таҳлили муқоисавии се ғазал аз диди нақди формалистӣ) ба ин натиҷа расидаам (3, 140). Туғрал низ аз миёни муқаллидони зиёди Бедил аз беҳтаринҳо ба ҳисоб меравад, вале ӯ ҳам натавонистааст ҳамтои ин шоири соҳибмақтаб бошад. Як диди иҷмолии шеъри Туғрал нишон медиҳад, ки шоир дар ашъори мустақилаш беҳтару хубтар ҳунарнамоӣ карда, нисбат ба ғазалҳое, ки дар пайравии Бедил сурудааст.

Дар «Қасидаи бузургон» Туғрал перомуни ашъори шоирони пеш аз худ ба таври мухтасар дар ҳаҷми як ё ду байт изҳори назар кардааст. Ин қасида то андозае

метавонад баёнгари хую хислати Туғрал ва завку саликаи ӯ нисбат ба шеърӯ шоирӣ бошад. Қасида аз накухиши дунёи дун, ғамкада будани он барои инсон ва бунёди фано доштани хонаи ҳастӣ шуруъ мешавад:

*Хонаи ҳастӣ, ки асосаш фаност,
Бому дараши ҷумла ба дӯши ҳавост...
Нест ба ҷуз пардаи мизроби ғам,
Зеру бамиш нағмаи мо з-ин навоист.*

Дигар суҳан аз ишқ асту ранҷу заҳмати он, ки як навъ ташбиби қасидаро мемонад. Байти чаҳордахумро метавон ба сифати байти таҳаллус- гурез қабул намуд, ки мисраи дуомаш хеле хуб баромадааст:

*Раҳм намо, зомини хунам машав,
Туғрали моро, ки чаҳон хунбаҳост!*

Ҳашт байти баъдӣ фаҳрияи шоирона аст, дар ситоиши худу шеъри худ. Ростӣ, камтар шоире дар ин даврон монанди Туғрал аз шеърӯ худу истеъдодаш меболад ва касеро дар ин ҷода ҳамтои худ намедонад. Таъкиди устод Айнӣ, ки Туғрал «дар ҳаққи худ бисёр некбин буд», ишора ба ин нукта аст:

*Кӯҳ бувад гарчи ба Туғрал ватан,
Дар ҷабали назм ишгарф аждаҳост.
Кист чу ман вориси майдони назм,
Гӯйи суҳан бо кию чавгон кирост!?
Нест маро фикри фарозу нишеб,
Кӯҳу биёбон ҳама яксон марост.
Хоҳам агар мисрае андар қалам,
Чанд газал қофия ҷавлоннамоист.
Ҳар кӣ қунад даъвии ҳамсангиям,
Паллаи мизони вай андар ҳавост.
Модари айём назояд чу ман,
Ҳайф, ки лӯълуи суҳан камбаҳост...*

Дағдағаҳои Туғрал, ки така ба ашъори ҳунармондонааш дорад, дар муқоиса бо ашъори муосиронаш то андозае ҷон дорад ва воқеан, ҳамон қадар ки «ба худ некбин аст», ба дигарон бадбин аст:

*Номам ба чаҳон вале Нақиб аст,
Бо ман ҳама душману рақиб аст.*

Туғрал дар ин қасида аз 74 шоир ном бурда, ки сараввал суҳанаш аз Бедил аст. Дар тасвири Туғрал Бедил «шоҳи суҳан»-у «хотиму пайғамбари аҳли суҳан» аст ва «таблиғ» муъҷизаи ӯст:

*Бод ба дарёи суҳан офарин,
Бедили доно, ки аз ӯ нуктаҳост.
Хотиму пайғамбари аҳли суҳан,
Муъҷизаи ӯ ҳама таблиғҳост.*

Баҳои Туғралро ба шеъри шоирон ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: а) Шуарое, ки Туғрал ба бузургии эшон қоил асту шеъраро писандидааст; б) Шоироне, ки ба шеъри онҳо арзише қоил нест; в) Шуарое, ки аз ҳама ашъораш ду се шеъраро қабили қабул асту бас.

Ба дастае аввал ба тартибе, ки Туғрал ном бурдааст, инҳо дохил мешаванд: Бедил, Фирдавсӣ, Рашиди Ватвот, Саъдӣ, Низомӣ, Анварӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Носири Хусрав, Ҷомӣ, Амир Хусрав, Носири Бухорӣ, Бисотии Самарқандӣ, Сузанӣ, Туршезӣ, Лутфии Нишопурӣ, Муаррӣ, Санойӣ, Розӣ, Азрақӣ, Камоли Исмоил, Салмон, Устод Рӯдакӣ, Захирӣ, Қоонӣ, Зухурӣ, Зебуниссо, Абулфараҷи Рунӣ, Шайх Аттор, Асадии Тӯсӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадӣ, Фузулӣ, Хайём, Рукнии Нишопурӣ, Имоми Ҳиравӣ, Шайх Озарӣ, Фаҳруддини Ироқӣ ва Алишери Навоиро дар саҳоват меситояд, ки дастгири аҳли адаб буд. Шуарои фақуззикрро Туғрал ба некӣ ёд мекунад, вале аз баъзеи онҳо хурдагирӣ кардааст. Масалан, Мавлоно Ҷомиро танҳо дар маснависароӣ беҳамто медонад, на дар қасида:

*Гар набувад Ҷомӣ қасоидсаро,
Лек чу ӯ маснавигӯе кучост?*

Камоли Хучандӣ аз назари ӯ «суханозмост»:

*Анварою Ҳофизи туғро чӣ шуд,
Хоҷа Камол суханозмост!*

Мавлави Румӣ ба андешаи Туғрал «надими ҳарами кибриёт», яъне мақоми бас бузург дорад, вале арӯзро намедонад:

*Мавлави Румӣ надонад арӯз,
Лек надими ҳарами кибриёт.*

Аз шоироне, ки ситоиш шудаанд, гоҳе ба муҳтавои асосии ашъорашон ишора мекунад. Масалан, Сӯзани Самарқандиро чун дарзии сухан мешиносад, аммо «бахяи чайби суханаш», яъне ҳунари ӯро дар ҳаҷву ҳичо медонад:

*Сӯзани хайёти сухан шуд, вале
Бахяи чайби суханаш аз ҳичост.*

Шеъри Саной, аз назари Туғрал, шеъри ҳидояткунанда ва растагорист, ки ҳама дар мадҳу санои Худованду расули ӯст:

*Буд Саной зи шоир ҳудо,
Он чӣ, ки гуфтаст, зи ҳамду саност.*

Носири Бухорӣ, Низомии Арӯзӣ, Бисотии Самарқандӣ, Туршезӣ, Лутфии Нишопурӣ, Муаррӣ (шоири араб), Азракӣ, Салмон, Камоли Исмоил, Қоонӣ аз ҷумлаи он шоиронанд, ки Туғрал ба ашъори онҳо баҳои баланд додаст. Масалан, дар мавриди Носири Бухорӣ мегӯяд:

*Носири дигар, ки Бухорист ӯ,
Камсухан аст, лек гумонаш расост.
Чини суханрост чу хоҷони Чин,
Чини назмаш ҳама рангинсадост.*

Ба гурӯҳи дуоми шоироне дохил мешаванд, ки Туғрал ҳеҷ арзише ба шеъри онҳо қоиладар нест: Шаттоҳ, Хоҷа Ҷамол, Мушфиқӣ, Ваҳшӣ, Амиршоҳии Сабзаворӣ, Соиб, Адо, Ҳилолӣ, Зулолӣ, Шавкат, Носиралӣ, Мирхусайни Ғурӣ, Умедӣ, Урфӣ, Ҳотифӣ, Нозими Ҳиротӣ, Толиби Омулӣ, Муҳташам, Умархон. Туғрал шоирони номбурдаро ба ҳайси шоир намешиносад. Масалан, Соиби Табрезӣ, ки яке аз саромадони сабки ҳиндист, аз назари ӯ девона асту девонаш ҳама суханҳои пуч:

*Соиби девона суханҳои пуч,
Ҷамъ намудааст, ки девони мост.*

Ва ё шеъри Шавкати Бухорӣ, аз назари ӯ, дар шикасти сухан «муми сиёҳ аст», на мумиёи асли, Носиралӣ, ки аз пештозони сабки ҳиндист, «дар дари султони сухан гадост»-у Нозими бечора ба навъи сухан хӯшакаши хирмани «маънинамост» ва як маснавиро дар ҷаҳодаҳ мол навиштааст:

*Гуфтаи Шавкат ба шикасти сухан,
Муми сиёҳ аст, на чун мумиёст.
Чанд газал гуфтаи Носиралист,
Бар дари султони сухан ӯ гадост...*

Мурод аз «султони сухан» бояд Бедил бошад, ки Туғрал дар ғазале ӯро бо ин сифат ёд кардааст: «Эй хушо, Туғрал, аз ин як мисраи шоҳи сухан...» Аз сӯйи дигар, метавонад ишора ба худаҳ бошад, ки дар ҳамин касида худро «шаҳ» номидааст:

*Ори ман ояд сухан аз дигарон,
Маснади шаҳ ори аз ин бурёст.*

Ҳамин тариқ, каломи Толиби Омулиро аз амали назм ҷудо мекунад. Муҳташамро, ки тақлиди шеваи Анварӣ мекунад, пайсиёҳ меномад:

*Толиби Омул, ки надорад амал,
Аз амали назм каломаш ҷудост.
Муҳташам ар рафт пайи Анварӣ,
Рӯз сафед аст, пайи ӯ сиёст...*

*Бех, ки Умар лофи сухан кам занад,
Гулиани ӯ маҷмаи хору гиёст.*

Ба гурӯҳи саввум шоироне дохил мешаванд, ки ба назари Туғрал чанд шеършон қобили таваччуҳ асту бас, монанди Унсурӣ, Асқадӣ, Фаррухӣ, Хочуи Кирмонӣ, Фитрат Зардӯзи Самарқандӣ, Умедӣ, Ҳотифӣ. Масалан, аз тамоми осори Хочуи Кирмонӣ, ки Ҳофиз тарзи сухани ӯро дорад, як дутояшро шеър медонаду бас:

*Он чи сухан ҳаст зи Хочу нишон
Бар варақи даҳр, вале як дутост.*

Ваҳшӣ, ки чанд маснавӣ сурудааст, ҳеч ба сайди сухан даст наёфтааст:

*Мондааст зи Ваҳшӣ ду се маснавӣ,
Сайди сухан улфати Ваҳшӣ кучост?*

Сухани Воизи Қазвинӣ дилкашу дилҷӯ нест, вале хубии каломаш дар он аст, ки насиҳат мегӯяд:

*Гарчи на дилҷӯст каломаш, вале
Ваҳшии Қазвинӣ насиҳатсарост.*

Эҳсос мешавад, ки неши танқиду накӯҳиши Туғрал бештар ба шеъри шоиронест, ки дар сабки ҳиндӣ шеър гуфтаанд, монанди Соиб, Носиралӣ, Нозими Ҳиротӣ, Шавкати Бухорӣ, Фитрат, Толиби Омулӣ ва ғайра. Чунончӣ, девони Собро суханҳои пуч номидаву Носиралӣро гадои дари Бедил. Фитратро, ки аз пайравони Бедил аст, дар муқоиса бо шеъри Бедил ҳеч медонад:

*Фитрат агар ҳамдами Бедил бувад,
Ҳолаш андар маҳи Бедил суҳост.*

Ҳола (доираи нуроние, ки гоҳ-гоҳ гирдогирди моҳ зоҳир мешавад)- и Фитрат дар назди маҳи Бедил суҳост, яъне ситораи кӯчаки камнур аст. Аз ин ҷо натиҷа гирифтани мумкин аст, ки Туғрал ҳеч яке аз шуаро, ки пайрави Бедил кардаанд, ба худ баробар намедонад. Байти зерин гувоҳи ин матлаб аст:

*Ори ман ояд сухан аз дигарон,
Маснади шаҳ ори аз ин бурёст.*

Аз назари Туғрал ҳазлу хурофоту тавшеҳ дар шеър номақбул буда, мақсад шеърро шоирӣ ҳамди Худованд аст:

*Гар нараванд аз пайи тавшеҳу ҳазл,
Ҳазлу хурофот зи шоир хатост.
Ҳамди Худованд ба ҷой оваранд,
Мақсад аз шоирӣ ин муддаъост.*

Дар қисмати талаби қасида шоир аз мамдӯҳи худ Ҳазрати Ваҳҳочӣ, ки ӯро Осафи сонӣ номидааст, илтимоси табият мекунад. Барои дилгарм кардани мамдӯҳ аз рӯзгори Мир Алишер қисса мекунад, ки дастгири арбоби фасл буду то ба имрӯз аз карами вай қисса мекунад. Гумон меравад, ки ин мамдӯҳи шоир вазир ё ягон амалдори шоҳи Бухорост. Туғрал пояи ӯро аз Навоӣ паст намедонад ва қадри «шаҳаншаҳи мулки Бухор»-ро аз Ҳусайн Бойқаро баландтар мешуморад. Дар қисмати талаб низ сухани Туғрал на оҳанги илтимосу илтиҷоро дорад, балки ҳукму накуҳишро мемонад, ки аз хислати тундхӯию баландназарии ӯ шаҳодат медиҳад:

*Пас, зи чи рӯй менакунӣ тарбият,
Эй, ки туро давлати бемунтаҳост.*

Хулоса, «Қасидаи бузургон» гувоҳи он аст, ки Туғрал аз осори суханварони пеш аз худ огоҳии комил дорад, вале назари ӯ ба шеърро шоирӣ аз нақдушшеъри аҳди классикӣ то андозае фарқ дорад. Нақди ӯ як навъи нақди эҳсосист, ки аз хую хислат ва баландназарии ӯ шаҳодат медиҳад.

КИТОБНОМА:

1. Туграл. Гиёҳи меҳр. Душанбе: Ирфон, 1986,-352 сах.
  2. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. - Душанбе: Адиб, 2010,- 448 сах.
  3. Исрофилниё Ш.Р. Қомӣ ва Навоӣ (таҳлили муқоисавии се ғазал аз диди нақди формалистӣ) // Садои Шарқ, 2008, №8, сах. 140.
  4. Мирзо Муллоаҳмад. Охири намоёндаи сабки ҳиндӣ // Минбари халқ, № 42, 14.X.15. сах.13.
- Калидвожаҳо:* Туграл, сабки ҳиндӣ, шеър, ҳунар.

МНЕНИЕ НА «КАСЫДУ ВЕЛИКИХ» ТУГРАЛА

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ

В статье речь идёт о заслуге Туграла в таджикской литературе и его роли в развитии индийского стиля в Мовароуннахре. Автор определяет на основе «Касыды великих» мнение Туграла на творчество прежних поэтов.

Ключевые слова: индийский стиль, газель, Туграл, литература, творчество.

SOME IDEAS TO “KASIDAI BUZURGON” OF TUGRAL

SH. ISROFILNIO

The article is about honer of Tugral in Tajik literature and his role in developing of Indian style in Movarounahr. The author defined the ideas of Tugral based on “Kasidai buzurgon” on creaty of previous poets.

Key words: Indian still, Tugral, literature, creaty.

«ТИББИ РҶҲОНӢ»

РАҶАБАЛӢ САНГОВ,
*унвонҷӯи Институти фалсафа, сотсиология ва ҳуқуқи
ба номи А.Баҳовиддинов Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ба ифтихори 1150-солагии Абӯбакр Закариёи Розӣ

Сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ осори бою гаронбаҳо ва пурарзиши ба мерос мондаи табиби ҳозиқ, мутафаккири озодфикр ва олими табиатшиноси охири асри IX ва нимаҳои аввали асри X Абӯбакр Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёро, ки дар таърихи илму тамаддуни тоҷик ба исми Закариёи Розӣ (дар Аврупо бо номи Разес) машҳур аст, хеле зиёд (бештар аз 200 номгӯй) арзёбӣ мекунад. Мувофиқи ишораҳои маъҳаз ва сарчашмаҳои илмиву таърихӣ, теъдоди ангуштшумори асарҳои ӯ то ба замони мо омада расидааст, ки он ҳам нишонаи таҷассуми шуҳрати ҷаҳонии мутафаккир ва осори ҷовидонии ӯ мебошанд.

«Тибби рӯҳонӣ» яке аз асарҳои муҳиму пурарзиши Абӯбакри Розӣ буда, бо мухтаво ва мавзуву масъалаҳои дарбаргирифтааш миёни дигар асарҳои мутафаккир мавқеи хос дорад. Муаллиф дар он вазифаҳои ниҳоятдараҷа муҳими иҷтимоӣ-ҷамъиятӣ- тарбияи инсонӣ комил, инсонӣ дорои фазилятҳои неку писандида ва ҳамида, инсонеро, ки ақли солиму комил дошта, шикастанафс бошад ва тавонад, ки ҳавову ҳавасро тобеи худ кунад, яъне ба ҳавову ҳавас ҳоким бошад- на тобеи ҳавову ҳавас, таҷассум намудааст. Ҷамчунин, инсонеро мепарастад, ки ширинии ҳаёту умрро на дар лаззату шаҳват, ки хосси ҳайвонот аст, балки дар ҳаракату меҳнат ва иродату фаросат донад. Айбу нуқсонҳои худро доништа, аз пайи ислоҳи он бошад, на айбҷӯи дигарон. Аз ишқу улфат ва лаззати нопоки булҳавасона, инчунин ашхоси фориғболу сарватманд ва

шаҳватпарастон канора чӯяду азобу укубати ба даст овардани матлубро, ки сабабгори ширин шудани талхӣ мегардад, андеша кунад. Аз худписандиву такаббурӣ ҳазар дошта бошаду нафси худро аз бахиливу тамаъчӯӣ, ки рукни муҳими ҳасадбарӣ аст, идора карда тавонад. Аз ҳасад, ки дарде аз дардҳои нафсонист ва дорои зарарҳои беҳисоб мебошад, парҳез карда, аз ғазаб, ки хосси ҳайвон буда, меҳоҳад аз бағазабораандаи худ интиқом гирад, худдорӣ кунад. Аз дурӯғ, ки оқибати он бефурӯғ аст, ҳазар дошта бошад. Шаҳси хунармандро сарватманд ҳисобад, на соҳиби амлокро. Аз амале, ки оқибати он гунаҳкорӣ ва ё пушаймонист, ҳазар дошта бошад. Пок бошад, то аз шарру ногуворӣ эмин монад. Ба мардум раҳму лутф дошта бошад, зеро он самараи сифати фазилат аст. Нафсро ба фикрҳои рӯзгор, лутфу меҳрубониҳо сафарбар намуда, дар бораи маҳв кардани ғам фикр кунад, то бими маргро аз худ дур карда бошад. Аз марг натарсад, зеро маҳз марг мурдари ба роҳат, ба ғалабаи абадӣ мерасонад. Ҳарчанд аз он илоҷ нест, он қарз аст ва аз асрору фазилатҳои марг огоҳ бошад ва амсоли инҳоро, ки ҳислатҳои хосси инсонӣ рӯҳан солим аст, ба миён гузошта, муҳтавои мавзӯи асар қарор додааст.

Чунин масъалагузориҳои мутафаккир дар асари мазкур ва баррасии паҳлуҳои ҳаётан муҳими он аст, ки «Тибби рӯҳонӣ» ба қатори шоҳасарҳои илмӣ ва ахлоқии ҷаҳон шомил гардидааст. Боиси хушнудист, ки асари номбурда то ба замони мо расида, ҳанӯз соли 1989 дар «Мунтахаби осор»-и Закариёи Розӣ* дар баробари шарҳи ҳоли Муҳаммад Закариёи Розӣ ва асарҳои дигари муаллиф- рисолаҳои «Сирати фалсафӣ», «Аломоти иқбол ва давлат» ва «Қиссаҳо аз ҳаёти беморон» ба таъб расонида шуда, дастраси хонандагон гардидааст.

«Тибби рӯҳонӣ» таҷассуми афкори баланд дар илми фалсафаи асримиёнагӣ ба шумор рафта, ҳамчун доиратулмаорифи ахлоқи башарият эътироф гардидааст. Тавре ҳуди Закариёи Розӣ дар масъалаи мақсади таълифи асар қайд намудааст: «Мо гуфтани ҳастем, ки мақсади асосии «Тибби рӯҳонӣ» иборат аз ислоҳ кардани ахлоқи нафс аст. Мо ин мавзӯро ба таври муъҷаз баён мекунем» (Ҳамон ҷо, с. 19).

Барҳақ, хонанда пас аз мутолиаи фаслҳои асари мазкур эҳсос мекунад, ки мавзӯву масъалаҳои мавриди андеша ва муҳокима қароргирифта ба таври муъҷаз, вале бисёр бар ҳадаф ва нишонрас баён гардидаанд.

«Тибби рӯҳонӣ» асари фалсафӣ буда, хулқу рафтори одамиро, ки зодаи табиат аст ва одамии фарзанди муҳити иҷтимоӣ ва рӯҳонии худ ба шумор меравад, мавриди андеша қарор додааст. Маълум аст, ки Закариёи Розӣ дар зери мафҳуми «Тибби рӯҳонӣ» на маънии динӣ, балки маънии рӯҳӣ- маънавии онро дар назар дорад. Маънии руҳӣ-маънавии он нафс аст. Нафс на фақат мабдаи ҳаётбахш ва фаъолияти рӯҳии инсон, балки олоии маърифат, асоси он низ ҳисоб меёбад. «Тибби рӯҳонӣ»-ро ҳамчун асари фалсафии талқини рӯҳи солим, ки ҳамаи рафтору гуфтор ва амалу кирдори одами солиму комил ва фозилу оқил маҳз ба он вобастагии қавӣ дорад, ҳисобидан мумкин аст. Дуруст аст, ки аз нигоҳи тиббӣ маҳз одами дорои рӯҳи солимдошта ва комили саодатманд ақро, ки он инъоми Худовандист омили муътабару боқудрат ҳисобида, аз пайи ислоҳ кардани ахлоқи нафс ва ҳамагуна ҳавову ҳавас мешавад.

Нахустин ҳадияи Офаридгор ба одамии ин ақл аст. Бешубҳа, мутафаккир дар тақвияти ин андеша фасли аввалро «Ситоиши фазилати ақл» номида, доир ба фазилатҳои он чунин мегӯяд:

«Парвардигори муттаъол ақро ба инсон ато намуд ва одамизод ба тавассути он ба сарафрозӣ бузургӣ ноил гардид. ...ба кӯмаки он ҷавҳари аслро дарёфт менамоем, зеро ки ақл беҳтарин тухфаи худовандӣ буда, ба мо қудрату судмандӣ мебахшад» (Ҳамон ҷо, с.45).

Мутафаккир дар асар мавқеи ақро дар ҳаёти инсон ниҳоят баланд бардошта, муътақид аст, ки дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт одам танҳо бо имдоди ақл ба комёбиҳо муваффақ мегардад. Ҳамзамон, водор месозад, ки чунин атои худовандиро ҳифзу қадрдонӣ намоем: «Бар мо воҷиб аст, ки онро аз мартабаи олияш фуруд наоварда ва дараҷаи виқори онро кам накунем ва онро чун ҳоким маҳкум насозем. Мо онро лаҷом назанем, то ки ӯ бар ҳолати лаҷомзада нагардад, зеро ки ақл роҳбар аст, на мутеъ. Мо бояд дар умури амалиёти худ ба он муроҷиат намоем ва ҷамъи корхоямонро ба он вобаста кунем. Зарур аст, ки дар иҷрои корҳо ба ақл таъя намоем ва мувофиқи раводиди амри он ба итмом расонем» (Ҳамон ҷо, с.46).

«Тибби рӯхонӣ» на ин ки ҳамчун асари фалсафӣ, балки асари бузурги тарбиявӣ-ахлоқӣ буда, дар таърихи афкори педагогии халқамон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Мақсад ва мавзӯи асосии асар тарбияи инсонӣ комил ва дорои фазилатҳои неку ҳамидаи инсонӣ мебошад.

Асари мазкур дастурамали хубе барои мураббӣюну омӯзгорон аст. Дар он тарзу роҳҳои ба ҳадди камолот расидани шахсро нишон дода, махсус қайд мекунад, ки таълиму тарбияи насл вазифаи аввалиндараҷаи одамизод аст: «Мураббиро лозим аст, ки ба камбудӣҳо ва ҳар айбе, ки он шахс дорад, нишон диҳад ва ҳаргиз аз тарбиягир малол нашавад ва ба вай бо назари истехзо нигоҳ накарда, дилгирии худро нишон надиҳад. Балки баръакс, дар ҳузури он шахс худро хурсанд нишон диҳад ва ҳарфӯе, ки аз ӯ мешунавад, бо тамкину чиддият бишунавад. Он суханон чӣ хеле ки набошанд, шунавида, худро масрур зоҳир намояд. Аммо агар ӯро дар ҳолате дид, ки чизеро аз рӯи ҳиҷолат аз мураббӣ пинҳон мекунад ва ё дар баёни чизе ё шарҳ додани қабохати он чиз азоб мекашад онро комилан зоҳир карда наметавонад, он гоҳ оқил худро нигарону ғамгин нишон диҳад. Инчунин, ӯро воқиф намояд, ки ин чизро аз ӯ интизор набудааст, балки мураббӣ аз ӯ чизеро мехоҳад, ки ба рӯи ӯ намудор аст ва онро ба таври сарех бигӯяд ва вайро аз он чиз огоҳ созад» (с. 20).

Мутафаккир соҳиббӯи муомули баландқадр будани омӯзгоронро яке аз омилҳои асосии таълиму тарбия ҳисобида, таъкид мекунад, ки омӯзгор ҳолати рӯҳии донишҷӯро ба ҳисоб гирад ва дар олами илми таълиму тарбия ҳамчун санъатвари моҳир рафтор бикунад. Мураббӣю омӯзгор аз тамоми ҷабҳаҳои зиндагии толибилмони худ бохабар бошанд: «Оқил бояд аз тарбиягирӣ худ бохабар бошад ва бидонад, ки ҳамсояҳо, бародарон ва касоне, ки бо ӯ муомиладоранд, дар бораи вай чӣ мегӯянд ва дар чӣ умуре ӯро таърифу дар чӣ умуре ӯро наҳ мезананд» (с. 21).

Хусусияти хоси асар аз он иборат аст, ки муаллиф бештар ба ошкор сохтану мазаммат кардани ахлоқи разила диққат дода, бо наҳ задани ахлоқи бад, ахлоқи некро ситоишу тарғиб намудааст. Мусаллам аст, ки ҳар фарди хусусиятҳои разилонаву бадкирдориҳоро тарккарда ва ё аз он дуриҷӯста, албатта рӯ ба олами ахлоқи нек меорад. Фарде, ки зиёну зарари ахлоқи разила ва ҳамагуна бадкирдориҳоро бошуурона дарк кунад нисбат ба он нафратангез шавад, он гоҳ албатта мақсади Закариёи Розиро дар таълифи ин асар иҷро менамояд.

«Тибби рӯхонӣ» аз бист фасл иборат буда, ҳар фасли он ба як рукни асосии рафтору кирдор ва муносибати одаме бахшида шудааст. Фаслҳои асар чунин номгузори шудаанд: «Ситоиши фазилати ақл», «Идора ва шикасти ҳавову ҳавас. Баъзе ақоиди касоне, ки муосири Афлотуни ҳаким буданд», «Ёддошти афкоре, ки қабл аз зикри падидаҳои бади нафс шудаанд», «Шиносонидани ашхос бо айбҳо», «Ишқу улфат ва ҷумлаи сухан оид ба лаззат», «Тақаббурию худписандӣ», «Ҳасадбарӣ», «Худдорӣ аз ғазаб», «Худдорӣ аз дуругӣ», «Мумсикӣ», «Амрҳои зарарнок», «Наҷотёбӣ аз ғам», «Зарари пурхӯрӣ», «Зарари майпарастӣ», «Ҷимӯ», «Ҳавасмандии бозӣ ва тариқа», «Иқтибосу дарёфт ва масраф», «Талаби мартабат ва ҷоҳу манзалати дунёӣ», «Рафтори бофазилат», «Бими марғ».

Ҳамчунин, дар ситоиши фазилати ақл мутафаккир таъкид менамояд, ки «...одамизод ба тавассути он ба сарафрозӣю бузургӣ ноил гардид. Маҳз ба василаи он (ақл) аз мановфеи ҳозира ва оянда баҳраманд гардида, ба шоёнтарин чизе, ки дар ҷавҳари афъоли мо вучуд дорад, мерасем. Гузашта аз ин ба кӯмаки он ҷавҳари аслро дарёфт менамоем, зеро ки ақл беҳтарин тӯҳфаи худовандӣ буда, ба мо қудрату судмандӣ мебахшад.

Мо ба тавассути ақл аз ҳайвони ғайринотик афзалият пайдо намуда, онҳоро молик шудем. Мо ҳайвонотро мутеи ҳукми худ сохтем ва мувофиқи дархӯри манфиатамон ба ҳар вачҳе ба онҳо соҳиб шудем, то ки мутобиқи судмандиашон истифода барем.

Инчунин ақл марому мартабаи моро нисбат ба ҳар чизи олам баланд мебардорад. Маҳз ба тавассути он зиндагии мо хушу лаззатбахш мегардад. Гузашта аз ин, мо ба шарофати ақл ҳастии оламо дарк мекунему ба мақсаду муроди хеш мерасем.

...Инчунин маҳз ба тавассути ақл умури пӯшидаи қадиму махфии табиатро дарк намудем. Бад-он сон бо имдоди ақл шакли Замину фалак, нопадидҳои Офтобу Моҳ ва соири кавокиб ва масофати буъду ҳаракатҳои онҳоро донистем. Маҳз ба шарофати ақл

Парвардигор ва иззату чалоли Вайро шинохтем ва донистем, ки ӯ азимтарин, яъне Офаридгори мост. Бебахс аст, ки маҳз он чизи муҳиму манфиатноке, яъне ақдро ба мо додааст.

Хулоса, ақл чизест, ки агар он намебуд, аҳволи мо мисли аҳволи ҳайвон мешуд ё худ мисли кӯдакону девонаҳо дар вартаи парешонӣ мемондем... Зарур аст, ки дар иҷрои корҳо ба ақл тақия намоем ва мувофиқи раводиди он ҳар амреро ба итмом расонем. Мо бояд фармонбардори ақл бошем ва вобаста ба таваккуфи он таваккуф кунем...

Аз ин рӯ инсон ҳамеша аз паи тарбияи нафс бошад ва ӯро бар ҳолати тобеияти ақл нигоҳ дошта, маҷбур намояд, ки он ҳаргиз аз амри ақл берун набарояд.

Пас, агар мо аз уҳдаи ин кор бароем, он гоҳ ақл бағоят мададгор ва нурпоши пайраҳаи ҳаётамон мешавад. Дар ин маврид яқин аст, ки ақл моро ба интиҳои хуби мақсаду маром мерасонад. Билхусус, мо ба тавассути ақл, ки он инъоми худовандист, саодатманд мешавем» (с. 46).

Бешубҳа, «Тибби рӯҳонӣ» намунаи барҷастаи осори илмӣ-фалсафӣ ва ахлоқии адабиёти классикии ниёгонамон ба шумор меравад. Муаллиф дар баррасии масъалаҳои мавриди мулоҳиза қарордода, барои мутаассир намудани хонанда бо истифода аз улуми илоҳию ҳикматӣ ва лавҳаю лаҳзаҳои ибратбахши рӯзгору осори бузургон мисолҳо оварда, хонандаро «асири афкори мучассамаҳои бузурги ақлу хирад ва илму адаб» мегардонад.

«Тибби рӯҳонӣ» номида шудани асар хонанда ва шунавандаро ба андеша водор мекунад. Ҳам мафҳуми «тиббӣ»- решаи калима «тиб» ва ҳам мафҳуми «рӯҳонӣ»- решаи калима «рӯҳ» ва мафҳумҳои ба онҳо ҳамреша ба хонанда маълуманд ва ҳоҷат ба шарҳи онҳо ҳам нест. Ин ҷо таърифи мукаммали илми тибро аз боби якуми «Алқонун-фиттиб»-и Абӯалӣ ибни Сино мисол овардан ба маврид аст: «Тиб илмест дар маърифати (дарёфтани дониш) ҳолати тани инсон дар саломатӣ ва барқарор кардани он, агар он табоҳ шуда бошад. Тиб тани инсонро дар ҳоли саломатӣ ё дар ҳоле, ки саломатии он дар табоҳ шудан бошад, муайян мекунад» (Энциклопедияи советии тоҷик, қ. 7, с. 361).

Мафҳуми «рӯҳ» ба маънои чон, ҳолат, шуур, тафаккур, арвоҳ ва нафс аст.

Мусаллам аст, ки дар сурати номумкин шудани тадбирҳои табиӣ тиббӣ (дорӯю дармон), табиб метавонад тадбири рӯҳиро- яъне, аз сари ӯ дур кардани ҳамагуна андешаву мавҳумот ва ноумедиро пеша кунад ва ё тавсия диҳад. Чунин тавсияҳо метавонанд бо роҳи рӯҳан рӯҳбаланд кардани бемор ва ё дар баъзе ҳолатҳо бо роҳи ба изтироб (ва ё ба созиш) овардани рӯҳ, анҷом дода шаванд.

Ҳамин тариқ, «Тибби рӯҳонӣ» ҳамчун асари фалсафии талқини рӯҳи солим, ки солимии рӯҳ ва комилии инсонии фозилу оқил ба волоии ақл, ки муаллиф онро «омили муътабару боқудрат дониш, падидаи шоёнӣ диққат» меҳисобад, вобастагӣ дошта, рӯҳ-маънавиётро сарчашмаи тандурустӣ ва эминӣ аз ҳамагуна афзоли бад ва солимии ҷисм медонад.

Рӯҳи солими мутеи ақли комил нафсро идора карда метавонад. Ақли солим метавонад инсонро ба нафс ҳоким сохта, ҳамагуна ҳавову ҳавас, худписандиву ҳасадбарӣ, дурӯғгӯӣ, мумсикӣ ва ғам, фикр, ақл, нафс ва часадро дар азоб мемонад аз сари ӯ дур карда, аз зарарҳои пурхӯрӣ, майпарастӣ, чимоъ, дарёфт ва масраф, чоҳу манзалати дунёӣ ва ҳатто бими марг эмин нигоҳ дорад... Донишманд ҳам эътиқодмандона изҳор медорад, ки дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт одам ҳамагуна комёбиву дастовардхоро танҳо бо имдоди ақл ба даст оварда метавонад.

Дар чанд сатр моҳияту аҳамияти «Тибби рӯҳонӣ»-и Абӯбакр Муҳаммад Закариёи Розиро наметавон ба риштаи андеша ва мулоҳизаю таҳқиқ кашид. Ҳар фасли асарро, ки муаллиф ба рукҳои муҳими рафтору кирдор ва муносибати одамӣ бахшидааст, метавон дар алоҳидагӣ мавриди омӯзишу мулоҳиза, шарҳу тафсир ва таҳқиқ қарор дод.

*Дар иншои мақолаи мазкур ҳамчун сарчашма «Мунтахаби осор»-и Закариёи Розиро, ки дар нашриёти «Адиб» соли 1989 нашр шудааст, мавриди омӯзиш ва мулоҳиза қарор додаам, ки ба муаллифони он изҳори сипос менамоем.

КИТОБНОМА:

1. Акбар Турсунов. Эҳёи Аҷам. – Душанбе: Ирфон, 1984.
2. Воскобойников В. Ҳақими бузург. - Душанбе: Ирфон, 1980.

3. Закариёи Розӣ . Мунтахаби осор.- Душанбе: Ирфон, 1989.
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. - Душанбе: Ирфон, 1980.
5. Сотим Улуғзода. Пири ҳақимони машриқзамин. – Душанбе: Маориф, 1980.
6. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилдҳои 3, 5, 6, 7 ва 8. –Душанбе: ЭСТ, 1981-1988.

«ДУХОВНАЯ МЕДИЦИНА»

РАДЖАБАЛИ САНГОВ

Материал авторской статьи направлен на изучение различных исторических источников богатого и ценного творчества известного, искусного целителя, учёного естествознания конца IX и первой половины X века Абубакр Мухаммада ибн Закариё ибн Яхё, который известен в истории науки и цивилизации таджикского народа как Закариёи Розӣ (в Европе под именем Разес).

Ключевые слова: религиозная медицина, естествознание, культура, воспитание, духовенство, традиция, формирование, источники, обучение и исследование, деятельность.

DUHOVNAY MEDICINE

RAJABALI SANGOV

The material of author's article is directed to the teaching of the different historical sources of the rich and values of creative works of the famous doctor and scientist (IX – X) Abubakr Muhammad Zakario Rozi, who is famous in the history of science and civilization of Tajik people how Zakario Rozi (in Europe by name Ramses).

Key words: religious medicine, culture, upbringing, tradition, training and research, activity.

ЗАСЛУГА ЛЕГЕНДАРНОГО ПСИХОЛОГА, ПЕДАГОГА ДАВИДА ИОСИФОВИЧА ФЕЛЬДШТЕЙНА В ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ

АБДУРАШИТОВ Н
*заведующий отделом педагогики,
психологии и инклюзивное образование
Института развития образования имени а. Джамии
Академии образования Таджикистана*

Давид Иосифович Фельдштейн (30 ноября 1929) был ярким представителем Московской психологической школы, активным организатором передовых фундаментальных исследований на стыке психологии и педагогики. Результаты его более чем шестидесятилетней научной деятельности обобщены в научных трудах и статьях, широко известных как в России, так и за рубежом. Глубокоуважаемый ученый и высоченный патриот своей страны дает возможность еще и еще раз иметь яркое и четкое представление о реальной действительности, в которой находится современный человек в многообещающем 21 веке.

В трудах Д.И. Фельдштейна совершенно верно и обоснованно затронута особая роль образования, призванного по своему прямому назначению и в широком понимании обеспечивать человека необходимыми знаниями в выборе путей продуктивного действия в сложившейся сложной политической, экономической и духовной ситуации. Научать его пониманию, осмыслению действительности,

полагающему активизацию его общего развития - интеллектуального, нравственного, эстетического, физического, роста его способностей и потребностей.

Ученый сознательно предостерегает нас: мы все еще не в полной мере осмысливаем значимость и смыслодержательную сущность нынешнего этапа развития общества. В этом контексте, - констатирует он, мы должны изменить себя, чтобы жить в этом новом окружении.

Особое внимание в его трудах уделено современной системе образования, которая перестала удовлетворять предъявляемым ей требованиям. В этой ситуации важно понимать объективную исчерпанность классической педагогической парадигмы, что проявляется в неэффективности многих традиционных форм образования и его содержания. Очевидна необходимость четкого осмысления тенденций прогрессивного развития общества и человека, и в этом контексте следует определить цели и задачи образования, - подчеркивает известный ученый.

Мы не можем не согласиться с автором уникального по своей сути и масштабу работа в том, что ныне нужно готовить человека творческого, креативно мыслящего, ориентированного не на подражание и копирование, а на создание нового, собственного пути творения и развития.

В этом плане, - считает ученый, объективно возрастает роль психолого-педагогических наук, призванных выдвигать и обосновывать стратегические концепции, реальные доктрины, действительно значимые в выстраивании и решении задач образования, соответствующего новой ситуации и целям развития современного человека. Он убежден, а мы согласны, что перед нашими науками стоит сейчас главная задача — осмыслить существующую реальность, понять, что собой представляет современный человек и современное пространство человеческой жизни. Время полагает особую роль растущего поколения людей, соответствующее их образование и культурный потенциал, а также преемственность поколений в сохранении и накоплении этого потенциала.

Поставив вполне разумные вопросы, ученый предлагает свое видение и концепцию реализации надуманного: перед нами во весь рост встает проблема структурирования как времени, так и пространства образования человека. Он особо отмечает воспитательную функцию образования, которая является особенностью современной образовательной системы. На наш взгляд, это относится не только к российской системе воспитания, но и всей огромной по горизонту и периметру национальной системе образования стран постсоветского пространства, в том числе Таджикистана. Термин «воспитание» совмещает в себе грандиозные параметры уникальной линии совершенствования с позиции носителя высокой культуры и нравственного поведения. Ученый убежден: есть все основания рассчитывать на то, что воспитательный компонент в наших школах будет усиливаться. Это веление времени.

По мнению уважаемого академика, одной из важнейших линий выступает необходимость внесения принципиальных изменений в сложившееся его содержание, которое во многих случаях оказывается не востребуемым как в школьной, так и в послешкольной жизни детей.

Естественно, проблема изменения структуры, форм, методов, содержания образования является чрезвычайно сложной. Она требует рассмотрения и решения многих принципиально новых вопросов, включая поиск путей согласования необходимого современному растущему человеку объема знаний и формирования способности не только к их присвоению, но и к творческому отношению к ним при участии в их дальнейшей разработке. Поэтому сейчас очень важно определить возможную расстановку всех сил, задействованных в образовательном пространстве, обеспечить целенаправленность их действий.

В работе ученого речь идет также об интеграции инициатив и усилий педагогической мысли в унификации и совершенствовании перспективных направлений образовательного пространства. Он считает, что разработанная Европейским союзом Стратегия образования в интересах устойчивого развития ставит перед педагогами задачу перейти от простой передачи знаний, умений и навыков современной молодежи к готовности действовать и жить в быстро меняющихся условиях, участвовать в

планировании социального развития, учиться предвидеть и прогнозировать всевозможные последствия.

Ученый более чем уверен, что образование нашего времени приобретает черты серьезной общественно-политической задачи, имея целью подготовку человека, обладающего необходимым потенциалом знаний, технологий и твердых нравственных установок. Это, по его мнению, требует другого уровня миропонимания, развитого эвристического мышления, формирования ответственности, при которой утилитарные ценности выступают не как цель, а как инструмент формирования новых духовных ценностей — милосердия и честности, справедливости и способности к сопереживанию, терпимости и порядочности, ответственности и сознания собственного достоинства, патриотизма и чувства долга.

Вот такими темпами и проблемами современный человек двигается по пути реального существования. И пусть оно будет для него счастливым, и как верно призывает многоуважаемый ученый, прежде всего, следует задуматься о том, как наладить и качественно изменить процесс воспитания современного человека со всеми его позитивами и возможностями. К этому мы должны идти вместе, уверенными шагами и оптимистическим настроем.

В психолого-педагогическую науку Давид Иосифович Фельдштейн пришел из школьной практики. В Душанбе, где он родился и вырос, работал сначала школьным учителем, инспектором РОНО, а затем директором поочередно нескольких школ, в том числе школы рабочей молодежи и школы-интерната по перевоспитанию подростков-нарушителей. Кандидатскую диссертацию защитил на тему «Система общественно полезного труда воспитанников восьмилетней школы-интерната как средство нравственного воспитания детей и подростков». В решении проблем профилактики правонарушения подростков в условиях Республики Таджикистан, как на теоретическом, так и на практическом уровне он внес свой значительный вклад. В его работах даётся глубокий анализ формирования человека как личности в подростковом возрасте, который происходит в сложном взаимодействии с природой и социальной средой. Он проводил исследования, как в обычной общеобразовательной школе, так и в республиканской специальной школе г. Душанбе по перевоспитанию несовершеннолетних правонарушителей. Предметом его исследований являлись изучение психологических основ процесса формирования нравственных качеств личности подростка-правонарушителя. Исследуя характерные особенности этого процесса, он прежде всего изучил причины антиобщественного поведения подростков [1]. Методологической основой исследования особенности подросткового возраста был деятельностный подход, рассматривающий развитие личности как процесс, движущей силой которого являются, во-первых, разрешение внутренних противоречий, во-вторых, смена типов деятельности, обуславливающая перестройку сложившихся потребностей и зарождение новых. Отсюда, как указывает автор, понятно, почему изучение смены типов деятельности позволяет выявить пути, механизмы становления личности в онтогенезе [2, с. 63-72].

Д.И. Фельдштейн разработал такую систему деятельностей включения подростков к обществу в которую изменяет их отношения с окружающими, формирует совершенно новый нравственный облик. В его работах раскрываются специфические особенности формирования нравственных качеств личности трудного подростка и несовершеннолетнего правонарушителя, также определяются возможности и основные направления работы учебно-воспитательных учреждений по организации этой важнейшей стороны воспитательного процесса. Исследование показало, что ядром конфликтной ситуации, приводящей к нравственной деформации личности таких подростков, являются ошибки семейного воспитания, усугубляемые недостатками работы школьных педагогов [1, с. 491-507], [2, с. 69-72].

В 60-70-е гг. Д.И. Фельдштейном была теоретически обоснована и опытно-экспериментально построена система многоплановой и многоуровневой общественно полезной деятельности подростков-правонарушителей, направленной на благо другим людям — близким и дальним. В его работах общественно полезная деятельность рассматривается как особый тип деятельности, который является условием, способом формирования личности и необходимым компонентом многоплановой деятельности

ребенка, специально организуемой в системе воспитательного процесса. При этом в то время общество имело благоприятную социальную ситуацию для активной реализации подростком себя как личности именно в такой деятельности, которая становилась важным фактором личностного становления для растущих поколений людей. Указывается, что продуманная организация общественно полезной трудовой деятельности предусматривает разнообразие видов, каждый из которых имеет особое значение, воздействуя на определенные стороны формирующихся нравственных качеств личности [1, с. 468-470], [2, с. 69-70, 403].

Богатый педагогический опыт дал ему огромные преимущества в исследовательской деятельности. Начав с исследований психологии трудных подростков, впоследствии он создал всемирно признанную теорию развития личности. В течение 25 лет заведовал лабораторией психологического развития в подростковом и юношеском возрасте Психологического института РАО, затем стал академиком-секретарем Отделения психологии и возрастной физиологии РАО. Должность вице-президента РАО, которую Давид Иосифович занимал с 2001 года, он сохранил и после реформы государственных академий наук.

К сожалению, Давид Иосифович Фельдштейн – советский, российский педагог и психолог, специалист в области возрастной и педагогической психологии, психологии развития, психологии личности; профессор (1974), академик и вице-президент Российской академии образования, действительный член АПСН 2 сентября 2015 года ушел из жизни.

Мы высоко оцениваем работу академика Давида Иосифовича Фельдштейна и выражаем искренние соболезнования его родным и близким.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Фельдштейн Д.И. Психология развития человека как личности. Избранные труды: В 2 т. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. Т. 1. 568 с.
2. Фельдштейн Д.И. Психология развития человека как личности. Избранные труды: В 2 т. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. Т. 2. 456 с.

ХИЗМАТҲОИ ШОИСТАИ ДАВИД ИОСИФОВИЧ ФЕЛДШТЕЙН ДАР СОҲАИ ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ

АБДУРАШИТОВ Н

Дар мақола дар бораи ҳаёт ва фаъолияти омӯзгорӣ, илмию эҷодии олими маъруфи соҳаи педагогика ва психология, доктори илмҳои психологӣ, профессор, академики Академияи таҳсилоти Русия шодравон Давид Иосифович Фелдштейн маълумот дода мешавад.

Калидвожаҳо: Давид Иосифович Фелдштейн, педагогика, психология, таҳқиқот, илм, фаъолияти илмию таҳқиқотӣ

MERIT LEGENDARY OF PSYCHOLOGIST, TEACHER DAVID I. FELDSTEIN IN THE PSYCHOLOGY AND EDUCATION

ABDURASHITOV NAIMJON FOZILOVICH

In the article informed about the life and activities of teacher, researcher and well-known scientist in the field of pedagogy and psychology David Iosifovich Feldstein. He was the doctor of psychological sciences, professor, academician of the Russian Academy.

Keywords: David Iosifovich Feldstein, pedagogy, psychology, research, science, scientific research and activity.

ИНСОНИ ФАЗИЛАТПЕША

*БОБОМУРОДОВ Ш., НАСРУЛЛОЕВ М.
ходимони илмии ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ*

Фазилати омӯзгор чун шамъ дар зиндагӣ дигаронро раҳнамун сохтан аст. Агар шамъ барои равшан кардан дар шаб зарур бошад, масъулияти муаллим дар зиндагӣ роҳи инсонро равшан кардан аст. Маҳз ҳамин омӯзгоронанд, ки ба мисли шамъ равшанӣ густурда, барои саодати фарзандон ва наслҳои оянда умри худро сарф мекунанд. Пешаи омӯзгорӣ касбест, пуршараф ва ҳамзамон мушқил. Зиҳӣ нафароне, ки дар ин давраи ҷурҷуҷуҷи рӯзгор содиқи касби хешанд. Ҳадаф аз ин гуфтаҳо рӯи сафҳа овардани рӯзгори инсони пуршараф, омӯзгори асил ва олими нуктасанҷ, устод Ваҳобҷон Абдулазизов мебошад, ки фазилати инсонияшонро бо сари баланд иҷро карда истодааст.

Устод Ваҳобҷон Абдулазизов дар деҳаи Зартеппаи ҷамоати деҳоти Гулистони ноҳияи Рӯдакӣ ба дунё омадааст. Соли 1972 ба факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дохил шуда, соли 1977 донишгоҳро хатм менамояд. Солҳои таҳсил дар ин боргоҳи илму маърифат аз донишмандони маъруфу шинохта, устодони варзида профессорон Асрорӣ В.М., Табаров С.Ш., Тоҷиев Д.Т., Хусейнзода Ш., дотсентон Муҳаммадиев М., Ҳалимов С., Додихудоев Р.Х., Эшнӣёзов М. (равонашон шод бод), узви вобастаи АФ Тоҷикистон, проф. Қосимова М.Н., проф. Шарифов Х., дотсентон Норматов М., Кабилов Ш., Ҳошимов С. ва дигар устодони ҷурҷуҷуҷи сабақ гирифтаанд.

Муҳаққиқи ҷавон таҳти роҳбарии забоншиноси нозукбин, профессор Додҷон Тоҷиев аввал корҳои курсӣ, сипас соли 1977 дар мавзӯи «Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепаивандак дар забони адабии тоҷик» рисолаи дипломӣ навишта, бомуваффақият дифоъ мекунад. Баъд аз хатми донишгоҳ Ваҳобҷон Абдулазизов фаъолияти омӯзгориро аз муаллими мактаби миёна оғоз намудааст. Пас аз ду соли фаъолияти омӯзгорӣ меҳри беандоза ва таҳқику пажӯҳиш боз устодро ба даргоҳи илм овард. Дикқати ӯро, махсусан, масоили сарфу наҳви забони тоҷикӣ бештар ҷалб мекунад.

Ба хоҳири он ки дониши амалии худро такмил диҳад ва аз устодони бузург усули дарсдиҳӣ омӯзад, Ваҳобҷон Абдулазизов аз соли 1979 то соли 1980 дар кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба сифати лаборанти калон фаъолият мекунад.

Солҳои 1983-1985 фаъолияти худро дар донишгоҳ идома медиҳад. Дар вазифаҳои мудирӣ кабинети лингафонӣ, ассисенти кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи тоҷики ДМТ. Солҳои 1985-1987 ба Ҷумҳурии демократии Афғонистон ба сифати ёвари сармушовири КМ ВЛКСМ дар КМ СДҶА қору фаъолият мекунад.

Баъди бозгашт ба Ватан боз дар донишгоҳи азизаш ба сифати ассисенти кафедраи забони тоҷикӣ фаъолият намуда, пажӯҳишро дар бахши наҳвиёти забони адабии тоҷикӣ таҳти роҳбарии забоншиноси нуктасанҷ, узви вобастаи АФ Тоҷикистон, профессор Қосимова М.Н. идома медиҳад.

Соли 1993 рисолаи номзодии худро дар мавзӯи «Ҷумлаҳои мураккаби тобӣ бо ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии тоҷик» дифоъ мекунад. Пас аз баррасию пажӯҳиши маводи забонӣ дар асоси асарҳои назариявии соҳаи забоншиносии муосир ҷумлаҳои пайрави пурқунандаро ба ду навъ – бевосита ва бавосита ҷудо карда, таъкид мекунад, ки «ин ду хели ҷумлаҳои пайрави пурқунанда бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ҷумла, аз рӯи воситаҳои алоқа (истифодаи шудани пайвандакҳо, калимаю таркибҳои пайвандакӣ, калимаю таркибҳои ҳамнисбат, ...), вобастагии ҷумлаи пайрав ба аъзои сарҷумла, тобишҳои маъноӣ аз ҳам фарқ мекунанд.

Масалан, аз пайвандакҳои сершумори тобӣқунанда дар алоқаи грамматикӣ ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи бевосита танҳо пайвандакҳои «ки» ва «то» истифода мешавад. Дар ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи бавосита бошад, пайвандакҳои таркибии

«аз хусуси ин ки», «аз хусуси он ки», «аз ин ки», «аз он ки», «бар ин ки», «бар он ки», «дар бораи ин ки», «дар бораи он ки» низ истифода мешаванд». Номбурда аввалин шуда, дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пурқунанда саҳми ниҳоят калон доштани семантикаи феъл(хабар) – и сарҷумларо зикр кардааст. Ӯ феълҳое, ки ҷумлаи пайрави пурқунанда онҳоро шарҳу эзоҳ дода, пурра мекунад, аз рӯи маънояшон ба 17 гурӯҳ ҷудо мекунад. Пас аз таҳлилу баррасии хусусиятҳои маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда бар асоси маводи забони адабии тоҷикӣ ба ҷунин ҳулоса меояд, ки «ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дорои маънои иловагии сабаб, мақсад, шарт, муқоисаю монандӣ, натиҷа шуда метавонанд. Баъзе ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дорои якҷанд маънои иловагӣ – муайянқунандаю натиҷа, мақсад ва муайянқунанда ва амсоли инҳоянд.» Ҳамчунин таъкид менамояд, ки «тобиши маънои иловагӣ гирифтани ҷумлаи пайрави пурқунанда ба омилҳои зерин вобаста аст: семантикаи (маъно) хабари сарҷумла, маънои хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, пайвандҳои тобеъқунанда, таркибҳои пайвандакӣ, шаклҳои замони хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, калимаю таркибҳои ҳамнисбат, тартиби ҷузъҳо ва маънои умумии ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ».

Аз соли 1996 то соли 2005 дар вазифаҳои муовини декани факултети филологияи ДМТ оид ба тарбия ва илм ифои вазифа мекунад. Дар тӯли ин фаъолияти худ дар самти илми факултет пешравиҳои зиёдеро ба анҷом мерасонад.

Соли 2005 Сардори Раёсати муносибатҳои байналмилалии Вазорати маорифи Тоҷикистон таъйин гардида, дар ин мақом то соли 2009 фаъолият мекунад. Солҳои фаъолият дар ин вазорат таҳти роҳбарии вазири маорифи ҳамоно Вақтӣ Раҳмонов (академик Раҳмонов А.) дар таҳкиму густариши равоҷоти байналмилалӣ ва ҳамкориҳо бо кишварҳои дуру наздики хориҷӣ, кишварҳои узви ИДМ, ШОС, иттиҳоди Аврупо; созмонҳои байналмилалӣ – ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, ИСЕСКО, ЮСАИД, АКСЕЛС, ГТЦ (ҳоло JIZ), ОБСЕ ва бисёр созмонҳои дигари байналмилалӣ минтақавӣ қорҳои пурсамареро анҷом додааст. Дар форум, симпозиуму конференсияҳои байналмилалӣ (Техрон, Қоҳира, Пекин, Сеул, Рига, Берлин, Дрезден, Сюрих, Тошканд, Алмаато, Остона, Ашхобод ва ғайра) иштирок ва суханронӣ намудааст. Инчунин дар ҳамаи давраи таъини супориши роҳбарияти ҷумҳури ба хотири тарбияи ҷавони лаёқатманд ва тайёр кардани мутахассисони баландпоя дар муассисаҳои таълимӣ ва илмии кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ (аз рӯи ихтисосҳое, ки дар қаламрави ҷумҳуриамон ҳоло заминаҳои моддӣ кадрӣ мавҷуд нест) Маркази барномаҳои байналмилалӣ ташкил карда мешавад. Ӯ бо супориши роҳбарияти вазорати маориф дар таҳияи низомнома ва дигар асноди меъёрию ҳуқуқӣ чихати фаъолияти ин марказ фаъолона иштирок мекунад.

Аз соли 2009 то соли 2012 ба ҳайси ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии қорамандони соҳаи маориф фаъолият кардааст. Дар ин донишқада ҳам муаллим Абдулазизов В. дар муддати наҷандон тӯлонӣ ба хотири тақвияти фаъолияти донишқада, босифат доир гардидани қорҳои тақмили ихтисос ва семинарҳои проблемавӣ, тақмили сохтори донишқада ва тақвияти бунёди моддӣю техникаи донишқада ва филиалҳои он дар шаҳру вилоятҳои кишвар қорҳои арзишмандеро анҷом медиҳад.

Фаъолияти баъдии худро дар Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ба сифати мудири шуъбаи илм ва инноватсия (солҳои 2012 - 2013), мудири шуъбаи таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломӣ (2013-2014) идома додааст. Аз соли 2014 инҷониб дар вазифаи Директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Донишгоҳи миллии Тоҷикистон фаъолият дорад. Ҳамзамон ба донишҷӯён аз бахшҳои мухталифи забони адабии тоҷикии ҳамаи донишгоҳ дарс медиҳад.

Бо унвони «Хусусиятҳои сохтори маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии тоҷикӣ» рисола таълиф намуд. Дар ин асар илмӣ ҷумлаи пайрави пурқунандаи забони адабии тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муаллиф хусусиятҳои сохтори маъноии ин хели ҷумлаҳои пайравро бо мисолҳои зиёд таҳқиқ кардааст. Инчунин дар асар воситаҳои алоқаи грамматикӣю ҷумлаи пайрави

пуркунандаро бо сарҷумла ва ҳамаъноии ҷумлаи пайрави пуркунандаро бо дигар воҳидҳои забонӣ нишон додааст.

Давоми фаъолияти пурсамари хеш чандин дастури таълимӣ, барномаи таълимӣ таҳия кардааст, ки аз рӯйи ин дастуру барномаҳо дар муассисаҳои олии дарс гузашта мешавад. Дар давоми фаъолияти илмии омӯзгорӣ зиёда аз 90 мақолаи илмию омавӣ дар саҳифаҳои маҷаллаҳои илмӣ, рӯзномаҳо ва маҷмӯаҳои илмӣ ва илмиву оммавӣ ба таъбъ расонидааст.

Қобили зикр аст, ки Абдулазизов В. оид ба мушкилоти мактабу маориф, масъалаҳои низоми таҳсилоти олии, тақмили ихтисосу бозомӯзии омӯзгорон, усулҳои муносири таълиму тарбия ва ғайра низ мақолаҳои ҷиддӣ таълиф намудааст.

Фаъолияти пурсамари Абдулазизов Ваҳобҷонро дар Ватани маҳбубамон ва кишварҳои хорҷӣ (Афғонистон) ба назар гирифта устодро бо нишони сарисинагии «Аълочии маорифи халқи Тоҷикистон», ордени давлатии Ҷумҳурии Афғонистон - «Фидокорӣ», медали Давлатии Ҷумҳурии Афғонистон «Аз мардуми сипосгузори Афғонистон» (1987-1988), инчунин чандин Ифтихорномаҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардониданд.

Соли чорӣ устои азиз, омӯзгори асил, олими пуркор, инсонии шариф ба синни мубораки 60 мерасад. Ба эшон саломатӣ, сарбаландӣ, саодати рӯзгор, кушоиши уфқҳои нави илмӣ ва идомаи шоиставу бобарори фаъолиятро таманно дорем.

**ДАР БОРАИ МАҚОЛАИ
«НИШОНДОДҲОИ МЕТОДИИ МУХТАСАР ОИД БА ОМУЌИШИ ЗАБОНИ РУСӢ
ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОИИ МАКТАБҲОИ ҒАЙРИРУСӢ»**

Ш.Р. ИСРОФИЛНИӢ
профессор

Ин мақола аз маҷмӯае бо унвони «Китоби муаллим» интихоб гардид. «Китоби муаллим» як дастури методист барои омӯзгорони ҷавони синфҳои ибтидоӣ ва ҳадаф аз таълифи он низ ёрӣ ба муаллимони ҷавон аст. Ин китобро қорманди Институти давлатии тадқиқоти илмии мактабҳои Вазорати маорифи РСС Тоҷикистон (ҳоло Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ) П.Я. Абрамов ба чоп омода карда, нашриёти давлатии Тоҷикистон соли 1947 онро ба нашр расонидааст. Исми муаллифи мақолаҳои китоб зикр нагардида, гумон меравад гурӯҳе аз муаллифони методист онро иншо карда бошанд. Мутаассифона, «аввалу охири ин кӯҳнакитоб афтодааст», вале мундариҷааш побарҷост. Чун аз муҳтавои мақолаҳо огоҳ шудам, ба хубӣ дарк намудам, ки чунин мақолаҳои методӣ барои муаллимони мактабҳои мо ба мисли обу ҳаво зарур аст.

Мақолаи «Нишондодҳои методии мухтасар оид ба омӯзиши забони русӣ дар синфҳои ибтидоии мактабҳои ғайрирусӣ» ба забони русӣ иншо шудааст. Гарчанде аз наشري ин мақола ҳафтад сол гузаштааст, имрӯз низ арзиши илмии худро гум накардааст, метавонад дар баланд бардоштани сифати таҳсил хидмат кунанд. Аз ин мақола танҳо қисмати муқаддимавии он, ки «Значение русского языка для братских народов СССР» унвон дорад ва суҳан аз аҳамияти Инқилоби Октябр дар пешравии ҳаёти мардуми гуногунмиллати Шуравӣ меравад, хазф карда шуд.

Муаллифи мақола дар ибтидо сохтор ва муҳтавои барномаи таълими забони русиро барои муассисаҳои таълимашон ба забони ғайрирусӣ баррасӣ мекунад. Таълими забони русӣ дар муассисаҳои таълимии ғайрирусӣ, аз назари муаллиф, хубтар аст аз синфи дуҷум шурӯъ шавад ва асосу бунёди барнома бояд дар ҳама синфҳои ибтидоӣ ба се масъала равона шуда бошад: инкишофи нутқ, хониш ва имло. Вобаста ба ин, муаллифи мақола, муҳтавои барномаи таълимии ҳар як синфро пешниҳод мекунад, ки қобили таваҷҷуҳ аст. Қобили зикр аст, ки муаллиф вобаста ба ҳар як намуди дарс хусусиятҳои забони тоҷикиро ба назар мегирад ва зерфасле дорад бо номи «Намудҳои дарс аз забони русӣ дар синфҳои ибтидоии мактабҳои таълимашон ба забони тоҷикӣ».

Яке аз масъалаҳои асосӣ, ки имрӯз пешорӯи аҳли маорифи кишвар қарор дорад, баланд бардоштани сифати таълим аст. Аз ҷумла, сифати таълими забони русӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҷавобгӯи талаботи замон нест. Мақолаи мазкур метавонад дар ин амали хайр ҳиссагузор бошад. Аз ин рӯ салоҳ дидем ин мақоларо пешкаши омӯзгорон ва муҳаққиқон гардонем.

Мақолаи мазкурро ходими калони ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ Муаззам Раҳматуллоева ба чоп омода намудааст.

**КРАТКИЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА
В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НЕРУССКОЙ ШКОЛЫ.**

Структура и содержание программы по русскому языку для начальной нерусской школы.

Изучение русского языка в начальных классах средней общеобразовательной школы начинается со второго класса. Основными видами занятий по изучению языка во всех классах является: а) развитие речи; в) чтение; в) письмо.

Грамматические сведения и элементарные орфографические навыки, сообщаемые на материале для чтения, развития речи, письма, не составляют отдельного вида занятий по языку в указанных классах. Нужно при этом также иметь в виду, что чтение, письмо и развитие речи - не особые изолированные отделы, а тесно связанные между собой занятия по изучению русского языка. Поэтому всю работу необходимо строить так, чтобы чтение помогало развитию речи и письму, а письмо закрепило бы результаты чтения или беседы и т. д.

В соответствии с указанными установками, программы по годам обучения построены так. Материал по каждому классу разбит по полугодиям. В пределах полугодия намечены все указанные выше виды занятий: развитие речи, чтение, письмо.

Материал концентрируется, то есть в каждом последующем полугодии и классе по всем видам занятий по языку продолжают те же работы, что и в предшествующем полугодии, только материал, естественно, расширяется и усложняется (например, во втором полугодии в третьем классе слова, обозначающие качество предметов, даются не только в мужском и женском роде, но и в среднем, глаголы даются не только в настоящем и прошедшем времени, но и в будущем и т.д., а в четвертом классе в целях более быстрого и прочного усвоения основ правильного построения речи, а также для усвоения и закрепления орфографических навыков используется грамматическая терминология в объеме, указанном программой).

Содержание программ. Остановимся на основных моментах по каждому классу.

II класс. В первом полугодии учащиеся должны основательно и прочно усвоить все звуки русского языка и буквы русского алфавита, научиться каллиграфически правильно писать и свободно (без отрыва руки) писать слова и краткие фразы. Привитию указанных навыков в сильной степени способствует перевод таджикской письменности на русскую графику, что учителю всемерно следует использовать.

По развитию речи за это время учащиеся должны накопить необходимый запас (не менее 100) слов, научиться правильно произносить их и соединять в короткие фразы. Развитие речи осуществляется в специальных беседах на темы об окружающих предметах, в беседах по картинкам и в связи с чтением.

По чтению правильно читать слова и тексты, помещенные в букварной части учебника, а также отвечать на вопросы словами текста.

Во втором полугодии основное внимание обращается на укрепление и качественное улучшение чтения (чтение целых предложений с соблюдением интонацией и пауз на точке и вопросительном знаке, чтение без пропуска и искажения слов, соблюдение ударения в словах).

По развитию речи - увеличение словарного запаса до 400 слов, правильные по содержанию и по форме ответы на вопросы в связи с прочитанным текстом, заучивание наизусть коротких стихотворений и лозунгов.

По письму - уметь правильно списывать (с доски, с таблиц или учебника) не только слова и предложения, но и связные тексты после их объяснения и разбора; умеет записывать по слуху после предварительного звукового и буквенного анализа слова и короткие предложения из известных ученикам слов.

Указанный здесь программный минимум знаний и навыков по языку закрепляется систематическим повторением пройденного на каждом последующем уроке. Уроки повторения, как и уроки первоначального изучения материала, нужно строить так, чтобы в основе их лежало чтение и развитие речи. Заканчивать урок необходимо выполнением письменного упражнения, вытекающего из материала для чтения и бесед по развитию речи.

III класс. В третьем классе продолжается работа по улучшению и закреплению техники чтения. Здесь, как и во втором классе, на первом месте должно стоять чтение и развитие речи, на которые программой отводится не менее 75% всего бюджета времени, предусмотренного учебным планом.

К концу года учащиеся третьего класса должны получить прочные знания и навыки по всем видам занятий по языку в следующем объеме.

Чтение. Отчетливое, правильное чтение печатного и письменного текстов. Соблюдение правильных интонацией на точке, вопросительном и восклицательном знаках, а также правильной интонации перечисления. Выразительное чтение (паузы, изменение голоса при вопросах, ответах и при чтении чужой речи). Умение пересказать прочитанное по вопросам учителя и самостоятельно. Умение делить прочитанное на части (по смыслу) и пересказать содержание каждой части по вопросам помощи учителя. Самостоятельное тихое чтение заранее разобранного текста с попутным выполнением дополнительных заданий, как-то: выписывание и группировка требуемых слов, выписывание указанного типа предложений с подчёркиванием главных членов или второстепенных, отвечающих на определенный вопрос, письменные ответы на поставленные вопросы словами текста.

Развитие речи. За время обучения в третьем классе учащиеся должны усвоить до 600 - 700 новых слов и уметь свободно употреблять в своей устной и письменной речи до 1000 - 1100 слов.

Кроме заучивания отдельных слов и бесед по прочитанным текстам и по картинкам, учащиеся должны уметь: а) правильно построить простые предложения; б) самостоятельно выполнять специальное задание по подбору и группировке слов, обозначающих предметы, действия и качество предметов.

По письму учащиеся должны приобрести навыки:

- правильно, четко и чисто писать буквы русского алфавита, а также списывать небольшие тексты с доски и с книги;
- правильно составлять и записывать ответы на вопросы и простые предложения по известным или данным образцам;
- сознательно применить элементарные орфографические правила переноса части слова при письме, правила правописания в словах мягкого знака в качестве смягчителя предшествующего согласного звука, а также орфографически правильно писать все заучиваемые слова.

Грамматический материал. Прежде всего прочно должен быть усвоен грамматический материал, изученный во втором классе. Дополнительно в третьем классе по грамматике и правописанию приходится: а) правописание букв *Е, Ё, Ю, Я* в начале слов и после гласных, а также после согласных для обозначения их мягкости; б) твердый (*Ъ*) и мягкий (*Ь*) разделительные знаки; в) буква *И* после согласных *г, к, х, ц, ж, ч, ш, щ*; г) раздельное написание наиболее употребительных предлогов со словами, обозначающими предметы, и слитное написание приставок со словами, обозначающими действие; д) умение распространить предложения пояснительными словами с предлогами по данным вопросам; е) умение выделить в простом предложении подлежащее и сказуемое, поставить к ним вопросы и назвать их.

Систематизация и закрепление знаний и навыков по грамматике и орфографии проводится на материале для чтения и бесед, а не на самостоятельных уроках.

IV класс. Занятия в четвертом классе должны суммировать и закреплять те знания и навыки, которые приобретены учащимися в предшествующих классах, а также расширить и углубить их.

Основными видами занятий в этом классе являются также чтение, развитие речи и письмо. Только здесь наряду со смешанными уроками прежнего типа могут быть, особенно во втором полугодии, уже отдельные уроки чтения, развития речи и письма в связи с укреплением орфографических навыков по всему ранее пройденному материалу.

Главное внимание должно быть обращено на правила и выработку навыков построения связной речи, а именно: коллективное составление плана, рассказывание по плану и по картинкам, составление простых нераспространенных предложений по данным элементам (главным членам предложения) и распространение их пояснительными словами по данным вопросам, запись связных отрывков по памяти с соблюдением орфографически правильного написания учащимся слов. Письмо по слуху с предварительным анализом и без анализа текста.

В целях более прочного усвоения правил построения связной речи и укрепления элементарных орфографических навыков рекомендуется использование в четвертом классе грамматической терминологии в тех случаях, где она помогает правильному усвоению того или иного грамматического факта. Учащиеся в этом классе должны сознательно, т.е. с полным пониманием применять такие грамматические термины: *слово, слог, звук, буква, предложение, члены предложения (подлежащее, сказуемое, пояснительное слово), число, время, род (без названия падежей), приставка, окончание*; и названия частей речи: *имя существительное, глагол, прилагательное, предлог*.

Грамматические определения предложения и его членов, частей речи и т.п. на русском языке в нерусской начальной школе не даются. Русские термины усваиваются путем замены их известными учащимся терминами из грамматики родного языка.

Наряду с этим особое внимание обращается на установление связи слов в предложении по вопросам.

Словарь учащихся расширяется на 800 - 900 новых слов с умением использовать их в разговорной и письменной речи. Таким образом, учащиеся к моменту окончания начальной

школы должны иметь в своем активном лексиконе 1800 - 2100 слов с необходимыми грамматическими формами для свободного и правильного употребления их в речи.

Громкое чтение должно полностью удовлетворять всем требованиям, предъявляемым программой (правильное, выразительное, сознательное, беглое чтение).

Наряду с этим учащиеся четвертого класса практикуются в тихом чтении (про себя) с попутным выполнением дополнительных заданий (ответы на вопросы по прочитанному, пересказ прочитанного, выделение из текста нужных предложений и слов, группировка слов по указанным признакам и т. д.).

К этому в основном сводится содержание программы по русскому языку для начальной нерусской школы.

В программах этих классов отсутствует специальный раздел грамматики. Но преподавание русского языка в начальных классах нужно строить так, чтобы подготовить учащихся к систематическому изучению грамматики в последующих классах, начиная с пятого.

Порядок изучения русского языка в начальной школе и переход к изучению грамматики как предмета должен быть таким: сначала нужно научить учащихся слушать, понимать простую русскую речь и говорить по-русски, уметь практически правильно построить предложение, накопить в памяти учащегося достаточный запас слов и оборотов на русском языке, а затем уже переходить к изучению теории грамматики. В старших классах грамматику следует изучать на основе чтения связных текстов и развития живой речи учащихся.

Виды занятий по русскому языку в начальной таджикской школе.

Программой по русскому языку для нерусской начальной школы предусмотрены следующие виды занятий:

1. Развитие речи.
2. Чтение.
3. Письмо.
4. Словарная работа.

Остановимся кратко на каждом из указанных видов занятий.

1. Развитие речи. Работа по развитию речи должна занимать при изучении языка исключительно важное место, начиная с добукварных занятий и кончая последним классом средней школы.

Развитие речи имеет целью:

- а) накопление необходимого запаса слов;
- б) усвоение их значений;
- в) выработку правильного произношения;
- г) усвоение строя связной русской речи;
- д) усвоение грамматических форм и их связи в предложении;
- е) работу над построением предложения.

Основой первоначального обучения языку является устная речь учащихся. Добукварный период посвящен исключительно разговорным урокам. Они являются основной формой непосредственного практического усвоения учащимися русской разговорной речи.

В добукварный период учащиеся знакомятся с небольшим запасом (до 100) слов, с правильным их произношением и пониманием, с простейшими грамматическими формами.

Вот примерный объем знаний и навыков, которые учащиеся должны получать к концу добукварного периода. Они должны научиться:

- А) различать по слуху отдельные слова в несложной русской речи (анализ речи)
- Б) делить слова на слоги (слоговой анализ) и правильно ставить ударения в заученных словах;
- В) выделять из слогов и односложных слов отдельные звуки (звуковой анализ);
- Г) различать гласные и согласные звуки и выделять их из слов по заданию; Д) понимать различие между звуком и буквой;
- Е) правильно (к месту) ставить вопросы: *Кто это? Что это?* и давать на них положительные ответы: это ученик, это парта и т.д.

Ж) давать отрицательные ответы с добавлением слова **нет** и отрицания **не**: *Нет, это не стол.*

З) давать отрицательно - положительные ответы: *Нет, это не стол, это парта. Нет, это парта.*

И) понимать вопросы: *кто тут? кто там? что тут? что там?* и отвечать на них фразами: *Тут Умар. Там Карим. Тут парта. Там стол.*

К) понимать вопрос *где?* в двух значениях: *на чем? в чем?* и отвечать на этот вопрос с добавлением слов *на, в*: *на парте, в сумке*

Л) понимать вопросы учителя: *Что ты делаешь? Что вы делаете?* и отвечать на них: *Я пишу. Мы пишем.*

М) понимать вопрос *что делает?* и уметь ставить этот вопрос в нужных случаях и отвечать на него: *Учитель говорит. Ученик пишет.*

Н) Понимать обращение-распоряжение учителя: *встань, встаньте, иди сюда, иди к доске, читай, повтори* и т.п.

О) Построить простую фразу типов:

1. предмет + слова, указывающие его место:

Мел на доске. Книга на столе.

2. Предмет + действие предмета: *Ученик пишет.*

3. Предмет + действие предмета + пояснительное слово: *Ученик читает книгу.*

В дальнейшем, с переходом к чтению по букварю и после букваря, работа по развитию речи связывается с чтением, с письмом и усвоением грамматических форм.

Уроки по развитию речи в добукварный период проводятся в форме бесед об окружающих предметах и по картинкам, а с переходом к чтению - по содержанию прочитанного текста. После прочтения текста учитель ставит вопросы, ученики отвечают, обращаясь в затруднительных случаях к словам и тексту книги.

2. Чтение. Чтение наряду с работой по развитию речи в процессе освоения русского языка имеет огромное значение. Поэтому чтению программой отводится центральное место. Владея техникой чтения и понимания читаемый текст, учащийся без посторонней помощи вполне самостоятельно расширяет и углубляет свои знания по языку. Читая, учащийся усваивает: новые слова, их грамматические формы, предложения, смысловую и грамматическую (формальную) связь слов в предложении, связную русскую речь.

Короче, посредством чтения он учится говорить правильным литературным русским языком.

Учебным планом и программой по русскому языку для нерусских начальных школ и соответствующих классов средней школы для чтения отводится 50% времени, положенного в этих школах на изучение русского языка.

Задача учителя русского языка в нерусской школе сводится к тому, чтобы научить учащихся технике чтения и сознательному чтению по-русски. Техники чтения требуется:

1. чтение без пропусков и без перестановки букв в словах;

2. чтение без искажения слов (недоговаривание, прибавление лишних звуков);

3. чтение без повторения слова или его части (запинки при чтении);

4. чтение с соблюдением интонаций (немонотонное);

5. чтение с соблюдением пунктуации (точка, вопросительный и восклицательный знаки).

Чтение, удовлетворяющее указанным требованиям, называется выразительным чтением.

Овладеть техникой чтения - это значит научиться выразительному чтению.

Выразительное чтение лежит в основе сознательного чтения: без выразительного чтения нельзя научить сознательному чтению нерусского учащегося.

Сознательное - это такое чтение, при котором учащийся в процессе чтения понимает и усваивает смысл прочитанного. Сознательное чтение требует от учащегося, чтобы он:

1. понимал значение каждого слова отдельно и в контексте;

2. понимал смысловую связь слов в предложении;

3. понимал строй связной русской речи.

Требование программы «научить понимать русскую речь» значит: научить выразительному и сознательному чтению. Тому и другому нужно учить одновременно: это две внутренне связанные между собой стороны единого процесса чтения.

Как этого добиться?

Еще в период добукварных занятий нужно начать, а в дальнейшем, на всех уроках по развитию разговорной речи учащихся, систематически проводить работу:

- по разъяснению и уточнению значения русских слов;
- по разъяснению значения тех же слов в связной речи - и различных сочетаний их с другими словами;
- по ознакомлению учащихся с ударениями их значением в русских словах;
- по выправлению речи (выработка навыка правильного (фонетического) и по ударениям произношения слов и предложений с этими словами);
- по ознакомлению с построением предложений;
- по упражнению в правильном интонационном произношении предложений повествовательных, вопросительных и восклицательных.

При переходе к чтению, продолжая ту же работу над словом и предложением, нужно обратить особенное внимание на смысловую связь предложений, описывающих отдельный эпизод, картину или явление.

Нужно объяснить учащимся, как обозначаются ударения в словах, и настойчиво добиваться чтения по ударениям.

Нельзя оставлять ни одной ошибки без исправления в произношении слов и в чтении предложений, так как неисправленная ошибка воспринимается, усваивается и запоминается учащимися как факт, не подлежащий сомнению, а это ведет к накоплению в речи учащихся неправильностей, с которыми в дальнейшем уже трудно бороться.

Для упражнений в развитии техники чтения нужно давать заранее объяснённый со стороны содержания текст.

При этом нельзя ограничиваться одним только чтением, а исчерпывать подходящими вопросами смысл отдельных предложений и содержание прочитанного в целом, не прибегая к переводам.

Нужно оставить совершенно вредную практику переводить каждое слово или целое предложение на родной язык вслед за их прочтением, так как в этом случае у недостаточно овладевших языком изучаемый язык заслоняется переводом, а дословный перевод русских предложений, кроме того, искажает правильное построение предложений на родном языке.

Прямой и обратный переводы, как отдельный от чтения вид занятий, необходимо вводить в практику, когда учащиеся будут к этому достаточно подготовлены, т. е. когда они в достаточной степени овладеют грамматикой родного языка и элементарным кругом знаний по грамматике русского языка.

В начальных классах общеобразовательной школы в качестве проверки правильного понимания содержания прочитанного вместо перевода, необходимо практиковать свободный пересказ прочитанного на родном языке.

Учитель должен учитывать все отмеченные моменты и самым тщательным образом готовиться к проведению уроков чтения. Со стороны техники он должен сам давать образцы чтения учащимся.

3. Письмо. При обучении русскому языку письмо нужно рассматривать с двух сторон: со стороны техники и каллиграфии и как особый вид занятий по укреплению орфографических навыков и по развитию письменной речи учащихся.

Относительно техники письма программа требует:

Надо, чтобы, помимо усвоения звуков и правильного чтения слов и фраз, ученики усвоили за букварный период правильное каллиграфическое написание всех букв (больших и малых) и могли свободно и правильно без отрыва руки написать слова и короткие фразы.

А в указаниях к составлению учебников для начинающих классов обусловлено, чтобы авторы отводили не менее 30% объема учебников образцам каллиграфически правильного письма.

К сожалению, в подавляющей массе школ не только с русским письмом, но и с письмом на родном языке дело обстоит плохо. Поэтому на обучение технике письма следует обратить самое серьезное внимание, для чего самому учителю необходимо прежде всего выправить с каллиграфической стороны свое собственное письмо: плохо пишущий учитель не может научить правильному письму учеников.

Орфографические упражнения и умение выражать мысли в письменной форме во всех начальных классах средней общеобразовательной школы должны сопутствовать чтению и развитию речи.

Письмо закрепляет знания и навыки по языку, полученные на уроках устной разговорной речи, на уроках чтения и во время бесед по картинкам, а также при сообщении грамматических сведений.

Виды письменных работ по русскому языку в начальных классах:

а) списывание слов и предложений с печатного и рукописного текста (с книги, с доски, с таблицы);

б) списывание упражнений со вставками пропущенных букв в словах и слов в предложениях;

в) подписывание картинок (рисунков) одним словом и целым предложением по содержанию картинки;

г) списывание с доски коллективно составленного рассказа или описание картинки;

д) запись вопросов и ответов на них после предварительной устной проработки;

е) запись устно составленных по данному образцу предложений;

ж) запись слов в рабочие словари с переводом на родной язык;

з) запись слов и предложений под диктовку.

Виды диктантов.

1. Слуховой (письмо по слуху слов и коротких предложений, написание которых не расходится с произношением).

2. Зрительно - слуховой (письмо по слуху, после предварительной записи слов и предложений на доске и разбора их со стороны орфографии).

3. Слуховой диктант с предупреждением ошибок.

4. В последнюю четверть в третьем классе и в течение всего года в четвертом классе нужно проводить проверочные диктанты на хорошо усвоенные орфографические случаи и на знакомом учащимся словарном материале.

Все письменные работы нужно давать ученикам только после предварительного объяснения и под наблюдением учителя.

Выполненные работы непременно проверять и исправлять.

Исправленные учителем работы учащиеся должны переписывать целиком, а не только те слова, в которых сделаны ошибки.

При всех видах диктантов, кроме проверочного, практиковать анализ речи, слоговой и звуковой анализы.

В случаях расхождения правописания слов с их произношением нужно выписывать такие слова на доске, обращая внимание на буквенный состав.

При диктантах научить записывать слова и предложения после предварительного повторения их с учениками.

Предложения диктовать не по слову, а целиком, и приступать к записи их в тетради после того, как учащиеся повторят правильно.

Диктуемые предложения, до их написания, должны быть разобраны со стороны содержания и орфографии.

Во втором и третьем классах уроки по языку нужно планировать так, чтобы на каждом уроке имели место упражнения по развитию речи, чтению и письму.

Словарная работа и работа над предложением.

Словарная работа имеет целью увеличение запаса слов, уточнение значения слов и умение правильно употреблять усвоенные слова в связной речи.

Полное значение слова раскрывается только в связной речи, в контексте:

Полы халата длинные.

Полы класса выкрашены.

Пили дрова.

Пили чай.

Отсюда методическое требование: работу над обогащением словаря учащихся надо связывать с работой над предложением. Новые слова надо давать учащимся в связном предложении и, наоборот, учить из известных им слов составлять предложения.

Пример: Учащиеся знают несколько слов: *портрет, книга, карандаш, лежит, это, на, и, а, вот* (9 слов).

Из них можно составить следующие предложения:

1. *Это парта.* 2. *Это книга.* 3. *Это карандаш.* 4. *Это книга.* 5. *Это книга и карандаш.*

6. *Это портрет, книга и карандаш.* 7. *Книга на парте.* 8. *Карандаш на парте.* 9. *Книга и карандаш на парте.* 10. *Карандаш на книге.* 11. *Книга на парте, а карандаш на книге.* 12. *Книга лежит на парте.* 13. *Карандаш лежит на парте.* 14. *Карандаш лежит на книге.* 15. *Книга лежит на парте, а карандаш лежит на книге.* 16. *Вот парта.* 17. *Вот книга.* 18. *Вот карандаш.* 19. *Вот карандаш, а это книга ...* и др.

Учитель показывает предметы и задает вопросы. Ученики видят и предметы, и их отношение друг к другу и легко отвечают на вопросы учителя.

На первых порах обучения языку нужно давать слова, обозначающие конкретные предметы. Для этого лучше всего использовать окружающую учащихся обстановку и наглядные пособия: *предметы, модели, рисунки*.

Связь между звуковой стороной слова, его зрительным образом и его значением должна быть тесной и прочной.

Звуковой образ слова обеспечивается его правильным произношением; зрительный образ обеспечивается написанием слова, а значение - показом конкретного предмета, или объяснением действия соответствующим движением, в крайнем случае переводом на родной язык.

Отсюда требование: *при обучении языку создавать для учащихся такие условия, при которых тесная связь между зрительными, моторными и слуховыми восприятиями и обеспечивала бы максимально, то есть правильное произношение и одновременно показ называемого предмета с записью нового слова на доске*.

При включении в тему предметов, которые находятся вне школы и которые трудно или невозможно принести в класс, учителю необходимо совершить экскурсию во двор, в поле, в сад, в виноградник, на реку и т.д.

Принцип наглядности следует применять везде, где это возможно, при объяснении действий, признаков предметов, звуков и проч.

Действия: *пишу, читаю, рисую, беру, кладу, несу, иду, стою, сижу, открываю, закрываю, ломаю, режу, тилю, зажигаю* и др. вполне доступны для наглядного объяснения показом, движением.

Признаки предметов: *цвет, размеры, звуки и голоса* также доступны наглядному объяснению путем показа и сравнения соответствующих предметов.

а) Цвет (окраска): *красный, белый, черный, желтый, синий, голубой, розовый, пестрый*.

б) Размеры и форма: *короткий, длинный, широкий, узкий, высокий, низкий, толстый, тонкий, круглый, прямой, кривой*.

в) Звуки голоса: *стук, шум, гудение, жужжание, мычание, мяуканье, карканье, вой, лай, ржание*.

После показа и объяснения цветов подбираются предметы по группам и называются:

Красный (-АЯ -ОЕ) - флаг, мак, роза, стекло, фонарь, платок, кумач, карандаш, ручка.

Белый (-АЯ -ОЕ) - мел, снег, сахар, стена, полотно, бумага, хлопок (волокно).

Чёрный (-АЯ -ОЕ) - уголь, доска, грач, ворон, коза, козел, овца, баран, лошадь, собака, курица, петух.

Предметы называются с добавлением названия признаков по вопросам: **какой? какая? какое?** - красный флаг, белый мел и т.д.

Размеры и форма объясняются сравнением предметов, а затем и простым показом, движением рук (сходные предметы группируются также и по цвету).

При объяснении звуков и голосов сначала нужно брать звуки голоса, легко воспроизводимые звукоподражанием: жук (ЖЖ...), гудок (УУ...), кошка (МЯУ-МЯУ...), ворона (КАР-КАР), корова (МУ...).

Отсюда слова-действия: *жужжит, мякает, каркает, мычит, гудит, стучит, крикает, хрюкает* и т.д., а затем целые предложения:

Собака лает. Корова мычит. Жук жужжит. Гудок гудит. Ворона каркает. Кошка мякает. Утка крикает. Свинья хрюкает и др.

При отсутствии предмета и невозможности наблюдать его непосредственно, наглядным показом служит *модель, чучело, рисунок*. Однако следует помнить, что при показе предметов по рисункам у детей может возникнуть не совсем верное представление о предмете. В таких случаях необходимы перевод слов на родной язык учащихся и описательное объяснение предметов, тоже на родном языке.

Методы обучения неродному языку.

В настоящее время школьная практика обучения неродному языку знает три основных метода: **переводный** (сравнительный), **натуральный** (наглядный) и **комбинированный** (смешанный).

Каждый из них по-разному разрешает вопрос первоначального обучения неродному языку учащихся.

Переводный метод предполагает изучение неродного языка через родной язык путем перевода. Учащимся даются слова, выражения и основные типы предложений на двух языках. Учащиеся в таком виде заучивают их.

В дальнейшем, при накоплении определенного запаса слов и выражений на изучаемом языке, процесс обучения протекает так: учащиеся читают слова, предложения и связные тексты, составленные на знакомом лексическом материале, и слово за словом, предложение за предложением переводят их на родной язык. Для объяснения новых слов используются постатейные, тематические и алфавитные лексические словари.

Таким образом, изучающий неродной язык все время имеет дело с двумя языками: родным и изучаемым, причем последний изучается не как самостоятельный язык, на котором в конечном итоге необходимо научиться выражать свои мысли без помощи родного языка, а как придаток (привесок) к родному языку, без которого изучение неродного языка невозможно.

В этом параллелизме «двуязычия» и заключается основной недостаток переводного метода: он все время раздваивает внимание изучающего неродной язык, заслоняет этот последний родным языком, связывает учащегося книжным текстом, мешая тем самым научиться самостоятельному (оторванному от готового текста, от книги) выражению мысли на изучаемом неродном языке. Он мешает мышлению на этом языке, без чего успешное изучение живого неродного языка невозможно.

Положительная сторона переводного метода заключается в том, что он сравнительным путем изучаемого языка с родным помогает лучшему и более точному раскрытию значения слов родного языка, особенно выражающих отвлеченные понятия, а также самостоятельной работе учащихся над книжным текстом. Однако, эта его сторона может быть успешно использована лишь при условии прочного знания учащимися грамматики родного и изучаемого языков. В период же первоначального изучения неродного языка этот метод можно и следует использовать как вспомогательный.

Натуральный метод. Этот метод иначе называют «естественным» или «материнским» методом. Применяя этот метод при изучении неродного языка, учащегося ставят в такие условия, в каких он находился в детстве при первоначальном усвоении родного языка (родная семья, родной быт, родная речь).

Как же создать аналогичные условия при изучении родного языка?

Изучающего неродной язык изолируют от родной семьи, от близкого и понятного ему бытового окружения, говорят с ним исключительно на новом для него неродном языке. Не слыша родной речи в окружении и не пользуясь родным языком в разговорах с окружающими, изучающий неродной язык сравнительно легко и быстро усваивает его в такой обстановке. Такое изучение языка и есть натуральный метод.

Можем ли мы создать подобные условия для учащихся нерусской школы при изучении ими русского языка?

Как же в таком случае используется этот метод в нерусской школе?

Учитель, преподающий русский язык, не переводит русских слов и фраз на родной язык учащихся, а объясняет значение их путем показа предметов (качеств, явлений и действий) в натуре или по рисункам. Учащиеся воспринимают сразу слова и фразы на изучаемом ими русском языке, понимают их без перевода.

Внимание учеников и звуковые восприятия при этом не раздваиваются, звучание слова не отрывается от его значения, как это бывает при переводе слов и фраз на родной язык вслед за их прочтением на русском языке, когда русские слова и фразы заменяются словами и фразами на родном языке. При этом методе учащиеся воспринимают русскую речь конкретно (предметно, наглядно) по тем предметам и рисункам, которые показываются.

В этом состоит основное отличие и преимущество натурального метода перед переводным методом. Кроме того, натуральный метод активизирует учащихся, делает для них занятия по изучению неродного языка более живыми, интересными, увлекательными. Это находит свое выражение в том, что учащиеся при виде показываемых им конкретных предметов не называют их на родном языке и тем самым «не заслоняют» русских слов своими словами, а сразу стараются припомнить названия предметов на русском языке. Другими словами, на уроках русского языка они *говорят мыслят* на этом языке. Это главное условие при активном изучении неродного языка.

Все вышесказанное послужило причиной того, что при первоначальном обучении неродному языку в качестве основного применяется натуральный метод.

Однако, на уроках русского языка нельзя и не следует игнорировать родной язык учащихся. При помощи родного языка учащимся на уроках объясняется все то, что не может быть в данный момент объяснено на русском языке. Поэтому учитель, применяя в качестве основного натуральный метод, вынужден бывает прибегать к переводному методу, в той или иной мере чередовать их, т. е. применять комбинированный (смешанный) метод.

Родной язык на уроках русского языка.

Здесь нужно отметить две крайности:

- а) стремление преподавателей русского языка не пользоваться на уроках родным языком учащихся, а обходиться исключительно русским языком.
- б) другая крайность - использование родного языка учащихся на уроках русского языка.

Стремление давать объяснение новых слов исключительно на русском языке отнимает у учителя очень много времени, так как он при этих объяснениях не может ограничиться только известными учащимся словами, а вводит новые слова, требующие дополнительного объяснения. Урок в этом случае превращается в толкование слов.

Вторая крайность не лучше первой. Здесь учитель, пользуясь преимущественно родным языком учащихся, серьезно думает, что чем лучше и пространнее он объяснит значение того или иного русского слова на родном языке, тем учащиеся лучше его поймут и прочнее усвоят. Он был бы прав, если бы уроки по русскому языку сводились только к объяснению значения русских слов.

Однако, главная задача изучения русского языка в нерусской школе состоит не только в том, чтобы учащиеся понимали русские слова и связную речь, но и в том еще, чтобы окончившие начальные классы школы умели в пределах усвоенного ими запаса слов говорить несложным русским языком.

Русский язык в нерусской школе - активный язык. Активному языку можно научиться только при систематических упражнениях в разговоре на этом языке.

Бесконечные переводы, объяснения, вопросы и ответы на родном языке учащихся заслоняют от них русскую речь, затрудняют изучение русского языка. Вот почему эта крайность тоже вредна.

При обучении русскому языку нужно избегать указанных крайностей. Как это сделать?

1. Уроки русского языка нужно максимально конкретизировать, использовать на уроках наглядный материал.

2. Вводную к уроку беседу и объяснения, а также вопросы и ответы на русском языке строить, исходя из того запаса слов и оборотов речи, которые были объяснены ранее и хорошо усвоены учащимися.

3. Новые русские слова и обороты речи вводить постепенно и систематическими упражнениями в разговорной русской речи добиваться прочного их усвоения.

4. Новые слова давать в связной речи и после их объяснения (путем показа предметов, моделей и рисунков или путем перевода при отвлеченных понятиях) составлять из этих слов предложения на русском языке (без перевода).

5. Объяснение новых слов на русском языке давать в том случае, если для этого возможно использовать имеющийся у учащихся запас русских слов и оборотов речи.

6. Отвлеченные понятия давать путем перевода. Однако, при этом следует помнить, что перевод достигает цели только в том случае, если учащиеся знают (и учитель в этом уверен), что означает данное слово на родном языке. В противном случае перевод бесполезен, и такое слово лучше не давать учащимся на данной ступени их подготовки по языкам (родному и русскому) или дать описательное объяснение его на родном языке.

7. Родным языком учащихся необходимо пользоваться для проверки, правильно ли они поняли объяснение на русском языке. Однако, в этом случае следует ограничиваться короткими ответами на короткие вопросы, задаваемые отдельным ученикам или всему классу.

8. Новую тему нужно также сообщать на родном языке, если она неизвестна и непонятна учащимся на русском языке.

Рабочие словари учителя и учащихся.

Программой по русскому языку для нерусских школ указан минимум того запаса слов, который учащиеся должны усвоить по годам обучения.

2 класс - 400 слов.

3 класс - 600 - 700 слов.

4 класс – 800 - 900 слов.

Для учета объясненных ученикам слов и для ориентировки при построении бесед и вопросов, задаваемых учащимся, учитель должен вести рабочий словарь русских слов по каждому классу отдельно. В этот словарь он заносит все слова (в алфавитном порядке), которые он прорабатывает с учащимися.

Рядом с этим словарем необходимо также вести словарь предложений. В этот словарь вносятся по типам те предложения обороты речи, строение которых должно быть усвоено учащимися как необходимый минимум для данного класса.

Необходимость и важность ведения таких словарей особых объяснений не требует. Они для учителя одновременно являются и средством учета пройденного по изучению языка в том или другом классе и справочником, помогающим учителю в его повседневной работе.

Рабочие словари (слов и предложений) отнюдь не исключают необходимости составлять тематический словарь к каждому уроку. В этот словарь учитель, готовясь к уроку, заносит те слова и предложения, которые должны быть сообщены, разобраны, объяснены и проработаны на данном уроке.

В тематический поурочный словарь вносятся такие вопросы, которые учитель предполагает задать ученикам по содержанию урока, и ответы, которые должны дать ученики.

Только такая подготовка к урокам поможет учителю успешно проработать с учениками программный минимум по языку.

С переходом к чтению по букварю и в дальнейшем нужно обязать учащихся вести рабочие словарики. В эти словарики учащиеся записывают подряд все новые слова, начиная с первого слова в букваре, независимо от того, известно ли им это слово, или они встречают его в первый раз.

Во втором классе словарик ведется по темам, а в третьем и четвертом классах - по алфавиту.

В словарики записываются слова вслед за их объяснением и проработкой, то есть после того, как учащиеся узнали и поняли новое слово, а также научились правильно его произносить.

В словариках на левой стороне страницы четко пишется русское слово, а на правой через черточку (тире) - его перевод на родной язык, тоже четко и ясно.

Словарики для учащихся являются справочниками, которыми они должны пользоваться на уроках русского языка, чему их нужно научить, заставляя систематически обращаться к словарикам.

Добукварные занятия.

Программой по русскому языку для начальных классов предусмотрены добукварные занятия и прохождения букваря с послебукварной его частью.

Основная задача добукварных занятий - научить слушать, понимать и правильно произносить русские слова и фразы, а также отвечать на простые вопросы несложными, правильно построенными фразами.

На добукварные занятия программой отводится 12 - 16 часов. За это время учащиеся должны овладеть определенным запасом (до 100) русских слов и уметь употреблять их в связной речи. Выбранные для упражнений в разговорной речи слова учащиеся должны усвоить настолько прочно, чтобы без перевода их на родной язык понимали их значение, как они понимают значение слов *хона*, *мактаб*, *муаллим* и другие.

Учителю следует помнить, что слова усваиваются учащимися не разрозненно (*дом*, *учитель*, *ученик*, *сидит*, *говорит*, *пишет*), а в связной речи, в законченной фразе, в предложении (*Это стол. Вот учитель. Тут ученик. Учитель говорит. Ученик слушает. Ученики читают*). При подаче слов в связной речи учащиеся не только легче усваивают изучаемые слова и их значение, но одновременно привыкают слышать и говорить сначала за учителем, а потом и самостоятельно, т.е. учатся говорить на изучаемом языке.

В добукварный период проводятся *исключительно устные* (разговорные) уроки, то есть ведутся беседы или в сообщающей форме, когда учитель сообщает учащимся новые слова и фразы, или в вопросно-ответной форме, когда учитель задает вопросы, а учащиеся на них отвечают. Последняя форма беседы должна иметь место в тех случаях, когда учитель вслед за сообщением желает проверить, как его понимают учащиеся, или в случаях

повторения пройденного на предыдущих уроках. При вопросах нужно давать учащимся достаточно времени для продумывания ответа. В случаях затруднений при ответах учеников необходимо активизировать наводящими вопросами. В дальнейшем вопросно-ответные беседы полезно проводить между учащимися под наблюдением учителя. Одни ученики, по вызову учителя, задают вопросы, другие ученики, тоже по вызову, отвечают. Польза этой формы беседы заключается в том, что учащиеся с течением времени приобретают навык проводить между собою разговоры на русском языке самостоятельно.

Темами для бесед на предварительных уроках в добукварный период могут стать: *класс, классная обстановка, учебные вещи, игрушки, предметы домашнего обихода - посуда, одежда, мебель* и т.д., а также *окружающая природа, окружающая общественная жизнь, животные и птицы, части человеческого тела, работа в школе и дома, в колхозе, в саду, на огороде, счет до 10* и так далее, а также темы картинок.

Для первых разговорных уроков нужно брать конкретные предметы, окружающие учеников, показывать их и одновременно называть по-русски с добавлением слова **это**: это стол, это парта, это доска, это ученик и т.д. Вслед за показом предмета и называнием его ставить вопросы: *кто это? что это?* и предлагать ученикам, по вызову и хором, повторить ответ. Нужно помнить, что в русском языке вопрос **кто?** ставится к названиям всех живых («одушевленных») предметов, тогда как в таджикском языке вопрос **кто?** ставится только в отношении людей.

Хоровые ответы следует практиковать не только в начале занятий, но и в дальнейшем при ознакомлении с трудными для произношения словами. Это мобилизует общее внимание класса, активизирует учащихся, способствует правильному произношению вслед за учителем. Однако хорошие ответы нужно практиковать лишь после того, как учащиеся научатся правильно произносить слова индивидуально.

Длинные и трудные слова произносить сначала по слогам, а затем целое слово сразу, как оно произносится и слышится в живой речи: это способствует лучшему различению звуков и правильной их артикуляции.

Почему нужны первоначальные устные занятия при изучении неродного языка? Связная живая речь на неродном языке представляет собою непрерывный поток звуков, в котором непривычному слуху трудно выделить отдельные слова, а следовательно, невозможно на них сосредоточиться, трудно осмыслить, понять их.

Для понимания неродной речи надо развить у учащихся навык различать и выделять из нее отдельные слова на слух по их звуковому облику, по их законченному звучанию, с которым неразрывно связано их значение (плачу - плачу, замок - замок).

Далее необходимо приучить учащихся к ритмическому делению слов на части (слоги) и к выделению из этих частей отдельных звуков, чтобы подготовить их к обучению русской грамоте по принятому в школах звуковому аналитико-синтетическому методу, а также к слоговому и звуковому анализу слов, что в дальнейшем облегчит и правильное произношение и правильное написание их, т.е. поможет легче усвоить элементарную русскую орфографию.

Сначала нужно научить учащихся слушать, понимать и, в пределе усвоенных слов, говорить на неродном языке, а потом уже читать и писать: *от звука - к букве, от живой предметной речи - к тексту*, а не наоборот. В этом заключается основной принцип первоначального обучения неродному активному языку.

Подбор материала для добукварных занятий.

Добукварные занятия состоят из разговорных уроков.

Остановимся на подготовке учителя к проведению добукварных занятий на проведение их. Подготовка учителя к проведению уроков охватывает следующие моменты:

- подбор слов, исчерпывающих тематику добукварных занятий;
- подбор предметов или рисунков и других материалов, которые потребуются учителю для наглядного показа при объяснении значения изучаемых слов;
- подбор предложений для разговора;
- составление плана урока.

Подбор слов. Слова и предложения необходимо давать учащимся в определенной системе, руководствуясь принципом: от простого и легкого к более сложному и трудному, от конкретных и знакомых учащимся предметов к рисунку и отвлеченным понятиям.

Готовясь к урокам, учитель составляет тематический словарь, т.е. записывает все слова, какие ему потребуется при проработке каждой темы, и сравнивает его со словарем

букваря. Это нужно делать потому, что ведущим моментом в период добукварных занятий является словарь букваря, так как ко времени перехода к чтению слов и текста по букварю словарь букваря должен быть освоен основательно. Те слова тематического словаря, которые по своей трудности не могут быть изучены учащимися в добукварный период, относятся для изучения их в букварный период.

С другой стороны, не все слова, встречающиеся в букварной части, обязательно вносятся в тематический словарь; в него вносятся только те слова, которые найдут себе место в содержании прорабатываемых тем и по своей трудности доступны учащимся в добукварный период.

На одном уроке во втором классе не следует давать учащимся более 5- 6 слов для запоминания. Это необходимо учитывать при составлении словаря на данный урок. Если для проработки темы потребуется больше 6 слов, то такая тема разрабатывается на двух последовательных уроках.

Основным приемом для прочного запоминания слов является *систематическое повторение пройденного*. Поэтому каждый очередной урок планируется с расчетом полного использования словарного запаса предыдущих уроков.

При составлении общего словаря (до 100 слов), тематических и поурочных словарей на весь добукварный период необходимо учитывать все трудности (фонетические, ударения). При этом необходимо помнить, что новые слова вводятся в данный урок в одной грамматической форме. Другие грамматические формы тех же слов считаются отдельными словами и даются на последующих уроках. Например: *сад, в саду, за садом*, - это разные грамматические формы одного слова. Если учащиеся знают это слово в одной только форме (сад), то это не означает еще, что они поймут его в других формах: другие формы имеют иное значение, которое нужно объяснить учащимся и усвоить особо.

О наглядности урока. Составив общий словарь на весь добукварный период (он охватывает слова всех тематическо-поурочных словарей) и разбив его поурочно в соответствии с прорабатываемыми темами, учитель намечает в своем плане и подбирает те предметы и материалы, которые потребуются ему для наглядного объяснения значения изучаемых слов.

Если нужный предмет в данном окружении отсутствует, учитель вместо предмета показывает его изображение или называет предмет на родном языке учащихся, а затем на русском языке. Это один из случаев, когда следует пользоваться языком учащихся на уроках русского языка.

Подбор предложений. Нужно давать учащимся слова не разрозненно, а в связной фразе, хотя бы и самой простой. (*Это дом. Вот школа. Тут парта*). Отсюда ясно, что учитель, вслед за подбором слов для данного урока с учетом слов предыдущих уроков, должен составить предложения, нужные ему для разговора на уроке. Предложения составляются из известных учащимся и сообщаемых на данном уроке слов и располагаются поурочно в порядке возрастающей структурной трудности их. Это достигается путем типизации предложений.

Типы предложений. Усвоение правильно построенного предложения и заучивание слов в предложении (после их объяснения) - это основное требование при изучении русского языка в нерусской школе.

По своему строению русские предложения могут быть следующих типов.

1) *Это ученик. Это учитель. Тут доска. Там парта. Вот карандаш.*

В этих предложениях одно слово называет предмет (*ученик, учитель, доска, парта, карандаш*), а другое слово определяет место, где находится предмет (*тут, там, вот*) или служит для указания предмета (это).

2) *Ученик пишет. Учитель говорит. Парта стоит. Карандаш лежит. Карта весит.*

В этих предложениях дается название предмета (существительное) и прибавляется глагол, обозначающий действие (*пишет, говорит*) или состояние предмета (*стоит, лежит, висит*). Этот тип предложения будем обозначать так: существительное + глагол.

3. *Ученик читает книгу. Карим берет нож. Асо кушает яблоко.*

Эти предложения построены по типу сущ.+глагол с добавлением существительного в винительном падеже (прямое дополнение), которое показывает, что действие предмета, названного в начале предложения, переходит на другой предмет, названный третьим словом. Этот тип предложения будем обозначать так: существительное+глагол+ существительное (Винительный падеж).

4. *Ученик читал. Ученица писала. Перо упало.*

Эти предложения построены по второму типу (существительное + глагол), но глагол дан в форме прошедшего времени, которая изменяется по родам (*читала, писала, упала*). Это трудный тип для начинающих изучать русский язык, так как он предполагает знакомство учащихся с родовыми формами соответствующих русских слов.

5. *Летает большая птица. Плавает серый гусь. Лает дворовая собака.*

Эти предложения построены тоже по второму типу (существительное + глагол), с добавлением прилагательного (определения). Здесь слова размещены иначе, чем в сходном с ним типе, а именно: глагол+ прилагательное + существительное. Заметим, что определение - прилагательное по смыслу связывается с существительным и в связной речи обычно помещается перед существительным.

6. *Я пишу. Он читает. Она рисует. Мы пишем, читаем, рисуем. Он читал. Она рисовала.*

Эти предложения построены по типам 2-4, только в них взяты вместо существительного личные местоимения: *я, он, она, мы*.

7. *Книга лежит там. Доска стоит здесь. Брат выехал вчера. Брат поехал в город. Брат был в городе. Он приехал сегодня.*

Эти предложения построены по типам 2, 4, 6: существительное (или личное слово)+ глагол + третье слово по вопросам: **где?** (там, здесь, в городе), **куда?** (в город), **когда?** (вчера, сегодня). Эти слова обозначают место или время и помещаются после глагола в конце предложения.

8. *Серый Гусь плавает по озеру. Учебная книга лежит на столе.*

Эти предложения построены по типам 2, 5, 7. Основа предложения, главная часть его сущ.+ глагол: *Гусь плавает. Книга лежит...*

С существительным связано прилагательное, которое помещается перед существительным (*серый гусь, учебная книга*). С глаголом связано пояснительное слово с предлогом и помещено после глагола (*плавает по озеру, лежит на столе*). Это тип 7. В целом этот тип предложения можно обозначить так: прилагательное + сущ. + глагол + сущ., стоящее в одном из косвенных падежей с предлогом.

Приведенные русские предложения даны здесь для того, чтобы показать, в каком порядке по возрастающей трудности следует подбирать предложения для разговорных уроков и последующих занятий по языку.

При переходе от одного типа предложений к другому должна соблюдаться строгая последовательность: нельзя давать учащимся предложение нового типа, если ими недостаточно прочно усвоены предыдущие типы. Это необходимо учитывать при составлении плана очередного урока. Для добукварного периода занятий вполне достаточно, если учащиеся твердо усвоят построение предложений первых трех типов.

План урока. Это последний момент подготовки учителя к уроку. План урока составляется по следующей схеме:

1. Тема урока.
2. Словарь урока, исчерпывающий тему или часть её.
3. Предметы, рисунки, презентации, используемые на уроке.
4. Предложения для разговоров (составить и записать).
5. Вопросы, на которые должны ответить учащиеся (составить и записать).
6. Ответы учеников (образцы ответов записать).

Проведение урока. По заранее составленному плану урок проводится в таком порядке:

1. Объяснение темы. (Говорит учитель).
2. Сообщение учащимся новых предложений из слов (говорит учитель, ученики по вызову повторяют).
3. Показ учителем предметов для объяснения значения слов. (Ученики по вызову учителя, выделяют новые слова из данных предложений. Учитель показывает названные этими словами предметы. Далее он предлагает ученикам показывать и называть предметы самостоятельно).
4. Вопросы к предложениям. (Учитель спрашивает, ученики отвечают, взаимная беседа).
5. Ученики под руководством учителя задают друг другу вопросы и отвечают на них.
6. Упражнения в построении аналогичных фраз из известных и новых слов.

Для лучшего усвоения построения предложений учащимся следует чаще упражняться в составлении аналогичных фраз.

Например, если ученики усвоили построение предложений типа: *ученик читает книгу*, то им нужно давать упражнения для самостоятельного построения подобных предложений по такой схеме:

Учитель	_____	несет	_____	журнал
Ученик	_____	дает	_____	перо
друг	_____	берёт	_____	карандаш
Ваня	_____	просит	_____	ручку
он она	_____	читает	_____	книгу

Из данных слов можно составить более 120 аналогичных предложений для упражнений в повторении и запоминании построения предложений.

Примерные образцы разговорных уроков.

Здесь мы даем примерный образец первого урока и урока на тему «Сад», проводимого по картинке добукварной части.

Урок 1.

Тема: «Первая беседа»

Словарь урока. Здравствуйтесь. До свидания. Встань. Встаньте. Сядь. Сядьте. Иди сюда.

Проведение урока. Учитель на родном языке кратко, в доступной детям форме сообщает, что этим уроком начинается изучение русского языка. Он говорит о значении русского языка в современном мире и о необходимости его изучения. Потом переходит непосредственно к уроку.

Слова *здравствуйтесь, до свидания* учитель объясняет переводом на родной язык учащихся. Этим словам учащиеся не говорят, они только слушают их и учатся понимать как приветствия. Остальные слова объясняются показом. Делается это так. Учитель подходит к одному ученику, слегка поднимает его рукой и говорит ему: - Встань.

Ученик поднимается. Учитель после этого обращается ещё к нескольким ученикам и, показывая движением руки вверх, говорит каждому:

- Встань... Встань... Встань... Ученики встают.

Учитель опять подходит к одному из учеников и, сажая его рукой на место, говорит:

- Сядь...

Другому, третьему, четвертому, каждому отдельно говорит:

- Сядь... Сядь... Сядь...

Ученики садятся по одному.

Далее учитель, подняв по одному группу учеников, говорит им всем, показывая движением руки вниз:

- Сядьте.

Ученики садятся все разом.

Учитель показывает движением рук вверх и говорит всем ученикам:

- Встаньте.

Ученики выполняют распоряжения учителя и вместе с тем учатся понимать значение слов: *встань, встаньте, сядь, сядьте* без перевода их на родной язык.

Проведя упражнения в выполнении распоряжений, с отдельными учениками и с группой, учитель переходит к объяснению, тоже показом, фраз:

- Иди сюда. Иди туда. Делается это так: учитель вызывает одного ученика и говорит ему на родном языке:

- Иди сюда (при этом показывает рукой к себе).

Отправляя ученика на место, учитель говорит ему на родном языке, показывая рукой:

- Иди туда.

Потом то же самое учитель повторяет на русском языке. Для проверки усвоения учениками данных слов учитель вызывает несколько учеников и поручает им отдать распоряжения на русском языке одному и группе учеников:

- Встань. Сядь. Встаньте. Сядьте.

Далее учитель предлагает вызвать и отправить на место учеников по выбору, употребляя русские выражения: *Иди сюда. Иди туда.*

На этом урок заканчивается.

Урок 10 и 11-й

1. Тема урока: «Сад»

2. **Словарь к теме:** Сад. Шалаши. Дедушка. Собака. Груша. Слива. Яблоко. Виноград. Около. Стоит. Вот. В саду.

3. **Наглядные пособия:** презентация с изображением сада, картинка в букваре.

Проведение урока. Ученики рассматривают картинку и обмениваются между собой на родном языке впечатлениями по содержанию картинки. Потом учитель передает содержание картинки на русском языке в форме описательного рассказа.

Ученики смотрят на картинку.

Учитель показывает предметы по картинке и говорит: *Тут сад. Это сад. Тут шалаш. Тут дедушка и собака. Вот дедушка, а вот собака. Дедушка около шалаша. Около шалаша собака. В саду слива. В саду груша. В саду яблоко. В саду виноград.*

После рассказа учитель задает вопросы по содержанию картинки. Ученики показывают предметы на картинке и отвечают.

Вот примерные вопросы и ответы.

- Что это? - Это сад. Это шалаш.

- Кто это? - Это дедушка. Это собака

- Где сад? - Это сад. Вот сад.

- Где шалаш? - Тут шалаш. Вот шалаш. Шалаш в саду.

- Где дедушка? - Тут дедушка. Вот дедушка. Дедушка в саду. Дедушка около шалаша.

- Что в саду? - В саду слива. В саду груши. В саду яблоко. В саду виноград.

Работа по букварю.

В основу обучения чтению по букварю положен звуковой аналитико-синтетический метод. К занятиям по этому методу ученики подготавливаются еще в добукварный период.

На добукварных занятиях учитель прививает учащимся навыки выделять отдельные слова из речи (анализ речи), делить слова на слоги (слоговой анализ), выделять из слогов звуки (звуковой анализ).

Схема проведения занятий по букварю по этому методу:

МАМА

МА - МА

А - М

МА - МА

МАМА

М

А

Как пользоваться приведенной схемой при изучении новых звуков и букв, при чтении с ними новых слов?

Учитель после беседы по картинке, данной в начале урока, выделяет из связной речи целое слово «мама» (или другое с новым звуком и буквой). Ученики повторяют данное слово сначала по вызову, затем все хором.

Далее слово делится на слоги. Ученики называют количество слогов и произносят каждое слог отдельно (как показано в схеме).

Третий момент: выделение звуков из слога: **ма**.

Все приведенные виды анализа проводятся на слух.

После этого учитель показывает печатные и письменные буквы, обозначающие выделенные звуки. Буквы выставляются на доске. Под ними учитель четко записывает письменные буквы.

Следующий момент - составление слогов из показанных букв: **ма-ма** и целого слова «**мама**» и чтение их.

Слоговой, звуковой и буквенный анализ проводится при изучении каждого нового звука и буквы. Цель этих упражнений - привить учащимся навыки выделять по слуху отдельные звуки в слове и правильно обозначать слышимые звуки соответствующими буквами при письме. Эти навыки обеспечивают правильное произношение слов без пропуска звуков и букв. Поэтому указанным упражнениям нужно уделять особенное внимание.

Изучение каждого нового звука (буквы) проводится в таком порядке:

1. Ученики рассматривают рисунки и на вопросы учителя *кто это? что это?* называют изображенные на рисунках предметы: *Это мама. Это Маша. Это шар. Это рама.* Вслед за этим учитель спрашивает:

- Где мама? Где Маша? Где шар? Где рама?

Ученик показывает на рисунке нужный предмет и отвечает: «Вот (или тут) мама. Вот (или тут) рама. Это способствует ассоциированию (связи) сказанного слова с предметом, который оно обозначает. Таким образом учащиеся без перевода слова на родной язык приучаются понимать значение слова на русском языке.

2. Названное учащимися или подсказанное им слово подвергается *слоговому и звуковому* анализу по приведенной выше схеме.

3. При звуковом анализе слов по слуху из них выделяется изучаемый на данном уроке новый звук, и показываются печатная и письменная (большая и малая) буквы для обозначения выделенного звука.

4. Изучаемое слово составляется из букв разрезной азбуки или четко пишется на доске и подвергается зрительному анализу. Вслед за анализом ученики читают новое слово на доске.

5. Ученики читают это же слово в учебнике под рисунком и текст с изучаемой буквой.

6. После чтения слов и текста по букварю ученики в конце урока пишут новую букву и слова с этой буквой, данные в учебнике.

7. Примерная дозировка времени на каждом уроке по видам занятий:

а) Проверка домашнего задания, беседа по картинкам к новому уроку и все виды анализа - 10 минут.

б) Чтение слов на доске. Ответы учащихся на вопросы учителя (развитие речи) - 20-25 минут.

в) Письмо новой буквы и слов с этой буквы - 15-10 минут.

Уроки следует строить так, чтобы на каждом уроке имели место все виды занятий по языку, т.е. чтение, развитие речи и письмо.

Чтение текстов под общими (сюжетными) рисунками проводится так.

1. Учитель сначала дает рассмотреть, потом проводит беседу по картинке, обращая внимание учеников на все детали картинки. Затем показывает отдельные действия или состояния их, форму, величину или расположение (*направо, налево, сверху, внизу, спереди, сзади, сбоку* и т.д.) и объясняет это, или наводящими вопросами добивается самостоятельных ответов от учеников.

2. После исчерпывающей беседы по содержанию картинки читаются помещенные под нею слова и тексты. При этом учитель вслед за прочтением учениками всего текста предлагает читать текст по частям и показывать на картинке то, о чем прочитали.

Если ученики называют не все предметы на картинке, учитель проверяет, чем это объясняется: ученики забыли название предметов и действий, уже известных им из предыдущих занятий, или же не заметили всех деталей (подробностей) картинки. С этой целью он показывает предметы на рисунке, спрашивая каждый раз у учеников: *Кто или что здесь? Кто или что это? Что делает?* и т.д. Если и при таком опросе учащиеся все же не называют всех деталей картинки, учитель называет их сам и предлагает ученикам повторить эти названия.

После показа и названия всех деталей учитель обводит (очерчивает) всю картинку и спрашивает: «Что здесь?» - добиваясь обобщающего названия картинки. Если ученики затрудняются ответить, им предлагается прочесть заглавие под картинкой или подсказать, если его нет.

Вслед за этим проводится чтение сначала всего текста, затем по частям (по предложениям). После каждого предложения учитель ставит вопрос по смыслу, а ученики отвечают на него, одновременно показывая на картинке то, о чем прочитали. В разбираемом здесь тексте ученикам объясняется значение слов «**на**», «**в**» при вопросе *где?*

После прочтения учениками предложений: «*На стуле сидит Бану. На столе стоит кувшин. В кувшине вода. В воде мак. На столе в кувшине мак.*», учитель ставит вопросы:

- *Где сидит Бану? Где стоит кувшин? Где вода? Где мак?*

Ученики отвечают прочитанными предложениями (фразами) и показывают предметы на картинке:

- *Бану сидит на стуле. Вот Бану. Кувшин стоит на столе. Вот кувшин. В кувшине вода. Тут вода. В кувшине мак. Это мак.*

Понимание значения слов «**на**», «**в**» проверяется и закрепляется указанием на окружающие предметы с определением места нахождения по вопросам: *Где стоит парта? Доска? Где лежит книга? (Мел?... карандаш?... тетрадь?).*

При проработке материала следует обратить внимание на построение фразы со словами *наш, наша*. В таджикском языке личные местоимения, стоящие после определяемых слов, обозначают принадлежность (имеют значение притяжательных русских местоимений *мой, моя мое*), например: *хонаи мо - наш дом, мактаби ман - наша школа*. При этом размещение слов в данных сочетаниях остается постоянным, в таджикском языке не допускается перестановка слов «мо хона», тогда как по-русски можно сказать *наш дом* и *дом наш, наша школа* и *школа наша*.

Рисунки, под которыми даны названия предметов с пропуском букв и слогов, одновременно с повторением преследуют и орфографические цели.

Чтение после букваря.

Послебукварная часть учебника должна проходиться во втором полугодии. Основное внимание должно быть обращено на укрепление и качественное улучшение навыков чтения. Это значит, что во втором полугодии нужно научить правильному, то есть выразительному и сознательному чтению.

Чтобы научить сознательному чтению, учащихся следует систематически упражнять в развитии речи, то есть добиваться, чтобы они исчерпывающе передавали содержание прочитанного - сначала по вопросам учителя и словами текста, а затем без вопросов самостоятельно составленными предложениями.

Помимо этого, развитие речи должно проводиться и на самостоятельных занятиях: в беседах на темы в связи с прочитанным, на самостоятельные темы и по картинкам. При этом необходимо помнить, что беседы по развитию речи должны проводиться на одном уроке с чтением.

Результаты чтения и занятия по развитию речи необходимо закреплять письмом. Для этого в конце каждого урока нужно отводить 10 - 15 минут на письмо:

- а) Предложений, данных после проработанного материала,
- б) ответов на вопросы по содержанию прочитанного,
- в) на списывание с книги или с доски по ходу и материалу урока,
- г) на запись новых слов в рабочие словарики учащихся,
- д) на подписывание картинок словом или целым предложением,
- е) на списывание с доски рассказа, составленного по картинке.

В основе письма, как и развития речи, должен лежать материал для чтения. Упражнения по развитию речи, по изучению грамматических форм и по письму проводятся на всесторонне разработанном материале для чтения.

Вот примерная схема конкретного плана урока по чтению рассказов:

1. Беседа по картинке.
2. Вопросы и ответы на них по содержанию беседы, объяснение новых слов.
3. Чтение рассказа учителем при закрытых книгах у учеников.
4. Повторное чтение учителем при открытых книгах у учеников.
5. Чтение рассказа двумя-тремя хорошо читающими учениками.
6. Чтение вопросов и ответов двумя учениками (один читает вопросы, ответы).
7. Такое же чтение разговора двумя учениками (по одному вопросу и ответу).
8. Чтение вопросов по разговору одним учеником при закрытых книгах у учащихся (остальные ученики слушают и отвечают).
9. Чтение ответов одним учеником при закрытых книгах у учащихся (остальные слушают и ставят вопросы к прочитанным предложениям).
10. Письмо проводится в зависимости от характера и содержания работы по чтению и развитию речи.

По приведенной схеме планируется урок во всех тех случаях, когда за рассказом, басней, сказкой, стихотворением в учебнике следует «разговор».

План должен разрабатываться на каждый урок.

Проведение урока требует дополнительных указаний.

Беседа по сюжетной картинке перед чтением имеет целью ознакомить учащихся с содержанием материала для чтения и обогатить речь учащихся новыми словами и оборотами речи, встречающимися в беседе и материалах для чтения. Поэтому учитель, готовясь к уроку, должен тщательно продумать и составить тематический словарь к картинке и тексту для чтения, выделить материал для словарной работы на данном уроке, наметить порядок и приемы его объяснения.

Беседа, как правило, должна строиться на материале, уже известном учащимся, с введением новых слов и предложений. Новое слово, незнакомое учащимся, грамматическая форма, новая конструкция предложения, - все это должно быть объяснено на уроке.

В третьем классе продолжается работа по улучшению и закреплению навыков выразительного и сознательного чтения. Работа осложняется чтением слов с трудными звуками, которые окончательно не были усвоены учащимися во втором классе. Чтение связных текстов проводится по тому же плану, что и во втором классе. Однако, здесь новым требованием для учащихся является пересказ прочитанного - сначала по вопросам с помощью учителя, а затем самостоятельно.

К беседам по картинкам на уроках развития речи прибавляется привитие учащимся навыка давать связный рассказ (описательного характера) по содержанию картинки. Кроме того, вводятся самостоятельные упражнения в правильном построении предложений по данным типам и словарю, работа по подбору и группировке слов (слова, обозначающие предметы, действия и качество предметов).

Работа во втором полугодии осложняется еще тем, что в упражнениях на построение предложений и в словарных работах даются слова, обозначающие качество, не только в мужском и женском роде, но и в среднем, а глагол - в настоящем, прошедшем и будущем времени и т.д.

В четвертом классе систематизируется, расширяется, углубляется и закрепляется материал по языку, пройденный во втором и третьем классах. Поэтому на повторение в первой половине учебного года должно быть отведено достаточно времени.

Новой задачей в области развития речи в 4 классе является изучение построения связной речи, коллективное составление плана к рассказу или картинке и рассказ по плану.

В четвертом классе закрепляются навыки в установлении связи слов в простом предложении и в правильном построении русской речи, для чего используется грамматическая терминология (*предложение, подлежащее, сказуемое* и др.) без определений.

В четвертом классе закрепляются также навыки в составлении словарей и пользовании ими.

Чтение в четвертом классе должно удовлетворять полностью требованиям правильности, выразительности, беглости и сознательности. Кроме того, прививаются навыки тихого чтения, с умением выполнить определенное задание по прочитанному тексту.

В четвертом классе могут применяться как смешанные, так и самостоятельные уроки чтения, развития речи и письма.

Укреплению орфографических навыков нужно уделять большое внимание для того, чтобы учащиеся могли применять орфографические правила не только при выполнении данных в учебнике упражнений, но и самостоятельно.

Изучение грамматического материала.

Необходимо иметь в виду, что грамматические сведения привлекаются лишь в служебных, практических целях, для более быстрого и прочного усвоения основ правильного построения русской речи, для усвоения и закрепления определенных программой орфографических навыков.

Поэтому изучение элементов грамматики должно быть тесно связано с материалом для чтения, развития речи и письма. Нужно практическим путем на данных примерах и текстах изучать формы слов, их смысловую и грамматическую связь в речи, подкрепляя выводы и обобщения определёнными правилами и грамматическими терминами, а не наоборот.

В соответствии с этим учебники русского языка для начальных классов нерусских школ построены так, что грамматические и орфографические упражнения непосредственно вытекают из текстов и картинок, данных для чтения и развития речи учащихся.

Упражнение в чтении и выполнении задачи ставит целью объяснить учащимся *родовые* различия слов-действий прошедшего времени единственного числа и грамматические связи этих слов с названиями предметов и личными словами *он, она*, к которым слова-действия относятся.

Указанный материал изучается по такому примерному плану:

1. Объяснение новых слов, встречающихся в тексте.
2. Чтение рассказа по колонкам.

3. Параллельное чтение предложений с выделенными словами-действиями по вопросам, которые даны под рассказам.

4. Замена собственных имён личными словами (*он, она*) и соединение их в пары с словами-действиями. Попутно постановка вопросов к словам-действиям.

5. Запись слов парами и подчеркивание окончаний в словах-действиях.

6. Определение времени в словах-действиях и вывод о грамматической связи их с другими словами в речи.

7. Упражнения на закрепление полученных знаний.

Отдельные занятия по систематизации и закреплению грамматических знаний и орфографических навыков можно проводить в последнюю четверть в четвертом классе.

Всякое обобщение (вывод, правило) нужно предварять, сопровождать или иллюстрировать примерами, данными учащимся или составленными ими самостоятельно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Китоби муаллим. Ба чоп ҳозирқунанда П.Я. Абрамов.- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947, с. 167-203.

НИШОНДОДҲОИ МЕТОДИИ МУХТАСАР ОИД БА ОМУЌИШИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОИИ МАКТАБҲОИ ҒАЙРИРУСӢ

Дар ин мақола методикаи таълими забони русӣ барои синфҳои ибтидоии таълимашон ба забони ғайрирусӣ нешниход гардидааст. Муаллифи мақола сараввал, сохтору муҳтавои барномаи таълимии забони русиро барои синфҳои 1-4 манзур намуда, баъдан, намудҳои дарсро барои ҳар як синф таъйин кардааст. Ин мақола метавонад дар беҳ гардонидани таълими забони русӣ дар синфҳои ибтидоии мактабҳои таълимашон ба забони тоҷикӣ хидмати арзанда кунад.

Калидвожаҳо: методика, забони русӣ, инкишофи нутқ, хониш, навиштан.

SHORT METHODIC INDICATORS FOR TEACHING OF RUSSIAN LANGUAGE IN PREMIUM CLASSES IN NO RUSSIAN SCHOOLS

In this article says about the method of teaching of Russian language for premium classes in no Russian schools. The author of the article for a first offened a structure of teaching curriculum of Russian language for 1 – 2 classes, then offened views of the lesson for each class. This article can to improve the teaching of the Russian language in premium classes.

Keywords: methodic, Russian language, develop of speech, reading, writing.

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «Илм ва инноватсия» мақолаҳои чоп карда мешаванд, ки онҳо дорои натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба илмҳои педагогӣ, равшаншиносӣ, табиӣ, иқтисодӣ, гуминатарӣ, адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ мебошанд. Ҳангоми ирсоли мақолаҳо муаллифон бояд қоидаҳои зеринро риоя намоянд:

Ҳаҷми мақола яққоя бо матн, расмҳо, ҷадвал, диаграмма, графика, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия бо забонҳои русӣ ва англисӣ набояд аз 10 саҳифаи чопи компютерӣ зиёд бошад.

Мақола бояд дар системаи Microsoft Word омода карда шавад. Мақола дар компютер хуруфчинӣ гардида (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, фосилаи байни сатрҳо -1см., ҳошияҳо: боло -3 см, поён -2,5см, чап -3см, рост -2см;), ҳамаи саҳифаҳо бояд рақамгузорӣ кард шаванд.

Дар саҳифаи якум унвони мақола, дар сатри дуюм ному насаби муаллиф (муаллифон) нишон дода мешавад. Дар сатри сеюм номгуӣ муассасаи таълимӣ, суроға ва e-mail. Баъд аз як фосила матни асосии мақола оғоз меёбад. Дар охири мақола баъд аз рӯйхати адабиёт аннотатсияҳо бо забонҳои русию англисӣ ва калидвожаҳо (8-10 калима) оварда мешавад.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби умумӣ баъд аз матни мақола оварда мешавад. Қоидаҳои тартибдиҳии рӯйхати адабиёт бояд риоя карда шаванд.

Мақолаҳои илмие, ки ба маҷалла супорида мешаванд, бояд ҳулосаи экспертӣ, маълумотномаи муаллифӣ (барои мақолаҳои силсилаи табиӣ) ва тақризи мутахассисони соҳаро оид ба имконияти чопи он дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва ислоҳ намоянд. Мақолаҳои, ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ нестанд, бо пешниҳоди ҳайати таҳририяи маҷалла ба муаллифон баргардонида мешаванд.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи, содержащие результаты проведенных исследований по педагогическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1.Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотации на таджикском, русском, персидском и английском языках.

2.Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А 4, интервал одинарный, поля: верхнее-2,5 см, левое -3см, правое-2см:), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилия автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов на тадж. рус. и англ.яз.).

Ссылки на цитируемую литературу даются в скобках, например (12.с.42). Список литературы приводится общим списком после ключевого слова (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте.

К статье прилагается аннотация на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст аннотации приводится в конце статьи после списка использованной литературы.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Масъули чоп: *Н. МУҲАММАД*
Мухаррири матни русӣ: *ҶОНМАҲМАДОВА Г.Ш.*
Мухаррири матни англисӣ: *ЛУТФУЛЛОЕВА П.*
Хуруфчини компютерӣ: *Р. МУЗОФИРОВА*
Саҳифабанд: *Р. ҲАЙДАРОВ*

Ответственный секретарь: *Н. МУХАММАД*
Редактор русского текста: *ДЖОНМАХМАДОВА Г.Ш.*
Редактор английского текста: *П. ЛУТФУЛЛОЕВА*
Компьютерный набор: *Р. МУЗОФИРОВА*
Верёстка: *Р. ХАЙДАРОВ*

*Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони С. Айни, 45*

*Институт развития образования имени Абдурахмана Джамии АОТ,
г. Душанбе, пр. С. Айни, 45*

---

*Ба матбаа 20.10.2015 супорида шуд. Ба чопаш 29.10.2015 имзо шуд. Коғози офсетӣ.
Андозаи 60x84 1/16 11,5 ҷузъи чопӣ. Теъдод 100 нусха. Супориши №11*

---

*Дар нашриёти «Сифат» чоп шудааст.
ш. Душанбе, хиёбони С. Айни, 45*

